

ISSN 1563-0285; eISSN 2618-1215

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия международные отношения и международное право

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

INTERNATIONAL RELATIONS AND INTERNATIONAL LAW JOURNAL

№4 (112)

Алматы
«Қазақ университеті»
2025

KazNU Science • ҚазҰУ Ғылымы • Наука КазНУ

ХАБАРШЫ

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ №4 (112) желтоқсан

04.05.2017 ж. Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникация министрлігінде тіркелген

Күәлік № 16503-Ж

*Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады
(наурыз, маусым, қыркүйек, желтоқсан)*

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР:

Байкушикова Г.С., Ph.D. (Қазақстан)
E-mail: baikushikova.gulnara@kaznu.kz

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Сайрамбаева Ж.Т., з.ғ.к., доцент — ғылыми редактор (Қазақстан)
Губайдуллина М.Ш., т.ғ.д., профессор — ғылыми редактордың орынбасары (Қазақстан)
Байзакова К.И., т.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Күкеева Ф.Т., т.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Ауған М.Ә., т.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Айдарбаев С.Ж., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Чукубаев Е.С., т.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Сайрамбаева Ж.Т., з.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Грегори Глиссен (Gregory Gleason), Ph.D., профессор (АҚШ)
Аджай Кумар Патнайк (Aja Kumar Patnaik), саяс.ғ.д., профессор (Үндістан)
Торстен Бонаккер (Thorsten Bonacker), саяс.ғ.д., профессор (Германия)
Пьер Шабаль (Pierre Chabal), саяс.ғ.д., профессор (Франция)

Курылев К.П., т.ғ.д., профессор (Ресей)
Абдежалил Аккари (Abdeljalil Akkari), профессор (Швейцария)
Себ Берни (Sebe Berny Christophe Hubert), Ph.D., профессор (Ұлыбритания)
Дадабаев Т., Ph.D., профессор (Жапония)
Рязанцев С.В., э.ғ.д., профессор (Ресей)
Чунг Тайик (Chung Tayik), профессор (Корея)
Шрикант Кондапалли (Srikanth Kondapalli), Ph.D., профессор (Нью-Дели, Үндістан)
Пол Фрайер (Paul J. Fryer), Ph.D., доцент (Йоэнсуу, Финляндия)
Фабьен Боссайт (Fabienne Bossuyt), Ph.D., қауымд. профессор (Гент, Бельгия)
Молчанов М.А., профессор (Саламанка, Испания)

ТЕХНИКАЛЫҚ РЕДАКТОР:

Парпиев С.М., Ph.D. (Қазақстан)

Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясында қазіргі кездегі халықаралық қатынастар мәселелері, әлемдік интеграциялық үдерістер, халықаралық қауіпсіздік мәселелері, халықаралық қатынастар және сыртқы саясат тарихы, халықаралық құқықтың өзекті мәселелері, мемлекетшілік құқық, халықаралық экономикалық қатынастар бағыттары бойынша мақалалар жарияланады.

Қазақстан Республикасының
Білім және Ғылым МинистрлігіРОССИЙСКИЙ ИНДЕКС
НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ
Science IndexDOAJ DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

Жоба менеджері

Гульмира Шаккозова
Телефон: +7 701 724 2911
e-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Пішімі 60x84/8. Көлемі 0.0 б.т.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

1-бөлім
**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ
ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Section 1
**CONTEMPORARY PROBLEMS
OF INTERNATIONAL RELATIONS**

Раздел 1
**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ**

G.Ş. Aydın Ataturk University, Erzurum, Türkiye
e-mail: gulsenaydin@atauni.edu.tr

THE ISRAELI-PALESTINIAN CONFLICT THROUGH AN INTEGRATED FRAMEWORK OF NEOREALISM AND NEOCLASSICAL REALISM

This article explains why the Israeli-Palestinian conflict persists despite intense international attention in the face of immense human suffering and repeated diplomatic efforts. It aims to provide an explanatory framework that links system-level pressures to domestic politics on both sides. Guided by Neorealism and Neoclassical Realism, the hypothesis is that power asymmetry, great-power positions, and regional mediation are filtered through domestic coalitions, state capacity, security-sector incentives, ideology, and leadership perceptions to produce a four-dimensional deadlock (Israeli, Palestinian, regional, international) that repeatedly narrows the bargaining space. Methodologically, the paper uses a qualitative, comparative case study across major turning points (1948, 1967, 1973/Camp David, Oslo, 2006–2007, Gaza wars 2008–2021, and 2023–2025). The main result is a consistent mechanism: external pressures set the stage, but domestic filters determine choices, sustaining territorial ‘faits accomplis’ on the Israeli side and irregular tactics plus international appeals on the Palestinian side, while regional actors contain crises and U.S. support limits multilateral leverage. The contribution is theoretical and integrative: it unifies fragmented findings into a single explanatory framework that is tenable across time and escalation levels. Concerning policy-making, the article points to linked policy packages that work simultaneously on systemic incentives and domestic veto players to expand the bargaining space.

Keywords: Israeli-Palestinian conflict, neoclassical realism, neorealism, power asymmetry, negotiation deadlock.

Г.Ш. Айдын

Ататүрік университеті, Эрзүрум, Түркия
e-mail: gulsenaydin@atauni.edu.tr

Неореализм мен неоклассикалық реализмнің біріккен тұжырымы негізінде Израиль-Палестина қақтығысы

Зерттеу жұмысында Израиль-Палестина қақтығысының халықаралық қауымдастықтың тұрақты назарын, ауқымды адам шығынын және көп мәрте жүргізілген дипломатиялық әрекеттерді ескергеннің өзінде неге сақталып отырғаны талданады. Зерттеудің мақсаты – халықаралық жүйе деңгейіндегі қысымдар мен екі тараптың ішкі саясаты арасындағы өзара байланысты түсіндіретін тұғырнамалық негіз ұсыну. Неореализм және неоклассикалық реализм қағидаларына сүйене отырып, автор күш асимметриясы, ұлы державалардың ұстанымдары және аймақтық делдалдық ішкі коалициялар, мемлекеттің институционалдық әлеуеті, қауіпсіздік секторының ынталандырулары, идеологиялық бағдарлар және көшбасшылардың қабылдауы арқылы өңделіп, төрт өлшемді (израильдік, палестиналық, аймақтық және халықаралық) тығырық қалыптастырады деген гипотеза ұсынады; бұл тығырық келіссөз жүргізу мүмкіндіктерін жүйелі түрде тарылтады. Әдіснамалық тұрғыдан мақала негізгі бетбұрыс кезеңдерін қамтитын сапалық салыстырмалы кейс-талдауды қолданады (1948, 1967, 1973/Кэмп-Дэвид, Осло, 2006–2007, 2008–2021 жылдардағы Газа соғыстары және 2023–2025). Негізгі нәтиже ретінде тұрақты механизм айқындалады: сыртқы қысымдар жалпы жағдайды қалыптастырғанымен, шешім қабылдау логикасын ішкі саяси шектеулер айқындайды. Соның нәтижесінде Израиль жағында аумақтық «орнықты фактілерді» бекіту үрдісі сақталса, Палестина жағында тұрақты емес (иррегуляр) тактикалар халықаралық институттарға және сыртқы қолдауға жүгінумен ұштасады. Аймақтық акторлар дағдарыстарды оқшаулауға және басқаруға ұмтылады, ал АҚШ қолдауы көпжақты қысымның ықпалын шектейді. Зерттеудің теориялық үлесі интегративті сипатқа ие: бытыраңқы қорытындылар уақыт кезеңдері мен эскалация деңгейлері әртүрлі жағдайларда қолдануға болатын біртұтас түсіндірмелік үлгіге біріктіріледі. Қолданбалы тұрғыдан келіссөз алаңын кеңейту үшін жүйелік ынталандыру-

лар мен ішкі «вето-ойыншыларға» бір мезгілде ықпал ететін өзара байланысқан саясат пакеттері ұсынылады.

Түйін сөздер: Израиль-Палестина қақтығысы, неоклассикалық реализм, неореализм, күш асимметриясы, келіссөз тығырығы.

Г.Ш. Айдын

Университет Ататюрка, Эрзурум, Турция
e-mail: gulsenaydin@atauni.edu.tr

**Израильско-палестинский конфликт
в рамках интегрированной концепции неореализма
и неоклассического реализма**

В статье рассматриваются причины устойчивости израильско-палестинского конфликта, сохраняющегося несмотря на пристальное международное внимание, масштабные человеческие потери и неоднократные дипломатические инициативы. Цель исследования – предложить объяснительную рамку, связывающую системные факторы международной политики с внутривнутриполитическими процессами по обе стороны конфликта. Опираясь на неореализм и неоклассический реализм, автор выдвигает гипотезу о том, что асимметрия сил, позиции великих держав и региональное посредничество преломляются через конфигурации внутренних коалиций, государственную состоятельность, стимулы силового сектора, идеологические установки и восприятия лидеров. В результате формируется четырехуровневый тупик (израильский, палестинский, региональный и международный), который регулярно сужает пространство для переговоров. Методологически работа использует качественное сравнительное исследование случаев, охватывающее ключевые поворотные этапы (1948, 1967, 1973/Кэмп-Дэвид, Осло, 2006–2007, войны в Газе 2008–2021 и 2023–2025). Основной вывод состоит в выявлении устойчивого механизма: внешние воздействия задают контекст, однако конечный выбор определяется внутривнутриполитическими ограничителями. Это поддерживает на израильской стороне политику «свершившихся фактов» в территориальном измерении, а на палестинской – использование нерегулярных методов борьбы в сочетании с обращениями к международным институтам и общественному мнению. Региональные участники в основном ориентированы на локализацию кризисов, тогда как поддержка США ограничивает потенциал многостороннего давления. Теоретический вклад исследования носит интегративный характер: разрозненные объяснения объединяются в единую рамку, применимую на разных временных отрезках и уровнях эскалации. В прикладном плане предлагаются взаимосвязанные пакеты мер, одновременно воздействующие на системные стимулы и внутривнутриполитических «вето-игроков», что может расширить пространство для переговоров.

Ключевые слова: израильско-палестинский конфликт, неоклассический реализм, неореализм, асимметрия сил, тупик переговоров.

Introduction

The Israeli-Palestinian conflict remains a central issue in International Relations because it has proved resistant to diplomacy even when international attention and mediation are intense. This resistance poses a clear theoretical and practical problem: how do highly asymmetric rivals continue to fight, bargain, and entrench themselves for decades despite recurrent frameworks aimed at stopping violence and settling status questions? Recent developments have aggravated this problem rather than resolved it. In May 2024, the International Court of Justice (ICJ) ordered Israel to halt military operations in Rafah as part of binding provisional measures; in June 2025, the United Nations (UN) General Assembly overwhelmingly demanded an immediate, unconditional, and lasting ceasefire; and in August 2025 Israel's political-security cabinet approved a plan to

take control of Gaza City –all of which increased attention but did not end the war or close the bargaining gap (ICJ, 2024; UN Geneva, 2025; Cornwell, Al-Mughrabi, & Greenfield, 2025). All these events reinforce the relevance of the topic and the ongoing need for comprehensive answers.

Existing studies provide valuable historical accounts and partial explanations, but a significant gap remains. Although existing studies examine war outcomes, diplomatic efforts, institutional arrangements, emerging actors, and the effects of settlement growth, closures, or targeted killings, they rarely connect system-level constraints with domestic-level filters in the cumulative analysis of all turning points. This study fills that gap by integrating two complementary strands of Realist theory in International Relations to explain why the conflict persists and intensifies over time. The hypothesis is that the Israeli-Palestinian conflict persists because it is

locked in a four-dimensional (Israeli, Palestinian, regional and international) deadlock.

Theoretically, the study explains the persistence of the conflict using Neoclassical Realism, which links pressures from the international system to leaders' choices through domestic filters, such as coalitions, state capacity, ideology, and threat perceptions (Rose, 1998; Ripsman, Taliaferro, & Lobell, 2016). In the background is the Neorealist premise that the distribution of power sets basic constraints; however, Neoclassical Realism adds that internal politics and leadership assessments shape the concrete response to those constraints (Waltz, 1979; Rose, 1998). In short, external pressures matter, yet their effects depend on how domestic channels shape them (Schweller, 2006).

Methodologically, a qualitative comparative case study approach is applied across the turning points in the conflict (1948, 1967, 1973, Oslo, the 2006 election and 2007 split, Gaza wars 2008–2021, and 2023–2025), using a theory-guided comparison through which the same questions about external constraints, domestic filters, leadership perceptions, and resulting policy choices are asked for each turning point (George & Bennett, 2005). In specific cases, process tracing links particular decisions to these mechanisms (Beach & Pedersen, 2013). The aim is to show how systemic pressures (for example, great-power alignment and regional mediation) pass through Israeli and Palestinian domestic politics to result in the four-dimensional deadlock described in the hypothesis. To realize this aim, the study utilizes both primary and secondary resources.

Literature review

Neorealism (Structural Realism) is most closely associated with Kenneth Waltz, whose *Theory of International Politics* (1979) argues that the anarchic nature of the international system and the distribution of capabilities among states result in uniform patterns of state (unit) behavior, independent of domestic characteristics of units (Waltz, 1979: 39–72, 118). For Waltz, the structure, meaning the lack of a central authority in the international system, i.e., anarchy, leads states to act as rational, security-seeking units. All are locked in a self-help system where maximization of security (and sometimes power) is a rational response to anarchy (Waltz, 1979: 48–49, 58–59).

Offensive Realism and Defensive Realism emerged as the two camps in Neorealism over time. The function of the anarchic international system

and whether it promotes nations to maximize their power and influence or their security is one way that these two schools of thought differ from one another. The second point of difference concerns whether expansion and conquest are seen as profitable, and whether they drive harmful state behaviour such as overextension, self-encirclement, and continual expansion. The final distinction is whether states are primarily motivated by the pursuit of security or are revisionists in their aims (Lobell, 2010: 6652).

John Mearsheimer is a leading scholar of Offensive Realism; whose studies have explanatory power for this study. He contributes to Neorealism by arguing that states are not content with sufficient power for security; instead, they aim to maximize their power as the best guarantee of survival (Mearsheimer, 2001: 33). He outlines five core assumptions which renders international system inherently competitive: anarchy, offensive military capability, uncertainty about other states' intentions, survival as the primary goal, and rationality (Mearsheimer, 2001: 21–30).

Critics of Neorealism argue that neorealists struggle to account for when and how domestic attributes – leadership, political institutions, and elite ideologies – intervene in shaping foreign policy outcomes (Ashley, 1984: 239–246). Neoclassical realism, developed by Gideon Rose (1998), responds to the limits of Neorealism by bringing domestic-level factors into realist theory. Rose argues that pressures from the international system are filtered through a country's political structures and the perceptions of its leaders before they take shape as actual policies (Rose, 1998: 51). As such, neoclassical realism opens the black boxes of states and approach them as complex entities whose responses to the international environment are filtered by elite interpretations, political institutions, interest-group pressures, strategic culture, and resource mobilization capabilities (Morozowski, 2024; Lobell et al., 2009).

For Neoclassical Realism, material power is still the primary driver of foreign policy ambition, but the effect of power capabilities is indirect and mediated by a range of domestic variables (Rose, 1998: 146–148). As a result, states sometimes respond slowly or inconsistently to pressures from the international system – a pattern known as under balancing (Schweller, 2004: 159; 2006: 3–5). Neoclassical realism's flexibility helps explain why countries with similar power and facing the same external conditions can still adopt different strategies, and why even strong systemic pressures may

lead to fragmented or less-than-optimal responses, as seen in the Israeli–Palestinian conflict.

The research in the literature has identified some studies that explicitly employ Neorealism or Neoclassical Realism to analyze several key episodes of the Israeli–Palestinian Conflict. To start with research utilizing Neorealism, Rynhold (2008: 2, 9, 13) points out that while the Oslo Process relied on Liberal principles (2), aligning with Realist principles, changes in the balance of power motivated the parties to negotiate but not to reach a permanent settlement. Talib & Mwango (2015) view the Israeli–Palestinian conflict through the prism of Neorealism by showing that the UN’s ineffectiveness in resolving it arises from the structural realities of the international system rather than from merely procedural weaknesses. Looking from another aspect, Amour (2018) reflects on the Israeli–Palestinian conflict through a neorealist lens and deems it as the outcome of shifting regional power balances and systemic constraints that condition the strategic choices of the parties. He then turns to Neoclassical Realism to explain why Hamas and Fatah have pursued different paths toward reconciliation, pointing to the influence of domestic politics, leadership perceptions, and internal factional rivalries. Similarly, Ivaz (2022: 45) applies Neorealism to show that the policies of neighboring Arab states are driven mainly by pragmatic security concerns and regional power dynamics, which often lead to actions that do little to advance the Palestinian cause. Ullah and Xinlei (2025: 4) also utilize Neorealism but in a critical way to assert that because of its exclusive focus on material capabilities and systemic power politics, Neorealism misguides the analysis of identity-based conflicts and disregards the local political factors that can undermine – or even reverse – the impact of great-power strategies in this context.

Another body of literature uses Neoclassical Realism. To start with a historical analysis, Ediz (2019: 99–100; 112–17) explains the Balfour Declaration utilizing neoclassical realism and argues that Britain’s systemic concerns and regional balancing needs were translated into policy through elite perceptions and domestic calculations. Erden (2020) also examines the Oslo Peace Process through a neoclassical lens: while international incentives opened a window for bargaining, Israeli and Palestinian leadership coalitions, threat perceptions, and state capacities filtered those pressures and produced fragile cooperation that could not survive shock. In another context, a Neoclassical Realist lens is used to show how Likud governments under Benjamin Ne-

tanyahu balanced ideological commitments to territorial control with pragmatic adjustments to systemic pressures in the Israeli–Palestinian conflict (Pokrzywiński, 2019: 14). Arıkan (2025) explains the Israeli–Palestinian conflict through neoclassical realism as the result of both international pressures in an anarchic world and domestic factors that influence Israel’s security policy.

Alakel and Arab (2025) is one of the rare studies which integrates two Realist theories into the analysis. This study focuses on the period from 9/11 through the post–October 7 environment and shows that while global powers still matter, regional actors – both states and non-state groups – now shape many security outcomes. Their argument, rooted in structural and neoclassical realism, supports this study’s view that regional mediation often contains crises rather than resolves underlying issues, and that non-state actors complicate any settlement.

To conclude this section, it can be argued that most existing literature focuses on specific episodes – such as the Oslo process or the Gaza wars – without tracing how external and internal factors interact over time. As a result, there is limited overall analysis of how power asymmetry, domestic fragmentation, and regional mediation jointly shape the conflict’s persistence. This gap is especially visible in recent years, where new legal and diplomatic developments have emerged but failed to shift core incentives.

This study addresses that gap by combining both strands of realist theory in a structured analysis of key turning points. It links systemic pressures to domestic responses in both Israeli and Palestinian contexts, showing how these interactions produce a recurring deadlock. The next section explains the methodological approach used to carry out this analysis.

Methodology

This study’s research question is why does the Israeli–Palestinian conflict persist and at times intensify even when there is strong outside pressure to settle it? It starts with the hypothesis that the Israeli–Palestinian conflict persists because it is locked in a four-dimensional (Israeli, Palestinian, regional and international) deadlock. As for the Israeli dimension, superior capabilities, combined with coalition and security-sector incentives, sustain the creation of territorial–administrative facts accomplis (e.g., settlement expansion and outpost regularization, new roads and checkpoints/barriers, land-use and

permit regimes, administrative boundary changes). In the Palestinian dimension, fragmented authority and limited state capacity channel strategy toward irregular tactics and appeals to international platforms, which bring symbolic gains but little material change. Concerning the regional dimension, neighboring states (Egypt, Qatar, Jordan, and key Gulf countries) prioritize regime security, so they tend to mediate and contain rather than reorder alignments. Finally, in terms of the international context, the US gives Israel consistent political, military, and diplomatic backing – for example, by providing security aid and using its veto power in the UN Security Council. This strong support makes it harder for other countries or international bodies to put effective pressure on Israel. Taken together, when these international pressures and internal political factors interact, they leave the two sides with very few options they can both agree on. With so little common ground, negotiations keep stalling and ending in deadlock.

To answer the research question and to test whether the hypothesis holds, the study carries out a qualitative, comparative case study of the main turning points: 1948, 1967, 1973 (and the road to Camp David), Oslo (1993–1995), the 2006 election and 2007 split, the Gaza wars from 2008 to 2021, and the 2023–2025 escalation. These cases were chosen because each reset expectations, rules, or territorial control and therefore reveal how structure and domestic politics interacted over time.

This study utilizes both primary and secondary resources. While primary resources include ICJ and UN documents and news, secondary resources comprise books, book chapters, journal articles, and analytical reports. These materials are organized into a case matrix with four columns (Israeli, Palestinian, regional, international) and four linked questions for each turning point: What were the external constraints? What were the domestic filters? What choices followed? What outcomes resulted?

The approach is novel in the sense that the same two-level realist lens is applied consistently to all major turning points, and the four-dimension framework makes the analysis comparable across time. This design shows systemic pressures and domestic politics combine to reproduce stalemate.

Results and discussion

This section first explores the development of the conflict with a focus on the turning points and then applies Neorealism and Neoclassical Realism

to these turning points to figure out why the conflict endures.

Development of the Israeli-Conflict: Both Arabs and Jews claim Palestine as their homeland and regard the land as historically and religiously paramount. While Israelis trace their existence in the land to the kingdoms of Israel and Judah (Malamat, 1976: 3), Arabs emphasize their lineage to the Canaanites and Philistines, who lived in Palestine long before these kingdoms (Maissy-Noy, 2006: 892). Jews suffered multiple exiles from ancient Palestine, mainly after the conquests by powerful empires, including the Assyrian, Babylonian, and Roman empires (Wilke, 2022). Despite spreading worldwide due to these exoduses, Jewish communities maintained their identity and homeland narratives (Safran, 2005: 36).

The Arab-Israeli conflict began in 1881 when a small group of Zionist Jews fleeing European anti-Semitism emigrated to Palestine, then under Ottoman rule. After Britain took control of Palestine came under British control, Zionists sought statehood through diplomacy and by building communities there. They reached a significant milestone with the Balfour Declaration, expressing British support for a Jewish homeland in Palestine in 1917 (Pressman, 2005: 2-3). With the influx of Jewish immigrants and the subsequent demographic, political, and social changes, the region plunged into inter-communal competition and violence (Danfulani et al., 2021: 26). While the British rule was nearing an end, The United Nations (UN) passed Resolution 181 (the Partition Plan) to divide the British Mandate of Palestine into Arab and Jewish states and bestow Jerusalem with a protected international status in 1947 (Bennis, 1997: 47).

The clashes between Jewish and Palestinian communities before the end of the British mandate, followed by the war involving Arab armies and Israel, concluded in Israel's victory and the establishment of the State of Israel on May 14, 1948 (Khalidi, 1991: 8). As Palestine disappeared from maps, Arabs called their defeat Nakba (Catastrophe) (Dallaseh, 2020). 750,000 Palestinians were displaced, and the former British mandate was divided into the Gaza Strip, the West Bank, and the State of Israel (Center for Preventive Action, 2024). While Gaza came under Egyptian rule until 1967, the West Bank was annexed by Jordan. Israel was established on about 78% of historic Palestine following the 1947 UN partition plan, and its borders gained international recognition (Manna', 2013: 91-92).

Israeli success in the next conflict, the 1956 Suez Crisis, fortified its status as a notable regional power (Louis, 2009). In the 1967 War, Israel seized the Sinai Peninsula, the Gaza Strip, the West Bank, and the Golan Heights (Machairas, 2017). The UN Security Council Resolution 242, adopted after this war, deemed the acquisition of land through war as inadmissible and demanded the withdrawal of the Israeli army from territories captured in the war (Lynk, 2007: 7). However, it was in the aftermath of this war that Israeli settlement construction in the occupied Palestinian Territories began, coinciding with Israeli control of the West Bank and Gaza (Fahoum and Abuelaish, 2019: 266). Their armies' defeat in the 1967 War also increased sympathy for the Palestinian Resistance Movement in Arab countries (Ghanem, 2023: 18). This set a new course in the conflict against Israel, turning the conflict between Israel and Arab armies into a guerrilla fight against Israel (Siklawi, 2017). Amidst this transformation, in 1969, Yasser Arafat assumed the presidency of the Fatah, Palestinian Liberation Organization (PLO), the largest guerrilla unit of the Palestinian resistance (Bourdon, 2012: 6).

In 1974, the UN recognized the PLO as the exclusive representative of Palestinians and invited it to participate as an observer within UN bodies (Ben-nis, 2009). The two-state solution framework, which refers to a separate Palestinian state in the West Bank and the Gaza Strip, was initially proposed in 1973-74 and solidified as a policy of the PLO by the end of the 1970s (Khalidi, 1985: 88-89).

Arab neighbors of Israel would progressively pull out of the battle against Israel, but not before another significant conflict in 1973 (Kelman, 2007: 289). In the Ramadan or the Yom Kippur War in 1973, Israel managed to halt the initial Arab offensive despite early setbacks. (Kumaraswamy, 2007: 1). The most important political outcome of this round of conflict turned out to be the Camp David Accord. Within the framework of Camp David, the US, Israel, and Egypt agreed to institute a self-governing entity in the West Bank and Gaza to replace the Israeli military administration (Sayegh, 1979: 4). Israel also gave the Sinai Peninsula back to Egypt in 1982 within the framework of Camp David and normalized its relations with Cairo (Shamir, 1982: 795).

The occupation of Lebanon by Israel in 1982 proved to be another turning point. On June 5, 1982, Israel invaded this country to counter the growing influence of Syria and the PLO in Lebanon (Freilich, 2012: 43). Despite the initial success of eradicating

PLO bases, the invasion intensified the clashes with Lebanese militias. It also led to the consolidation of several local Shia Muslim movements in Lebanon, most notably Hezbollah, with the support of the Iranian Revolutionary Guard (Norton, 2007: 466-467). Consequently, Iran came to champion the Palestinian cause when Arab countries had largely deserted it (Khashan cited in Salhani, 2023).

The Palestinians resisted Israeli occupation through the First and Second Intifada in 1988 and 2000, respectively. By increasing civil disobedience and clashes, intifadas marked a shift in the nature of the conflict (Naser-Najjab and Khatib, 2019: 194-201). The First Intifada also led to the emergence of a new political actor, Hamas, and its armed wing, the Izz ed-Din al-Qassam Brigades (Nasrallah, 2013: 59). By the end of the 1980s, it became a significant political force, often ranking second to Fatah of Arafat in elections (Sharoni and Abu-Nimer, 2004: 173). Hamas has gained considerable influence at the expense of PLO, partly because of its well-structured network that offers social services and charity to Palestinians, thereby enhancing civil society (Pina, 2006; Hroub, 2004: 24).

The fading of the First Intifada brought new geopolitical circumstances that served as the foundation for the Oslo peace process (Farraj, 2019). In 1993, Israel and the PLO signed the first of two agreements making up the Oslo Accords. This deal established a peace process referring to the previous UN resolutions and initiated some degree of Palestinian self-government in the West Bank and Gaza. The parties signed a subsequent accord in 1995. These agreements established the Palestinian Authority for the most administrative tasks in these regions. Israel and the US recognized the PLO as a negotiation partner. However, the thorny matters of Israeli settlements in the West Bank and the status of Jerusalem remained unsettled (Westfall et al., 2023). The unrelenting Israeli expansion and the unmet Palestinian expectations for improved freedom of movement and socioeconomic conditions led to growing resentment. The Camp David Summit fiasco in July 2000 further fuelled this discontent, setting the stage for a more confrontational approach towards Israel (Pressman, 2003: 114).

The Second (Al-Aqsa) Intifada started in September 2000 following the visit of Israeli politician Sharon to the politically and religiously significant Al-Aqsa compound. It was characterized by an increase in suicide bombings and other attacks by Palestinian factions, including Hamas (BBC, 2004; Matta and Rojas, 2016).

Amid the Second Intifada, Israel's policy of targeted assassinations reached a peak in the spring of 2004 with the killing of Hamas' top figures, Yassin, and his successor, Rantisi. Despite a relentless campaign aimed at weakening Hamas, these events paradoxically led to a surge in its popularity. As Palestinians faced unprecedented hardship and despair, witnessing the destruction and fragmentation of their lands in exchange for their historic concessions, Hamas emerged as a symbol of Palestinian dignity and a defender of their rights (Hroub, 2004: 21-22; Swaraj, 2023: 177). In response to the escalating violence, Israel reasserted its control over the West Bank cities, previously left to Palestinian control by the Oslo Accords. However, after the death of Arafat in late 2004 and the truce between Sharon and Abbas following the latter's election in early 2005, the violence abated (Schachter, 2010: 64-65).

In 2005, Israeli Prime Minister Sharon embarked on withdrawing Israeli forces from Gaza. The following year, the Bush administration, while ambitiously promoting its democracy plan in the Middle East, demanded elections in Palestine. The ensuing elections resulted in Hamas gaining power, causing a split among the Palestinian people that persists to this day (Hirsh, 2023). After the victory of Hamas, the Palestinian Authority has become helpless and hardly relevant, a situation that has been exacerbated in part by the decision of Israeli authorities to sideline and marginalize the Palestinian Authority (Hill, 2023).

In 2007, the strain between the PLO and Hamas reached a critical point, resulting in an armed conflict in the Gaza Strip that ended with Hamas taking over the area. Following this, Abbas disbanded the Hamas-dominated legislature and formed an emergency government. This action essentially reinstated the PLO's control in the West Bank (Brown, 2010), but the loss of the Gaza Strip has turned out to be permanent. Israel's pressure on Palestine has intensified due to the Hamas' uncompromising political stance. The group's aggressive image has also compromised the empathy and backing for the Palestinian cause (Uslu and Karataş, 2020: 110).

After Hamas seized control of Gaza in 2007, Israel implemented a land, air, and sea blockade. Meanwhile, the IDF has carried out a series of operations against Hamas in Gaza: Cast Lead (2008–09), Pillar of Defense (2012), Protective Edge (2014), and Guardians of the Walls in May 2021 (Tivadar, 2021). Meanwhile, thwarting all of US President Obama's attempts to broker peace, Netanyahu ex-

panded settlements in the West Bank after his victory in the 2009 elections (Hirsh, 2023).

The war that began on 7 October 2023, when Hamas and other armed groups killed about 1,200 people in Israel and took more than 250 hostages, has, by August 2025, caused immense civilian suffering and widened instability across the Middle East (OHCHR, 2025). While over 63,000 have been killed and over 160,000 injured in Gaza, famine and disease have been increasing the casualties (Refugees International, 2025). The UN-backed Integrated Food Security Phase Classification (IPC) confirmed famine in Gaza City in August 2025, warning that over half a million people face "catastrophic" hunger; at least 361 people, including 130 children, have died from starvation and malnutrition (IPC, 2025; Refugees International, 2025). Due to Israeli restrictions, ongoing bombardment, and looting by the desperate population, it is very difficult to supply food, water, and medical supplies (United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs [OCHA], 2025; UN News, 2025).

The fighting has not been limited to Gaza. Israel used airstrikes, drones, and missiles to carry out almost 35,000 attacks on the occupied Palestinian land, Lebanon, Syria, Yemen, and Iran between October 2023 and June 2025 (Al Jazeera, 2025). Supported by highly sophisticated aircraft provided by the US, these attacks have targeted Israel's regional enemies, demonstrating the country's outstanding capacity to punish its enemies even if they are far away (Al Jazeera, 2025). The United States has limited international maneuvers to end the fighting by continuing to provide Israel with significant political, military, and diplomatic support during the conflict. This support includes security aid and repeated vetoes of UN Security Council resolutions calling for a ceasefire (Brown, 2024). With trust between the parties at a low point, the humanitarian crisis worsening, and the conflict spilling into neighboring states, attempts at negotiations have repeatedly failed, leaving civilians across the region facing ongoing violence, hunger, and displacement (Refugees International, 2025).

Applying the method to the main turning points. In 1948, the end of the British Mandate and the Resolution 181 (the Partition Plan) laid an anarchic ground with few external restraints on Israel. This situation exactly fitted the kind of structure rewarding the actors that can mobilize power quickly, according to Neorealism. From that view, the emerging Israeli side, facing uncertain neighbors and no central authority, moved fast to secure terri-

tory and recognition. Neoclassical explains why this response succeeded: Israeli leaders had cohesive organizations, a clear state-building project, and the capacity to mobilize resources, while Palestinian politics were fragmented and lacked a centralized coercive apparatus. At the end of the day, the structural conditions and the domestic filters interacted to produce Israeli statehood, war, and mass Palestinian displacement – outcomes that then hardened status questions for decades.

In 1967, crisis escalation and shifts in the military balance favored rapid offensive action in a self-help environment – very much a neorealist story about opportunity and fear under anarchy. The war's outcome created a new map and a bargaining frame built around territory and security guarantees. Neoclassical Realism clarifies why policies after the war moved toward settlement building and holding key areas: Israeli security elites prioritized strategic depth; governing coalitions faced incentives from ideological and bureaucratic constituencies; and Arab regimes, dealing with their own domestic constraints, struggled to coordinate a unified response. The result was a pattern of territorial control and a "land-for-peace" logic that never fully closed the gap.

The 1973 war and the path to Camp David show how a painful military shock can reset deterrence and open room for a hegemon to broker deals – a classic neorealist mechanism. However, the form that peace took depended on leadership trade-offs at home. Neoclassical Realism can be used to shed light on how Egyptian leaders gave priority to regime stability and the economy over continuing confrontation with Israel, and how Israeli leadership balanced the need for security against the political repercussions of disengagement. The outcome proved to be a separate peace agreement and a return of the Sinai Peninsula. However, the Palestinian question ended up in a limited autonomy scheme, leaving significant issues unsettled.

Oslo in the 1990s reflected a favorable structural window (U.S. dominance and a reduced threat of interstate war), which a neorealist lens treats as easing the path to agreement. Still, whether that window produced a durable settlement hinged on domestic filters. On the Israeli side, coalition politics and competing narratives constrained how far leaders could go; on the Palestinian side, state capacity was thin and public expectations were high. Neoclassical Realism, therefore, explains the pattern: an interim authority and mutual recognition, but key final-status issues deferred. When day-to-day life did not

improve and spoilers on both sides perceived gains from defection, disappointment fed renewed confrontation.

Between 2006 and 2007, outside powers tried to control Palestinian politics by tying aid and diplomatic access to three demands: recognizing Israel, renouncing violence, and accepting earlier agreements. In a system without a central authority (as Neorealism stresses) pressure works through leverage; it can push but not dictate. What followed was shaped by domestic politics, in line with Neoclassical Realism. Rival factions, fragile common institutions, and competing security forces pulled in different directions. Leaders answered to their own constituencies and guarded their power bases. The outcome was the reverse of what outsiders wanted: the split hardened, with Fatah running the West Bank and Hamas ruling Gaza as two rival centers of authority. In Israel, security policy and public sentiment backed keeping Gaza apart from the West Bank while managing risk. The result was recurring clashes.

From 2008 to 2021, repeated Gaza wars can be best understood by applying Neoclassical Realism: Israeli cabinets prioritized military efficacy and domestic political costs; Hamas balanced its role as both armed actor and governing authority; each side had domestic supporters and organizational incentives that made limited wars and temporary cease-fires more likely than meaningful compromise. The cycle of escalation, punishment, and pause became the default because the domestic filters on both sides translated systemic pressure into short-term fixes rather than long-term change.

The 2023–2025 phase again shows the two levels working together. The Offensive version of Neorealism holds that each state inherently has the capacity to harm or destroy the others, even without advanced weaponry, because the anarchic international system compels them to prepare for and, when advantageous, employ force (Mearsheimer, 1995: 10). While military strength is often measured in sophisticated weapons systems, the theory stresses that even basic means—such as manpower – can function as a credible threat. The October 7 Hamas attack on Israel illustrates this logic: despite Israel's overwhelming technological and military superiority, Hamas leveraged surprise, unconventional tactics, and the mobilization of fighters to inflict significant damage and temporarily alter the strategic balance. However, structurally, from the perspective of Neorealism, strong backing from a key great power, limited coordination among others, and re-

gional mediation set the limits of what Hamas can achieve.

From a Neoclassical Realist perspective, this attack cannot be explained by systemic conditions alone; domestic political calculations within Hamas, leadership perceptions of Israeli vulnerabilities, and the group's need to bolster its legitimacy among Palestinians acted as critical filters that shaped the decision to launch such a high-risk operation under enduring structural constraints. Neoclassical Realism also explains the intensity and persistence of the war: Israeli decision-making was shaped by war-cabinet dynamics, coalition pressures, and security-sector preferences; Palestinian politics were split and capacity was limited, with rival centers of authority and competing strategies. These domestic filters converted the same external pressures into choices that escalated violence, deepened humanitarian harm, and kept the bargaining gap open. In sum, at every turning point, the structure of the system set the stage, but domestic politics decided how the play unfolded – and together they repeatedly reproduced stalemate, resulting in a terrible human tragedy, in addition to harm to the environment.

Conclusion

This study has aimed to explain the underlying reasons for the persistence of the Israeli–Palestinian conflict, rather than simply describing or narrating the conflict. It asked how external pressures and internal politics combine to produce prolonged periods of stalemate. To answer this, the paper used a qualitative, theory-guided comparison across key turning points (1948, 1967, 1973/Camp David, Oslo, 2006–2007, Gaza wars 2008–2021, and 2023–2025), supported by selective process tracing. The analysis integrated two realist lenses: neorealism (system structure, power distribution, great-power and regional constraints) and Neoclassical Realism (how domestic filters – coalitions, state capacity, security-sector incentives, ideology, leadership perceptions – translate those pressures into concrete choices).

The analysis has identified the same mechanism across all cases: system-level pressures pass through domestic filters and bring about a four-dimensional

deadlock (Israeli, Palestinian, regional, international). On the Israeli side, superior capabilities, coalition politics, and security-sector incentives foster territorial-administrative faits accomplis. On the Palestinian side, strategy leans toward irregular tactics and international forums due to fractured authority and insufficient capability. This situation leads to symbolic achievements with minimal change in reality. In the region, most governments focus first on protecting their own rule. That is why they usually try to manage and limit crises rather than reshaping the bigger balance of who sides with whom. In the international arena, US backing raises the threshold for effective external pressure while multilateral enforcement remains weak. The most recent escalation (2023–2025) follows the same pattern, indicating that the framework proves to be tenable across time and intensity levels.

The findings support the central hypothesis: persistence is not the product of a single cause but of interacting constraints across four arenas. Neorealism sets the external limits of what is possible; neoclassical realism shows why, within those limits, leaders repeatedly select options that narrow the bargaining space. The contribution is theoretical and comprehensive: it links structure to agency in a consistent way across multiple turning points, turning a fragmented literature into a single causal explanation. In doing so, the study updates our understanding of the conflict from event-driven narratives to a mechanism-based explanation that accounts for both continuity and change.

As for the ways to end the deadlock, the efforts must focus on both levels at once: improve systemic incentives (credible guarantees, coordinated great-power positions, sets of regional security, economic, and political agreements) and reshape domestic filters (who wins or loses from joining a governing coalition, who keeps the security forces in check, how strong and capable state institutions are, and whether leaders are answerable for what they do). Mediators should build connected packages of security, political, and economic steps to reduce veto-player power on each dimension of the stalemate.

Future research can apply the same framework to other protracted, asymmetric conflicts to suggest conflict resolution frameworks.

References

- Al Jazeera. (2025, June 25). Mapping Israel's expanding battlefronts across the Middle East. <https://www.aljazeera.com/news/2025/6/25/mapping-israels-expanding-battlefronts-across-the-middle-east>
- Alakel, M., & Arab, A. N. A. (2025). The Changing Power and Security Dynamics in the Middle East. *İmgelem*, (16), 203-240.
- Amour, P. O. (2018). Hamas-PLO/Fatah Reconciliation and Rapprochement within the unfolding regional order in the Middle East since 2010: Neorealist and neoclassical realist perspectives. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(5), 621-631.
- Arikan, M. O. (2025). *A neoclassical realist explanation of offense and defense in Israel's strategic posture* (Master's thesis), Middle East Technical University.
- Ashley, R. K. (1984). The poverty of neorealism. *International Organization*, 38(2), 225–286. <https://www.jstor.org/stable/2706440>
- Beach, D., & Pedersen, R. B. (2013). *Process-tracing methods: Foundations and guidelines*. University of Michigan Press.
- Bennis, P. (1997). The United Nations and Palestine: Partition and its aftermath. *Arab Studies Quarterly*, 19(3), 47-76.
- Bourdon, J. (2012). Representing the Israeli-Palestinian conflict: A short history and some research questions. *Bulletin du Centre de recherche français à Jérusalem*, 23, 1-15.
- British Broadcasting Corporation (2004, September 29). *Al-Aqsa Intifada timeline*. https://web.archive.org/web/20160702011849/http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3677206.stm
- Brown, N. J. (2010). The Hamas-Fatah conflict: Shallow but wide. *The Fletcher Forum of World Affairs*, 34(2), 35-49. <https://www.jstor.org/stable/45289503>
- Brown, N. J. (2024). Israel, Palestine, and the road to October 7: Dead end or deadly detour? *Current History*, 123(857), 323–329. <https://doi.org/10.1525/curh.2024.123.857.323>
- Cornwell, A., Al-Mughrabi, N., & Greenfield, C. (2025, August 8). *Israel approves plan to take control of Gaza City*. Reuters. <https://www.reuters.com/world/middle-east/israel-approves-plan-take-control-gaza-city-2025-08-08/>
- Dallasheh, L. (2020). Surviving the Nakba: On Palestinians' political possibilities and limitations in 1948. *The American Historical Review*, 125(2), 564-570. <https://doi.org/10.1093/ahr/rhaa182>
- Danfulani, W. A., Leawat, J. J., & Dinshak, L. D. (2021). Israeli/Palestinian conflict: A review of the past and the present. *Journal of Business and Social Science Review*, 2(9), 25-37. <https://doi.org/10.48150/jbssr.v2no9.2021.a2>
- Ediz, İ. (2019). A neoclassical realist explanation of the Balfour Declaration and the origins of the British foreign policy in Palestine. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 34(1), 99-122.
- Erden, H. U. (2020). *Neoclassical realism in Israeli–Palestinian conflict: A case study of the Oslo Peace Process, 1993–1995*. M.A. thesis, İzmir University of Economics.
- Fahoum, K., & Abuelaish, I. (2019). Occupation, settlement, and the social determinants of health for West Bank Palestinians. *Medicine, Conflict and Survival*, 35(3), 265-283. <https://doi.org/10.1080/13623699.2019.1666520>
- Farraj, K. (2019). The First Intifada (Part II): The road to Oslo. *Journal of Palestine Studies*, 49(1), 93-100. <https://doi.org/10.1525/jps.2019.49.1.93>
- Freilich, C. D. (2012). Israel in Lebanon—Getting it wrong: The 1982 invasion, 2000 withdrawal, and 2006 war. *Israel Journal of Foreign Affairs*, 6(3), 41-75. <https://doi.org/10.1080/23739770.2012.11446518>
- George, A. L., & Bennett, A. (2005). *Case studies and theory development in the social sciences*. MIT Press.
- Hill, S. (2023, 30 October). Palestinians' flawed 2006 elections empowered Hamas – and destroyed democracy. Washington Post. <https://www.washingtonpost.com/opinions/2023/10/30/hamas-flawed-elections-popularity/>
- Hirsh, M. (2023, 9 October). Netanyahu's road to war. *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2023/10/09/israel-hamas-war-netanyahu-palestine-united-states-diplomacy-alliance/>
- Hroub, K. (2004). Hamas after Shaykh Yasin and Rantisi. *Journal of Palestine Studies*, 33(4), 21–38. <https://doi.org/10.1525/jps.2004.33.4.021>
- Integrated Food Security Phase Classification (2025, August 22). Famine in Gaza Governorate. <https://www.ipcinfo.org>
- International Court of Justice (2024, May 24). *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel): Order on provisional measures*. <https://www.icj-cij.org/case/192>
- Kelman, H. C. (2007). The Israeli-Palestinian peace process and its vicissitudes: Insights from attitude theory. *American Psychologist*, 62(4), 287-303. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.62.4.287>
- Khalidi, R. (1985). The Palestinian dilemma: PLO policy after Lebanon. *Journal of Palestine Studies*, 15(1), 88-103. <https://doi.org/10.2307/2536578>
- Khalidi, W. (1991). The Palestine problem: An overview. *Journal of Palestine Studies*, 21(1), 5-16. <https://doi.org/10.2307/2537362>
- Kumaraswamy, P. R. (2007). India and Israel: The diplomatic history. In N. Katz, R. Chakravarti, B. M. Sinha, & S. Weil (Eds.), *Indo-Judaic studies in the twenty-first century* (pp. 213-226). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230603622_13
- Lobell, S. E. (2010). Structural realism/offensive and defensive realism. In R. A. Denemark & R. Marlin-Bennett (Eds.), *The International Studies Compendium Project* (pp. 6651–6669). Wiley-Blackwell.
- Lobell, S. E., Ripsman, N. M., & Taliaferro, J. W. (Eds.). (2009). *Neoclassical realism, the state, and foreign policy*. Cambridge University Press

- Louis, R. W. (2009). Palestine and the consequences of the Suez Crisis, 1957-67. In C. Mansour & L. Fawaz (Eds.), *Transformed Landscapes: Essays on Palestine and the Middle East in Honor of Walid Khalidi* (pp. 273-298). The American University in Cairo Press.
- Lynk, M. (2007). Conceived in law: The legal foundations of Resolution 242. *Journal of Palestine Studies*, 37(1), 7-23. <http://dx.doi.org/10.1080/23311886.2017.1299555>
- Machairas, D. (2017). The strategic and political consequences of the June 1967 War. *Cogent Social Sciences*, 3(1), 1299555.
- Maissy-Noy, R. (2006). Palestinian historiography in relation to the territory of Palestine. *Middle Eastern Studies*, 42(6), 889-905. <https://doi.org/10.1080/00263200600922999>
- Malamat, A. (1976). Origins and the formative period. In H. H. Ben-Sasson (Ed.), *A history of the Jewish people* (pp. 3-91). Harvard University Press.
- Manna', A. (2013). The Palestinian Nakba and its continuous repercussions. *Israel Studies*, 18(2), 86-99. <https://doi.org/10.2979/israelstudies.18.2.86>
- Matta, N., & Rojas, R. (2016). The Second Intifada: A dual strategy arena. *European Journal of Sociology/Archives Européennes de Sociologie*, 57(1), 65-113. <https://www.jstor.org/stable/26573250>
- Mearsheimer, J. J. (1995). The false promise of international institutions. *International Security*, 19(3), 5-49. <https://doi.org/10.2307/2539078>
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The tragedy of great power politics*. New York: W. W. Norton & Company.
- Morozowski, T. (2024). *German Foreign Policy Towards Emerging Powers: Co-shaping Globalization*. Springer Nature.
- Naser-Najjab, N., & Khatib, G. (2019). The First Intifada, settler colonialism, and 21st century prospects for collective resistance. *The Middle East Journal*, 73(2), 187-206. <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26933058>
- Nasrallah, R. (2013). The First and Second Palestinian Intifadas. In J. Peters & D. Newman (Eds.), *The Routledge Handbook on the Israeli-Palestinian Conflict* (pp. 56-69), Routledge.
- Norton, A. R. (2007). The role of Hezbollah in Lebanese domestic politics. *The International Spectator*, 42(4), 475-491. <https://doi.org/10.1080/03932720701722852>
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (2025, August 1). Gaza: Nearly 1,400 Palestinians killed while seeking food, as UN warns airdrops are no solution. United Nations. <https://news.un.org/en/story/2025/08/1165552>
- Pina, A. D. (2006). Fatah and Hamas: *The new Palestinian factional reality*. Congressional Research Service.
- Pokrzywiński, P. (2019). Between neo-revisionist neoclassical realism and pragmatism: The foreign policy of the Likud party under Benjamin Netanyahu. *Sprawy Międzynarodowe*, 72(2), 137-156. <https://doi.org/10.35757/SM.2019.72.2.11>
- Pressman, J. (2003). The Second Intifada: Background and causes of the Israeli-Palestinian conflict. *Journal of Conflict Studies*, 23(2), 114-141. https://id.erudit.org/iderudit/jcs23_2art07
- Pressman, J. (2005). A brief history of the Arab-Israeli conflict. University of Connecticut.
- Refugees International (2025, August 26). Gaza humanitarian update: August 2025. <https://www.refugeesinternational.org/reports-briefs/gaza-humanitarian-update-august-2025>
- Ripsman, N. M., Taliaferro, J. W., & Lobell, S. E. (2016). *Neoclassical realist theory of international politics*. Oxford University Press.
- Rose, G. (1998). Neoclassical realism and theories of foreign policy. *World Politics*, 51(1), 144-172.
- Rynhold, J. (2008). *The Failure of the Oslo Process: Inherently Flawed or Flawed Implementation?* BESA Center, Bar-Ilan University.
- Safran, W. (2005). The Jewish diaspora in a comparative and theoretical perspective. *Israel Studies*, 10(1), 36-60.
- Salhani, J. (2023, October 17). Beyond Hezbollah: The history of tensions between Lebanon and Israel. Al Jazeera. <https://www.aljazeera.com/news/2023/10/17/beyond-hezbollah-the-history-of-tensions-between-lebanon-and-israel>
- Sayegh, F. A. (1979). The Camp David agreement and the Palestine problem. *Journal of Palestine Studies*, 8(2), 3-40.
- Schachter, J. (2010). The end of the Second Intifada? *Strategic Assessment*, 13(3), 63-70.
- Schweller, R. L. (2004). Unanswered threats: A neoclassical realist theory of underbalancing. *International Security*, 29(2), 159-201. <https://doi.org/10.1162/0162288042879913>
- Schweller, R. L. (2006). *Unanswered threats: Political constraints on the balance of power*. Princeton University Press.
- Shamir, Y. (1982). Israel's role in a changing Middle East. *Foreign Affairs*, 60(4), 789-801.
- Sharoni, S., & Abu-Nimer, M. (2004). The Israeli-Palestinian conflict. In D. J. Gerner & J. Schwedler (Eds.), *Understanding the contemporary Middle East* (2nd ed., pp. 169-210). Lynne Rienner Publishers.
- Siklawi, R. (2017). The Palestinian resistance movement in Lebanon 1967-82: Survival, challenges, and opportunities. *Arab Studies Quarterly*, 39(3), 923-937.
- Swaraj, S. (2023). A comprehensive analysis of the Israel-Palestine conflict. *International Journal of Novel Research and Development*, 8(12). <https://www.ijnrd.org/papers/IJNRD2312320.pdf>
- Talib, K. A., & Mwango, D. L. (2015). The failure of the United Nations in resolving the Palestine-Israel conflict: A Neorealist perspective. *Geografia*, 11(2). 95-106.
- Tivadar, L. M. (2021). The Gaza Strip and the Israel-Hamas conflict: From 2008 until nowadays. *Acta Musei Napocensis: Historica*, 58, 293-311.
- United Nations Office at Geneva. (2025, June 12). *UN General Assembly overwhelmingly adopts resolution demanding an immediate, unconditional and permanent ceasefire in Gaza*. <https://www.ungeneva.org/en/news-media/news/2025/06/107286/gaza-live-un-general-assembly-overwhelmingly-adopts-resolution>

United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (2025, August 4). *Gaza humanitarian response update: 20 July–2 August 2025*. United Nations. <https://www.unocha.org/publications/report/occupied-palestinian-territory/gaza-humanitarian-response-update-20-july-2-august-2025>

Uslu, N., & Karataş, İ. (2020). Evaluating Hamas' struggle in Palestine. *Insight Turkey*, 22(1), 109-124.

Waltz, K. N. (1979). *Theory of international politics*. McGraw-Hill.

Westfall, S., Murphy, B., Adam, T., Bryan, P., & Andrea, S. (2023). The Israeli-Palestinian conflict: A chronology. *Washington Post*, 6 November. <https://www.washingtonpost.com/world/2023/israel-palestine-conflict-timeline-history-explained/>

Wilke, C. L. (2022). Decimal diaspora: Ten exiles and a medieval construction of Jewish history. *Hamsa: Journal of Judaic and Islamic Studies*, 8, 1-18. <https://doi.org/10.4000/hamsa.2719>

Авторлар туралы мәлімет

Гүлшен Айдын – PhD, Ататүрік университетіндегі халықаралық қатынастар кафедрасының қауымдастырылған профессоры (Эрзурум, Түркия, e-mail: gulsenaydin@atauni.edu.tr).

Information about the authors:

Gülşen Aydın – PhD, Associate Professor, Department of International Relations, Atatürk University (Erzurum, Turkey; e-mail: gulsenaydin@atauni.edu.tr).

Сведения об авторе:

Гүлшен Айдын – PhD, ассоциированный профессор кафедры международных отношений университета Ататюрк (Эрзурум, Турция, e-mail: gulsenaydin@atauni.edu.tr).

Жіберілді: 5 қыркүйек 2025 жыл
Қабылданды: 22 қараша 2025 жыл

Г.Т. Жумаш*, М.А. Ауган

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

*e-mail: g.zhumash@sorbonne.kz

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ПРОГРАММЫ КАК ИНСТРУМЕНТ ПОЛИТИКИ МЯГКОЙ СИЛЫ США В КАЗАХСТАНЕ

Политика мягкой силы является частью внешней политики любого государства, стремящегося к геополитическому лидерству, распространения своего влияния на иные государства, что характерно для США как одного из важных полюсов мировой политики. Система образования является одним из направлений реализации политики мягкой силы. Она активно применяется в США при развитии отношений с другими странами, включая Казахстан, даже несмотря на то, что входит в конкуренцию с политикой мягкой силы, реализуемой через образование, такими странами как Россия, Китай, Турция.

Научная значимость работы определяется раскрытием роли и места образовательных программ в политике мягкой силы государства. Практическая значимость определяется выявлением отношения граждан Казахстана, прошедших обучение в США к политическим ценностям данного политического фактора, формирования лояльности к политике США.

В рамках работы систематизировано понятие и установлено место международного образования в политике мягкой силы, описаны реализуемые США программы для граждан Республики Казахстан, специфика программы «Болашақ» по краткосрочному обучению граждан Казахстана в США. Было проведено интервьюирование государственных служащих и работников компаний государственного сектора, которые проходили обучение в США. На основе проведенного интервьюирования можно понять, что помимо получения важных профессиональных и общих знаний, студентам и обучающимся на курсах в США прививались те политические ценности, которые продвигает США. Большинство респондентов позитивно относятся к пройденным образовательным программам, приняли и усвоили данные ценности. Ценность проведенного исследования и практическое значение итогов работы заключается в определении особенностей формирования лояльности граждан, формирующих политическую и бизнес-элиту Республики Казахстан, к внешней политике США и ценностям, продвигаемым США.

Ключевые слова: мягкая сила, политика мягкой силы, мягкая сила через образование, политическое влияние, политическая лояльность, мягкая сила США, международное образование, образование в США, Центральная Азия.

G.T. Zhumash*, M.A. Augan

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: g.zhumash@sorbonne.kz

Educational Programs as an Instrument of U.S. Soft Power Policy in Kazakhstan

Soft power policy is part of the foreign policy of any state striving for geopolitical leadership, spreading its influence over other states, which is typical for the United States as one of the important poles of world politics. The education system is one of the areas of implementation of the soft power policy. It is actively used in the United States in developing relations with other countries, including Kazakhstan, even though it competes with the soft power policy implemented through education by countries such as Russia, China, and Turkey.

The purpose of the study: to determine the attitude of citizens of Kazakhstan who studied in training programs and short-term courses in the United States to the quality of education within these programs, as well as to the perception of American values transmitted in the learning process. The scientific significance of the work is determined by the disclosure of the role and place of educational programs in the soft power policy of the state. Practical significance is determined by identifying the attitude of citizens of Kazakhstan who have studied in the United States to the political values of this political actor, the formation of loyalty to US policy.

Brief description of the research methodology. To identify the attitude of citizens of Kazakhstan who have studied in the United States to the political values of this political actor, to form loyalty to US

policy, the methods of interviewing citizens (a total of 7 detailed interviews). Within the framework of the work, the concept is systematized and the place of international education in the policy of soft power is established, the programs implemented by the United States for citizens of the Republic of Kazakhstan, the specifics of the Bolashak program for short-term training of citizens of Kazakhstan in the United States are described. Based on the interviews conducted, it can be understood that in addition to obtaining important professional and general knowledge, students and students studying in the US courses were instilled with those political values that the United States promotes. Most of the respondents have a positive attitude to the educational programs they have completed, accepted and assimilated these values. The value of the study and the practical significance of the results of the work lies in determining the features of the formation of loyalty of citizens who form the political and business elite of the Republic of Kazakhstan to the foreign policy of the United States and the values promoted by the United States.

Keywords: soft power, soft power policy, soft power through education, political influence, political loyalty, US soft power, international education, education in the USA, Central Asia.

Г.Т. Жұмаш*, М.Ә. Ауган

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: g.zhumash@sorbonne.kz

Білім беру бағдарламалары – АҚШ-тың Қазақстандағы жұмсақ күш саясатының құралы ретінде

Жұмсақ күш саясаты – әлемдік саясаттың маңызды полюстерінің бірі ретінде АҚШ-қа тән, басқа мемлекеттерге ықпалын тарататын, геосаяси көшбасшылыққа ұмтылатын кез келген мемлекеттің сыртқы саясатының бір бөлігі. Білім беру жүйесі жұмсақ күш саясатын жүзеге асыру бағыттарының бірі болып табылады. Ол Ресей, Қытай және Түркия сияқты елдердің білім беру арқылы жүзеге асыратын жұмсақ күш саясатымен бәсекелес болса да, басқа елдермен, соның ішінде Қазақстанмен қарым-қатынастарды дамытуда АҚШ-та белсенді түрде қолданылады.

Жұмыстың ғылыми маңыздылығы мемлекеттің жұмсақ күш саясатындағы білім беру бағдарламаларының рөлі мен орнын ашумен анықталады. Практикалық маңызы АҚШ-та білім алған Қазақстан азаматтарының осы саяси актердің саяси құндылықтарына деген көзқарасын анықтау және АҚШ саясатына адалдықты қалыптастыру арқылы анықталады.

Бұл зерттеу тұжырымдаманы жүйелейді және халықаралық білім берудің жұмсақ күш саясатындағы орнын белгілейді, АҚШ азаматтары үшін АҚШ жүзеге асыратын бағдарламаларды сипаттайды және АҚШ-та Қазақстан азаматтарын қысқа мерзімді оқытуға арналған «Болашақ» бағдарламасының ерекшеліктерін сипаттайды. АҚШ-та оқыған мемлекеттік қызметкерлермен және мемлекеттік сектор компанияларының қызметкерлерімен сұхбаттар жүргізілді. Сұхбаттарға сүйене отырып, маңызды кәсіби және жалпы білім алумен қатар, АҚШ-та курстардан өтіп жатқан студенттер мен студенттерге АҚШ насихаттайтын саяси құндылықтар сіңірілген деген қорытынды жасауға болады. Респонденттердің көпшілігі өздері аяқтаған білім беру бағдарламаларына оң көзқараспен қарайды және бұл құндылықтарды қабылдап, сіңірген. Зерттеудің құндылығы мен нәтижелердің практикалық маңыздылығы Қазақстан Республикасының саяси және іскерлік элитасын құрайтын азаматтардың АҚШ сыртқы саясатына және АҚШ насихаттайтын құндылықтарға деген адалдығын қалыптастырудың ерекшеліктерін анықтауда жатыр.

Түйін сөздер: жұмсақ күш, жұмсақ күш саясаты, білім арқылы жұмсақ күш, саяси ықпал, саяси адалдық, АҚШ жұмсақ күші, халықаралық білім, АҚШ-тағы білім, Орталық Азия.

Введение

Политика мягкой силы (Soft Power Policy), впервые введенная Джозефом Найем (Nye, 1990: 153) в конце XX века, предполагает использование культурных, образовательных и идеологических инструментов для формирования положительного имиджа государства и влияния на международные отношения. С учетом этого, образовательные программы играют ключевую роль в реализации данной политики, поскольку они способствуют культурной дипломатии, обмену знаниями и укреплению международных

связей, а также донесению идеологии влияющего государства до общества государств, на которые предполагается распространять влияние, включая их элиты. Государства, стремящиеся к политическому лидерству, именно через образование могут продвигать свои ценности и идеологии, что в свою очередь способствует созданию их позитивного имиджа на международной арене. Так, продвигаемые США образовательные программы, где широко представлено изучение прав человека, демократии и устойчивого развития, могут повысить восприимчивость и лояльность к этим идеям, а также в целом в США

иностранцев, включая формируемые политические и бизнес-элиты. Политика мягкой силы США в Центральной Азии, включая Республику Казахстан, направлена на установление долгосрочных и взаимовыгодных отношений с государствами региона. Использование культурных, образовательных и экономических инструментов может помочь росту влияния США в регионе на основе поддержки таких важных ценностей как развитие демократических институтов и защита прав человека. Образовательные программы являются одним из элементов продвижения данных ценностей и укреплению влияния, и они анализируются в статье применительно к Республике Казахстан. Важно, притом, отметить конкуренцию в США в данном направлении с другими странами, активно реализующими собственную политику мягкой силы в регионе и в стране в целом (прежде всего, это Россия, Китай, Турция).

О признании проблемы развития влияния США при использовании политики мягкой силы в образовании и конкуренции данной политики на территории Казахстана с рядом других политических акторов свидетельствуют статьи таких авторов как Bakhtiyarova и Kushkumbayev (2022), Hudson (2022), Mei Li (2023), Terekbayev (2024), Varpahovskis и Kuteleva (2023), Антюхова (2019), Перминова (2023), Саттарова (2022).

Целью исследования в статье является определение отношения обучавшихся по программам обучения и краткосрочным курсам в США граждан Казахстана к качеству обучения в рамках этих программ, а также к восприятию американских ценностей, передаваемых в процессе обучения.

Соответственно, определены следующие задачи исследования: рассмотрение сущности, видов программ обучения и краткосрочных курсов, реализуемых США для граждан Казахстана, в том числе, в партнерстве с государственными органами Республики Казахстан, проведение интервьюирования граждан РК, прошедших обучение по программам обучения и краткосрочным курсам в США на предмет качества, содержательности обучения и усвоения ключевых политических ценностей, транслируемых США.

В рамках достижения цели и реализации задач исследования использованы те методы, которые характерны для раскрытия проблемы: обзор литературных источников, и интервьюирование (получение развернутых ответов на вопросы)..

Обзор литературы

«Мягкая сила» – понятие, введенное американским политологом Джозефом Наем-младшим в конце XX века, в его интерпретации обозначающее способность государства привлекать и убеждать другие страны посредством культурных ценностей, политики и идеологии, отличаясь от традиционных методов давления («жесткой силы»), основанных на военной мощи и экономических санкциях. При этом, сам Най определял мягкую силу как «способность влиять на предпочтения других государств и народов благодаря привлекательности культуры, политической системы и внешней политики, не прибегая к принуждению или материальной выгоде» (Nye, 2021: 196). Нельзя сказать, что до Ная, несмотря на отсутствие определения данного понятия мягкая сила в практике деятельности государств не использовалась. Как отмечается в научных трудах, даже древние цивилизации использовали культурные достижения и дипломатическое искусство для расширения своего влияния, и примеры такой практики встречаются в истории Древнего Рима, Византии, Китая, Индии и Руси (De Martino, 2020: 12). Также отмечается, что и со стороны русских историков и философов делался акцент на важность культурного взаимодействия с другими странами и гуманитарных факторов власти. Так, идеи Льва Толстого о нравственном влиянии искусства на сознание масс предвосхитили современные представления о мягкой силе (Лысенко, 2017: 430).

В научной литературе, как и в политических концепциях, мягкая сила все больше рассматривается как незаменимый инструмент роста политического влияния за рубежом. Например, Bakhtiyarova и Kushkumbayev (2022) отмечают, что важность и актуальность данного инструмента изложены в глобальной стратегии США с точки зрения ее способности побуждать государства и их политические и экономические элиты следовать западным ценностям и либеральной модели. Многие исследователи подчеркивают многогранность и сложность феномена мягкой силы, выделяя следующие ее составные части, например, которые выделяет Terekbayev (2024):

- культурные ценности и идентичность (искусство, литература, кино);
- политическая система и демократия;
- образование и наука;
- информационные технологии и СМИ.

Однако, следует отличать концепцию мягкой силы от иного инструмента влияния, который именуется «коммерческий либерализм», предполагает предоставление экономических ресурсов для других стран в обмен на политические реформы (Ignatyeva and Isaev, 2018: 360). Концепция мягкой силы рассматривается именно как формирование ценности культурного предложения государства (общественные ценности, мировоззрение и культурные проявления, опирающиеся на них) в совокупности со способностью успешно доносить их до аудитории, что позволяет формировать «капитал мягкой силы», который может быть впоследствии использован (Hudson, 2022: 470). Также Shahriar и Ohnesorge (2022) указывают на то, что концепция «мягкой силы» прежде всего связана с культурной притягательностью и идейным лидерством государства. Для этого необходимо донести данные ценности культурного предложения до других стран, что требует определенных затрат, отчего для разных стран инструменты мягкой силы имеют ограничения (Seymour, 2020).

Большинством авторов, рассматривающих концепцию мягкой силы в политике, именно образование рассматривается как один из наиболее мощных инструментов мягкой силы. Например, Terekbaev указывает на то, что именно образовательные программы обмена, предполагающие обучение студентов из других стран в США на временной основе, играют центральную роль в стратегии США по «завоеванию сердец и умов» в Центральной Азии (Terekbayev, 2024: 70). De Martino (2020, 212) указывает на то, что действенными инструментами мягкой силы в образовании являются программы обменов в сфере образования (привлечение иностранных студентов, стажёров, учёных, а также лиц, обучающихся по определенным программам дополнительного обучения), иные формы образовательного сотрудничества. Varpahovskis и Kuteleva (2023), Mei, Li. (2023) указывают, что и открытие филиалов и совместных образовательных организаций в зарубежных странах также способствуют повышению лояльности молодых людей, которые далее могут быть включены в политические и экономические элиты, той стране, которые организовывала их образование, в особенности если это сочетается с обменом, стажировками в период обучения. В результате, обобщая выводы, полученные Terekbayev (2024), De Martino (2020), Varpahovskis и Kuteleva (2023), Mei, Li. (2023), Hudson (2022), Bakhtiyarova et al (2022)

можно представить следующим образом основные направления образовательного сотрудничества в рамках реализации политики мягкой силы, в том числе, используемых такими странами как США, страны ЕС, Китай, Россия, Турция и ряд иных:

- реализация школьных программ обучения (открытие специализированных школ, лицеев, в том числе, с углубленным изучением языка);
- открытие языковых курсов, языковое обучение и аккредитация на знание языка;
- открытие в странах, на которые предполагается распространять влияние, филиалов высших учебных заведений или совместных высших учебных заведений, где работают преподаватели, используются программы, действуют системы двойной аттестации обучающихся (два диплома);
- школьный и студенческий обмен;
- привлечение студентов к обучению в вузах стране на долгосрочной основе (весь курс обучения), притом, как на платной основе, так и на бесплатной при определенных условиях;
- привлечение студентов или уже людей с образованием на краткосрочные программы обучения, финансируемые преимущественно за счет принимающей стороны.

Как указывает Антюхова (2019: 126), образование помогает как раз выполнить функцию донесения идей влияющей страны до тех, кто далее и формирует капитал «мягкой силы», становится лояльным данным идеям, воспринимает их и может влиять на реализацию данных идей во внешнеполитических отношениях.

США признает важность имплементации системы образования во внешнюю политику мягкой силы, и именно поэтому еще после второй мировой войны, с 1947 года, в Европе начал работать Зальцбургский семинар, который открыли Женевская международная студенческая служба и Гарвардский студенческий совет. Его деятельность предполагала усвоение гражданами европейских стран демократических ценностей американского общества, и реализуемые программы основаны были на открытости и демократичности, чтобы продемонстрировать обучающимся принципы и ценности США, произвести на них определенное позитивное впечатление (Антюхова, 2019: 124). С 1961 года в США принят Акт внешней поддержки (The Foreign Assistance Act), направленный на помощь США в подготовке и развитии человеческих ресурсов в развивающихся странах. В 1961 году также принят за-

кон Фулбрайта – Хейси (Mutual Educational and Cultural Exchange Act of 1961), направленный на рост «взаимопонимания между Соединенными Штатами и народами других стран путем образовательного и культурного обмена... и, в результате, на развитие дружественных и мирных отношений между США и другими государствами». Все это определяет получение США роли лидера применения инструментов образования в политике мягкой силы, и по привлечению количества студентов США опережает, в том числе, европейские учебные заведения (так, на начало сентября 2024 года в США обучалось 948,5 тыс. иностранных студентов, и преимущественную долю имели студенты из Китая, Индии, с нарастающим потоком студентов из Африки). При этом Калифорния и Нью-Йорк стали лидерами привлечения иностранных студентов для обучения в американских университетах (Parker, 2024)

Однако, конкуренция в использовании «мягкой силы» может иметь место. Такие авторы как Перминова (2023), Саттарова (2022), Hudson (2022) указывают на то, что Центральная Азия в настоящее время стала пересечением геополитических интересов нескольких политических акторов, реализующих, в том числе, собственную политику мягкой силы: США, ЕС, Китая, Турции или России. При том, если геополитические интересы США и ЕС существенно не пересекаются (поскольку идеология не конкурирует), то уже с Турцией (в концепции «тюркского мира»), и особенно с Россией и Китаем (интересы которых также имеют отличия, но уже не столь принципиальные) это пересечение явное, конкуренция ценностей, политических концепций очень высокая. Отмечается, что стремление США ограничивать российское и китайское влияние сталкивается с желанием местных элит поддерживать баланс сил и извлекать максимальную выгоду из взаимодействия с разными партнерами (Pritchins, 2023: 104). Поэтому Центральная Азия остаётся аренной активного соревнования и сотрудничества крупнейших мировых игроков, определяющих будущее региональной и глобальной политики.

Методология

В качестве используемой методологии был выбран анализ научной литературы, анализ информации об образовательных программах американских высших учебных заведений в странах Центральной Азии и для студентов из Централь-

ной Азии непосредственно в США, анализ статистических данных об обучении студентов из Центральной Азии в США. Также представлено интервью исследования.

Вопросы исследования, которые будут поставлены далее, можно представить следующим образом:

- Какие образовательные программы реализуют высшие учебные заведения США в странах Центральной Азии?

- Какие образовательные программы, связанные с обучением в США, реализуются высшими учебными заведениями США для обучающихся из Центральной Азии и в каком масштабе?

- Какие общие впечатления о процессе и результатах обучения в США?

- Считают ли казахстанцы, проходившие обучение в США по разным программам, качественным и полезным данный опыт для себя?

- Доводятся ли до обучающихся в США казахстанцев базовые ценности общества в США (демократия, сменяемость власти, свобода, права человека)?

- Влияет ли обучение в США на лояльность казахстанцев, прошедших там обучение, базовым американским ценностям?

Гипотеза, которая может быть выдвинута – обучение в США по любой программе предполагает не только качественное донесение теоретических знаний до обучающихся, но и донесение базовых ценностей американского общества до них, которые усваиваются обучающимися, и сами обучающиеся становятся частью «капитала мягкой силы».

Предлагается два этапа исследования:

- Анализ образовательных программ, реализуемых в странах Центральной Азии высшими учебными заведениями США;

- Анализ образовательных программ, реализуемых высшими учебными заведениями США с обучением в США для обучающихся из Центральной Азии;

- Интервьюирование с развернутыми ответами на вопросы тех граждан Республики Казахстан, которые проходили обучение в США по американским долгосрочным или краткосрочным программам;

- Обработка результатов интервью по содержанию, для ответов на поставленные вопросы исследования.

Интервью предполагает развернутые ответы на поставленные вопросы, которые тесно связаны с вопросами исследования и помогают отве-

тить на них. Поскольку интервью проводить достаточно трудоемко, оно проведено среди того небольшого количества обучавшихся в США (7 респондентов), которые обучались за счет про-

грамм, финансируемых США или за счет собственных средств (обучение в магистратуре).

Вопросы интервью, а также их взаимосвязь с вопросами исследования, показаны в таблице 1.

Таблица 1 – Вопросы интервью для граждан Республики Казахстан, проходивших обучение в США

Вопросы, предполагающие развернутый ответ	Взаимосвязь с вопросами исследования
По какой программе, когда и как долго Вы обучались в США?	-
Насколько качественной Вы оцениваете организацию обучения?	Считают ли казахстанцы, проходившие обучение в США по разным программам, качественным и полезным данный опыт для себя? Какие общие впечатления о процессе и результатах обучения в США?
Какие общие впечатления от учебного заведения, преподавателей, процесса обучения?	Какие общие впечатления о процессе и результатах обучения в США?
Хотели бы Вы, чтобы такая же организация обучения была реализована в Казахстане?	Какие общие впечатления о процессе и результатах обучения в США?
Рассказывали ли Вам в процессе обучения о базовых ценностях общества в США (демократия, сменяемость власти, свобода, права человека)?	Доводятся ли до обучающихся в США казахстанцев базовые ценности общества в США (демократия, сменяемость власти, свобода, права человека)?
Считаете ли Вы, что подобная практика обучения полезна для казахстанцев?	Считают ли казахстанцы, проходившие обучение в США по разным программам, качественным и полезным данный опыт для себя? Влияет ли обучение в США на лояльность казахстанцев, прошедших там обучение, базовым американским ценностям?

Интервьюирование проводилось в апреле 2025 года среди респондентов, отобранных с использованием целенаправленного подхода через профессиональные контакты авторов. Формат интервьюирования был дистанционным: участникам предлагалось ответить на серию открытых вопросов через платформу Google Forms. Все ответы были предоставлены в развернутом виде и подготовлены для последующей обработки в электронном формате.

Результаты и обсуждение

Конкуренция в сфере образования в Центральной Азии является актуальным вопросом, с учетом того, что Россия, например, в этой сфере представлена намного шире, чем США, Европа. Например, в Казахстане на конец 2024 года работало 10 филиалов крупных российских вузов (например, МГУ имени Ломоносова, РУДН), в Узбекистане – 7 филиалов (например, филиал СПбГУ, МГИМО). В целом, по информации

Фонда «Русский мир» в 2024 году на территории стран Центральной Азии работало 23 филиала российских вузов. Знание русского языка большинством населения стран Центральной Азии (включая обучение в школах на русском языке), доверие к российской системе образования как к наследнице российской, делает более предпочтительным и простым для студентов из стран Центральной Азии обучение в российских вузах в их странах. Крупные и даже средние региональные российские вузы привлекают для обучения студентов, магистрантов, слушателей программ MBA и повышения квалификации уже на территории России, включая дистанционное образование, как на платной, так и на бесплатной основе (Hudson, 2022: 490). Важно учитывать и то, что в рамках ЕАЭС (куда входят Россия и центрально-азиатские Казахстан и Кыргызстан) действует система взаимного признания дипломов, что ставит российские вузы в более выгодное положение. Также и Турция, имея свои образовательные программы, активно развивала

их в Центральной Азии с 1990-х годов, в рамках проекта организации «ФЕТОПАРТ» (Fethullah Gülen Movement), и только в Казахстане таких лицеев было открыто 30. В настоящее время в связи с проблемами между данной организацией и властями самой Турции данные лицеи поменяли свой статус (Плотников, 2016: 165). Однако, в Казахстане действует 3 высших учебных заведения, реализующих турецкие программы обучения: Казахско-турецкий университет «Сырдария» (г.Шымкент), Университет «КИМЭП» (хотя формально этот вуз независимый, он изначально имел тесные связи с турецкими организациями), Университет Гази (сейчас АІТУ) на базе Южно-Казахстанского педагогического университета, Международный казахско-турецкий университет имени Ахмета Яссави (г. Туркестан).

Что касается открытия филиалов и совместных со странами Центральной Азии университетов и институтов, где реализуются американские программы обучения, к ним можно отнести: Американский университет в Центральной Азии (American University of Central Asia, АУЦА, в г. Бишкек, университет с 1997 года), с которым свя-

зана стипендиальная программа США Центрально-Азиатского образовательного фонда (U.S. CAEF), также это Казахстанский Американский свободный университет (Kazakh American Free University, КАФУ в Алматы, с 1997 года), филиал Университета Аризоны в г. Петропавловск (с 2022 года), филиал Пенсильванского университета в Алматы (с 2024 года), программа MA in TESL при сотрудничестве Astana International University, Университет Вебстера (Узбекистан, Ташкенте), Американский университет технологий (Ташкент), Американский технологический университет, открытый в 2024 г. в партнерстве с Аризонским государственным университетом (Жумаш, Ауган, 2024: 6-8). В целом, общее количество филиалов американских университетов существенно ниже, чем российских.

Кроме непосредственного открытия филиалов американских университетов в странах Центральной Азии, включая Казахстан, можно отметить те американские образовательные программы, которые позволяют студентам из стран Центральной Азии пройти обучение непосредственно в США по программам студенческого и школьного обмена (таблица 2):

Таблица 2 – Программы студенческого, школьного обмена, краткосрочных курсов, реализуемые США в странах Центральной Азии

Программа	Характеристика
Global UGRAD: Международная программа студенческого обмена (в т.ч. Global Exchange Scholarship)	Для студентов 1-4 курсов дневных отделений вузов из стран Центральной Азии «с лидерскими качествами»: 1-годичное обучение без получения степени в колледже или университете США при обеспечении поддержки: виза J-1, оплата проезда, страховки, оплата обучения, жилья, питания, ряд компенсаций
Fulbright Teaching Excellence and Achievement (TEA) 2025–2026.	Приглашение в США для обучения иностранных учителей средней школы на шестинедельную программу. Включает: академические семинары по новым методикам преподавания, обучению, планированию уроков и обучению учителей технологиям обучения. Также проводится практика не менее 40 часов с учителем-партнёром из США в местных средних школах
International Writing Program (IWP)	В кампусе The University of Iowa, 2 недели. Поддержка: письменные мастер-классы, практика написания произведений, семинары по мировой литературе, культурные визиты и иное
FLEX: некоммерческая программа обмена для старшеклассников	1-гичное обучение в американской школе, с возможностью проживания в американской семье (за счет финансирования правительством США), также поддержка: оплата проезда, страховки, компенсационные выплаты
High School Exchange Program: программа школьного обмена	Для казахстанских школьников 15-18 лет, в т.ч. с подготовкой с поступлением в колледж или университет (альтернатива FLEX, при менее строгом отборе, с возможностью платного обучения)

Источник: составлено автором на основе (Жумаш, Ауган, 2024), (Terekbayev, 2024)

Помимо данных программ нельзя не рассмотреть отдельно казахстанскую программу «Болашак», также предусматривающую возможность обучения студентов за рубежом. Программа «Болашак» была запущена в Республике Казахстан в ноябре 1993 года указом Президента РК, при этом, к ее основным целям относятся, как указывают Torebekova и Davletbayeva (2020: 27):

- повышение уровня подготовки кадров для социально-экономического развития Казахстана;
- формирование высокопрофессиональных специалистов, владеющих передовыми знаниями и технологиями;
- привлечение молодежи к работе в государственном секторе и стратегических отраслях экономики.
- Особенности реализации программы:
- финансирование государством через Национальный фонд РК;
- предоставление возможности обучения в лучших зарубежных вузах по специальностям, необходимым экономике Казахстана;
- студенты обязаны вернуться домой и отработать определенный период в организациях, назначенных правительством (Torebekova and Davletbayeva, 2020: 27).

Отличие от реализуемых за счет американского финансирования программ в ином основном источнике финансирования, а также цели (не столько политика мягкой силы, сколько повышение квалификации и улучшение человеческого капитала страны за счет обучения за рубежом). Предусматривается возможность обучения в магистратуре или докторантуре (до 2011 года и на программах бакалавриата) за рубежом при наличии соответствующего диплома более низкой ступени с высоким средним баллом и уровня владения соответствующим иностранным языком, прохождение тестирования. При этом, за 30 лет реализации программы обучено 12 897 казахстанцев в 200 вузах 33 стран мира, включая США (55 университетов США участвовали в обучении казахстанских студентов, магистрантов и докторантов).

Если рассматривать общее количество студентов из стран Центральной Азии, которые обучаются за рубежом, на разной основе, то нельзя отметить, что обучается значительное число таких студентов в США. Так, на начало ноября 2024 на учебный год 2024-2025 обучалось всего 6086 студентов, несмотря на положительную динамику (рисунок 1):

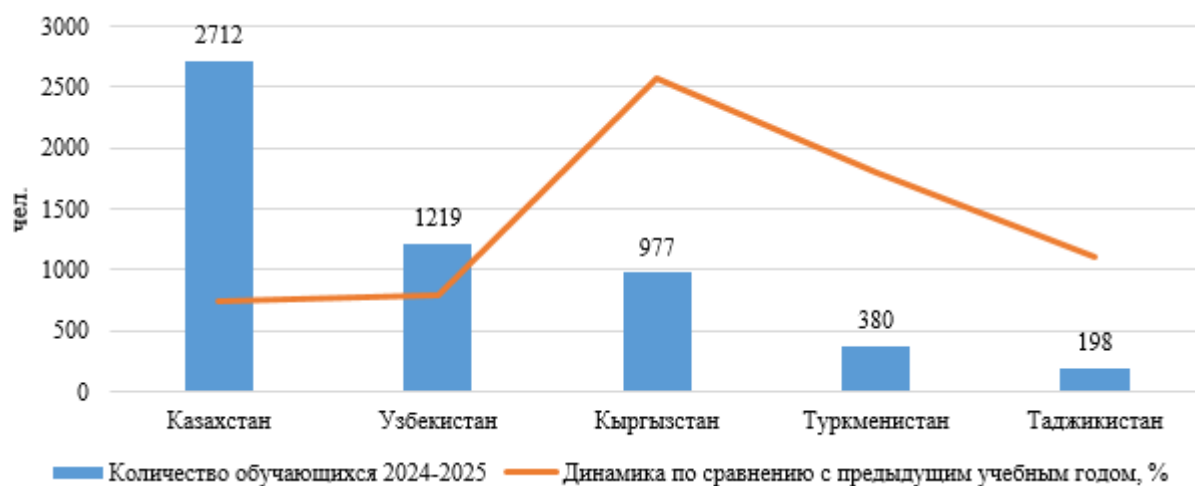

Рисунок 1 – Число и динамика обучающихся в США студентов из стран Центральной Азии (2024–2025 учебный год)
Источник: составлено автором на основе источника (Жумаш, Ауган, 2024)

В целом, как видно из рисунка 1, больше всего студентов обучается из Казахстана (2712). Однако, целом доля студентов из Китая, Индии и ряда стран Африки в американских вузах значительно выше. А значительная часть студентов из стран Центральной Азии все же обучается в России (78% из Казахстана и 60% из Узбекистана), в Кыргызстане (5,5% из Казахстана и 49% из Узбекистана), отчего пока преждевременно говорить о доминировании американского высшего образования в странах Центральной Азии (Жумаш, Ауган, 2024: 9)

По результатам проведенного интервьюирования участие приняли 7 респондентов, согласившихся предоставить развернутые ответы на поставленные вопросы (см. таблицу 2). Программы обучения были следующими:

- Программа академической мобильности (международного обмена студентами) Global UGRAD, обучение в течение 1 семестра или 1 года – 3 человека;

- Программа Fulbright TEA 6 недель – 2 человека

- Обучение в магистратуре в течение 1 года – 2 человека.

По результатам анализа ответов на исследовательский вопрос «Какие общие впечатления о процессе и результатах обучения в США?» можно ответить следующим образом. В целом, все респонденты в большей мере удовлетворены на высшем уровне выстроенной системой обучения, отмечают ее качество на «100 из 100» баллов, в качестве наиболее позитивных моментов отмечается:

- высокий уровень знаний и компетентность преподавателей;

- тщательная организация и планирование занятий и процесса обучения;

- стабильность syllabus и отсутствие неожиданных изменений, что дает прозрачность и предсказуемость, возможность планирования для студента;

- сбалансированность и равномерность обучения, без резкой загрузки информации и отсутствии давления со стороны преподавателей (что отличается от обучения в Казахстане, где имеется напряженность и важна оценка, а не знания);

- толерантность преподавателей, обращение к студентам со стороны университета «на равных», что формирует культуру равенства и взаимного уважения;

- четкая обратная связь от преподавателя и университета в целом;

- официальность всех коммуникаций с преподавателем, что снижает коррупционные риски, формирует жесткие правила, исключая возможные нарушения;

- доступность материалов (видео занятий, научная литература, электронные журналы и т.п., что предоставляется университетом).

Были отмечены некоторые недостатки системы лишь одним интервьюируемым из 7, который отметил, что имелись определенные недостатки, связанные с поверхностным изучением некоторых материалов, а также с бюрократией (не все документы доступны в онлайн-формате). Но этот же интервьюируемый в целом высоко отметил качество обучения по своей программе.

По результатам анализа ответов на исследовательский вопрос «Считают ли казахстанцы, проходившие обучение в США по разным программам, качественным и полезным данный опыт для себя?» можно ответить следующим образом. Все респонденты отметили, что действительно, для себя они считают такое обучение качественным и полезным, подобную систему необходимо организовать в Казахстане, улучшать казахстанскую систему обучения, ориентируясь на американскую модель (в особенности речь идет об обучении ради знаний, а не ради оценки, о необходимости отсутствия давления и равномерности и сбалансированности обучения, об укреплении авторитета и бренда университетов). Хотя, один из интервьюируемых уточнил, что «для реализации такого подхода потребуются изменение менталитета, реформы в управлении университетами и внедрение более прозрачных правил», понимая сложность реализации подобной модели в Казахстане в современных условиях.

По результатам анализа ответов на исследовательский вопрос «Доводятся ли до обучающихся в США казахстанцев базовые ценности общества в США (демократия, сменяемость власти, свобода, права человека)?» можно ответить следующим образом. 5 из 7 интервьюируемых ответили, что такие ценности действительно передаются, если подробнее рассматривать ответы, то передача производится следующим образом:

- «никто не рассказывал часами, но везде эти ценности чувствуются и видны»;

- «больше говорили о равноправии и свободе выбора»;

- один из интервьюируемых подробно описал данный процесс, указав на процедуры: «тур

в столицу США, где нас ознакомили с законами страны», «нам объяснили, почему правовая система сформировалась именно так, как она есть сегодня: почему появилась полиция, почему газо- и электроснабжение зависят от штатов и многое другое. В этих объяснениях очень чувствовался патриотизм», «как иностранные студенты, мы подписываем множество документов, связанных с соблюдением прав и правил»;

- один из интервьюируемых указал, что данные ценности подробно объяснялись в ходе курса «Американская политика», в которой особый фокус был на свободе выбора, значимости выборов и политической активности (в связи с предстоящими выборами на тот момент).

В результате, можно отметить, что данные ценности активно не навязываются, но студентам объясняется их суть для понимания, и через идеи равноправия и выбора усвоение американских ценностей происходит.

По результатам анализа ответов на исследовательский вопрос «Влияет ли обучение в США на лояльность казахстанцев, прошедших там обучение, базовым американским ценностям?» можно ответить следующим образом. Можно сказать, что все 7 интервьюируемых высоко оценили пройденное в США обучение и хотели бы, чтобы подобные правила и подходы были внедрены в сферу образования в Казахстане, поскольку последняя сейчас имеет значительные недостатки и уступает увиденной ими американской. Это свидетельствует о росте лояльности прошедших обучение в США, американским ценностям равноправия, свободы, следования четким правилам для всех. Можно сказать, что все прошедшие обучения, даже те, кто видел определенные недостатки и в его организации, становятся «капиталом мягкой силы», улучша-

ют представления об американской системе, рассматривают ее как ориентир.

Заключение

В целом можно отметить, что гипотеза, поставленная ранее, а именно то, что обучение в США по любой программе предполагает не только качественное донесение теоретических знаний до обучающихся, но и донесение базовых ценностей американского общества до них, которые усваиваются обучающимися, и сами обучающиеся становятся частью «капитала мягкой силы», подтверждается. По материалам интервьюирования 7 граждан Республики Казахстан, которые обучались в США, сделаны выводы о том, что все респонденты в целом удовлетворены и имеют позитивное мнение о пройденном в США обучении. Многие сравнивают это обучение с опытом обучения в вузах Казахстана явно в пользу США, делают выводы о необходимости изменений в казахстанской образовательной системе, ориентируясь на систему в США, которая была ими увиденна и воспринята.

Главное, что ценности и идеология США, основанная на равноправии, свободе выбора, верховенства закона и правил, была усвоена всеми респондентами, даже если специально на курсах им не объясняли данные ценности. Тем более, эти ценности не навязываются в процессе обучения, они усваиваются при позитивном восприятии самого процесса обучения.

Поэтому, американскую систему обучения иностранных студентов, являющуюся важной частью политики мягкой силы, можно обозначить как эффективную и влияющую на «капитал мягкой силы» в других странах, включая Казахстан.

Литература

- Bakhtiyarova, A., Kushkumbayev, S. American Soft Power Projection In Kazakhstan // Journal of Central Asian Studies. – 2022. – No 85(1). – pp. 7-17. – DOI: <https://doi.org/10.52536/2788-5909.2022-1.01>
- DeMartino, M. (2020). Soft Power: theoretical framework and political foundations // Przegląd Europejski. – 2020. – No 4. – pp. 11-24. – DOI: 10.31338/1641-2478pe.4.20.1.
- Hudson, V. The impact of Russian soft power in Kazakhstan: creating an enabling environment for cooperation between Nur-Sultan and Moscow // Journal of Political Power. – 2022. – No 15(3). – pp. 469–494. – DOI: <https://doi.org/10.1080/2158379X.2022.2127280>
- Ignatyeva I., Isaev B. Geopolitical leadership in the modern world // Advances in Social Science // Education and Humanities Research. – 2018. – vol. 217. – pp.359-365.
- Mei, Li. The Soft Power of International Education. A theoretical framework // The Routledge Handbook of Soft Power. – 2023. – pp.85-97.
- Nye J.S. Jr. Soft Power // Foreign Policy. – 1990. – No. 80. – pp. 153-171.
- Nye J.S. Jr. Soft power: the evolution of a concept // Journal of Political Power. – 2021. – No 14(1). – pp. 196-208.

- Parker, A. International Students In The US 2025 (69 Data Stats) // Prosperity. – 2024. – URL: <https://www.prosperityforamerica.org/international-students-in-the-us/>
- Pritchins, S. Multi-Vectoral Approach as the Key Model of Central Asian Countries' Foreign Policy // World Economy and International Relations. – 2023. – vol. 67. – No. 12. – pp. 104-115.
- Seymour, M. The Problem with Soft Power // FPRI. – 2020. – URL: <https://www.fpri.org/article/2020/09/the-problem-with-soft-power/>
- Shahriar, S., Ohnesorge, H.W. Soft Power: The Forces of Attraction in International Relations // Chin. Polit. Sci. Rev. – 2022. – No 7(4). – pp. 595–599. – DOI: 10.1007/s41111-021-00182-5.
- Terekbayev, A. The U.S. “Soft Power” Policy Toward Central Asian Countries: Strategies And Challenges // Universum. – 2024. – №12 (115). – pp.67-70. – DOI: 10.32743/UniSoc.2024.115.12.19051
- Torebekova, Z., Davletbayeva, Zh. Preventing Brain Drain: Kazakhstan’s Presidential “Bolashak” Scholarship and Government Regulations of Intellectual Migration // Public Policy And Administration. – 2020. – No 19. – pp. 25-35. – DOI: 10.5755/j01.ppa.19.3.27764.
- Varpahovskis, E., Kuteleva, A. Does Soft Power Make Authoritarian Regimes Import Universities? Framing Analysis of Discourses Around Transnational Higher Education Institutions in Kazakhstan // The Routledge Handbook of Soft Power. – 2023. – pp.100-112.
- Антюхова, Е.А. Образование в политике мягкой силы США // Полис. Политические исследования. – 2019. – № 2. – с. 123-136.
- Жумаш, Г.Т., Ауган, М.А. Образование и наука как часть политики «мягкой силы» США в Центральной Азии // Известия. Серия: Международные отношения и регионоведение. – 2024. – № 58(4) – С.1-17. – DOI: <https://doi.org/10.48371/ISMO.2024.58.4.007>
- Лысенко, Ю.С. Философско-теоретические основы концепта «мягкая сила»: структурный анализ // Молодой ученый. – 2017. – № 19 (153). – с. 429-431.
- Перминова, А.А. Политика США в Центральной Азии в контексте противостояния с Россией и КНР // США и Канада: экономика, политика, культура. – 2023. – №10. – с. 25-34.
- Плотников, Д.С. «Мягкая сила» политики Китая, Турции, Ирана, России и США в Центральной Азии в сфере образования // Ars Administrandi. – 2016. – №1. – С.160-177
- Саттарова, М.С. Основные направления реализации политики «мягкой силы» США в Центральной Азии // Социально-гуманитарные знания. – 2022. – №5. – с. 171-173.

References

- Bakhtiyarova, A., & Kushkumbayev, S. (2022). American soft power projection in Kazakhstan. *Journal of Central Asian Studies*, 85(1), 7–17. <https://doi.org/10.52536/2788-5909.2022-1.01>
- De Martino, M. (2020). Soft power: Theoretical framework and political foundations. *Przegląd Europejski*, 4, 11–24. <https://doi.org/10.31338/1641-2478pe.4.20.1>
- Hudson, V. (2022). The impact of Russian soft power in Kazakhstan: Creating an enabling environment for cooperation between Nur-Sultan and Moscow. *Journal of Political Power*, 15(3), 469–494. <https://doi.org/10.1080/2158379X.2022.2127280>
- Ignatyeva, I., & Isaev, B. (2018). Geopolitical leadership in the modern world. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 217, 359–365.
- Mei, L. (2023). The soft power of international education: A theoretical framework. In *The Routledge handbook of soft power* (pp. 85–97). Routledge.
- Nye, J. S., Jr. (1990). Soft power. *Foreign Policy*, 80, 153–171.
- Nye, J. S., Jr. (2021). Soft power: The evolution of a concept. *Journal of Political Power*, 14(1), 196–208.
- Parker, A. (2024). International students in the US 2025 (69 data stats). *Prosperity*. <https://www.prosperityforamerica.org/international-students-in-the-us/>
- Pritchins, S. (2023). Multi-vectoral approach as the key model of Central Asian countries' foreign policy. *World Economy and International Relations*, 67(12), 104–115.
- Seymour, M. (2020). The problem with soft power. *FPRI*. <https://www.fpri.org/article/2020/09/the-problem-with-soft-power/>
- Shahriar, S., & Ohnesorge, H. W. (2022). Soft power: The forces of attraction in international relations. *Chinese Political Science Review*, 7(4), 595–599. <https://doi.org/10.1007/s41111-021-00182-5>
- Terekbayev, A. (2024). The U.S. “soft power” policy toward Central Asian countries: Strategies and challenges. *Universum*, 12(115), 67–70. <https://doi.org/10.32743/UniSoc.2024.115.12.19051>
- Torebekova, Z., & Davletbayeva, Zh. (2020). Preventing brain drain: Kazakhstan’s presidential “Bolashak” scholarship and government regulations of intellectual migration. *Public Policy and Administration*, 19, 25–35. <https://doi.org/10.5755/j01.ppa.19.3.27764>
- Varpahovskis, E., & Kuteleva, A. (2023). Does soft power make authoritarian regimes import universities? Framing analysis of discourses around transnational higher education institutions in Kazakhstan. In *The Routledge handbook of soft power* (pp. 100–112). Routledge.
- Antyukhova, E. A. (2019). *Obrazovanie v politike mjagkoi sily SSHA [Education in the US soft power policy]*. *Polis. Political Studies*, 2, 123–136.

Zhumash, G. T., & Augan, M. A. (2024). Obrazovanie i nauka kak chast' politiki "mjagkoi sily" SShA v Tsentral'noi Azii [Education and science as part of the US soft power policy in Central Asia]. Izvestia. Series: International Relations and Regional Studies, 58(4), 1–17. <https://doi.org/10.48371/ISMO.2024.58.4.007>

Lysenko, Yu. S. (2017). Filosofsko-teoreticheskie osnovy kontsepta "mjagkaja sila": strukturnyi analiz [Philosophical and theoretical foundations of the concept of "soft power": Structural analysis]. Molodoi Uchenyi, 19(153), 429–431.

Perminova, A. A. (2023). Politika SShA v Tsentral'noi Azii v kontekste protivostoianija s Rossiei i KNR [US policy in Central Asia in the context of confrontation with Russia and China]. SSHA i Kanada: Ekonomika, Politika, Kul'tura, 10, 25–34.

Plotnikov, D. S. (2016). "Mjagkaja sila" politiki Kitaja, Turtsii, Irana, Rossii i SShA v Tsentral'noi Azii v sfere obrazovanija ["Soft power" of China, Turkey, Iran, Russia and the United States policy in Central Asia in the field of education]. Ars Administrandi, 1, 160–177.

Sattarova, M. S. (2022). Osnovnye napravlenija realizatsii politiki "mjagkoi sily" SShA v Tsentral'noi Azii [Main directions of implementation of the US soft power policy in Central Asia]. Sotsial'no-Gumanitarnye Znaniya, 5, 171–173.

Сведения об авторах:

Жұмаш Гаухар Темирәліқызы (автор-корреспондент) – докторант факультета международных отношений, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: g.zhumash@sorbonne.kz);

Ауган Малик Алишоразович – доктор исторических наук, профессор кафедры международных отношений и мировой экономики Казахского национального университета им. аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: augan@rambler.ru).

Information about the authors:

Zhumash Gaukhar Temiralykyzy (corresponding author) – Ph.D. student at the Faculty of International Relations of the Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: g.zhumash@sorbonne.kz)

Augan Malik Alshiorazovich – Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of International Relations and World Economy of the Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: augan@rambler.ru)

Авторлар туралы мәлімет:

Жұмаш Гаухар Темірәліқызы (корреспондент-автор) – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Халықаралық қатынастар факультетінің докторанты (Алматы қ., Қазақстан, e-mail: g.zhumash@sorbonne.kz)

Ауган Мәлік Әлішоразұлы – тарих ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Халықаралық қатынастар және әлемдік экономика кафедрасының профессоры (Алматы қ., Қазақстан, e-mail: augan@rambler.ru)

Жіберілді: 18 маусым 2025 жыл

Қайта жүктелді: 17 желтоқсан 2025 жыл

Қабылданды: 28 қараша 2025 жыл

Н. Шарыпказы¹ , А.М. Нуржаева^{2*} , Б. Маулит¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

²Сүлейман Демирель атындағы университет, Қаскелең, Қазақстан

*e-mail: nurzhayeva@gmail.com

ҚАЗАҚСТАН МЕН ҚЫТАЙ АРАСЫНДАҒЫ АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІ ЖӘНЕ ТҰРАҚТЫ ДАМУ ҮДЕРІСІ

Қазақстан мен Қытай арасындағы аграрлық ынтымақтастық соңғы жылдары екі елдің экономикалық, саяси және экологиялық дамуы үшін стратегиялық маңызы бар бағытқа айналды. Климаттың өзгеруі, азық-түлік бағасының құбылуы, әлемнің әр жерінде соғыс ошақтарының тұтануы және жаһандық ресурстар тапшылығы жағдайында азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету екі ел үшін де ұзақ мерзімді тұрақты дамудың басты шарты болып отыр.

Қазақстанның кең егістік алқаптары мен табиғи әлеуеті Қытайдың ауыл шаруашылығы өнімдеріне деген өсіп келе жатқан сұранысымен ұштасып, екіжақты ынтымақтастықтың жаңа мүмкіндіктерін ашуда. Соңғы жылдары аграрлық сауда көлемінің артуы, қайта өңдеу және логистика салаларындағы жобалардың көбеюі осы серіктестіктің маңызын көрсетеді. Дегенмен, жер пайдалану тетіктерінің ашықтығы, экологиялық қауіпсіздік, ұлттық мүдделерді қорғау және реттеу жүйелерінің үйлесімділігі сияқты бірқатар мәселелер шешуді қажет етеді.

Зерттеу Қазақстан-Қытай аграрлық ынтымақтастығын азық-түлік қауіпсіздігі мен тұрақты даму тұрғысынан жан-жақты талдайды. Әдебиеттерге шолу, сандық-сапалық талдау және саясаттанушылық бағалау арқылы 2020–2023 жылдардағы сауда динамикасы мен бірлескен жобалардың әсері зерттелген. Талдау екі ел арасындағы өзара іс-қимылдың мүмкіндіктері мен шектеулерін көрсетеді, сондай-ақ стратегиялық шешімдер қабылдауға арналған ұсыныстар ұсынады.

Жалпы нәтижелер Қазақстанның жаһандық аграрлық нарықтағы рөлінің артып келе жатқанын және Қытаймен серіктестіктің стратегиялық маңызын айқындайды. Сонымен бірге, Қытайға тәуелділіктің біртіндеп күшеюі екіжақты қатынастар динамикасын терең түсінуді талап етеді.

Түйін сөздер: азық-түлік қауіпсіздігі, тұрақты даму, Қазақстан, Қытай, аграрлық қатынастар.

N. Sharypkazy¹, A.M. Nurzhaeva^{2*}, B. Maulit¹

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

²Suleyman Demirel University, Kaskelen, Kazakhstan

*e-mail: nurzhayeva@gmail.com

Food Security and the Process of Sustainable Development between Kazakhstan and China

In recent years, agricultural cooperation between Kazakhstan and China has become a strategically important area for the economic, political, and environmental development of both countries. Amid climate change, food price volatility, the emergence of new conflict hotspots worldwide, and global resource shortages, ensuring food security is a key prerequisite for long-term sustainable development for both states.

Kazakhstan's vast agricultural lands and natural potential, combined with China's growing demand for agricultural products, are opening up new opportunities for bilateral cooperation. The increased volume of agricultural trade and the rising number of projects in processing and logistics sectors in recent years highlight the importance of this partnership. However, several issues still require attention, including transparency of land-use mechanisms, environmental safety, protection of national interests, and harmonization of regulatory systems.

This study provides a comprehensive analysis of Kazakhstan–China agricultural cooperation in the context of food security and sustainable development. Through literature review, quantitative and qualitative analysis, and political assessment, it examines trade dynamics and the impact of joint projects between 2020 and 2023. The analysis reveals the opportunities and limitations of bilateral interaction and offers recommendations to support strategic decision-making.

Overall findings emphasize Kazakhstan's growing role in the global agricultural market and the strategic importance of its partnership with China. At the same time, the gradual increase in dependence on China requires a deeper understanding of the dynamics of bilateral relations.

Keywords: food security, sustainable development, Kazakhstan, China, agricultural relations.

Н. Шарыпқазы¹, А.М. Нуржаева^{2*}, Б. Маулит¹

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Университет имени Сулеймана Демиреля, Каскелен, Казахстан

*e-mail: nurzhayeva@gmail.com

Продовольственная безопасность и процесс устойчивого развития между Казахстаном и Китаем

Аграрное сотрудничество между Казахстаном и Китаем в последние годы стало стратегически важным направлением для экономического, политического и экологического развития двух стран. В условиях изменения климата, колебаний цен на продукты питания, возникновения новых очагов конфликтов по всему миру и глобального дефицита ресурсов обеспечение продовольственной безопасности является ключевым условием долгосрочного устойчивого развития обеих стран.

Широкие сельскохозяйственные угодья и природный потенциал Казахстана, сочетающиеся с растущим спросом Китая на сельскохозяйственную продукцию, открывают новые возможности для двустороннего сотрудничества. Рост объёмов аграрной торговли, увеличение числа проектов в сфере переработки и логистики в последние годы демонстрируют значимость этого партнёрства. Однако остаются вопросы, требующие решения, такие как прозрачность механизмов землепользования, экологическая безопасность, защита национальных интересов и согласованность регулирующих систем.

Исследование представляет комплексный анализ казахстанско-китайского аграрного сотрудничества в контексте продовольственной безопасности и устойчивого развития. На основе обзора литературы, количественно-качественного анализа и политологической оценки изучены динамика торговли и влияние совместных проектов в 2020–2023 годах. Анализ выявляет возможности и ограничения взаимодействия двух стран, а также предлагает рекомендации для стратегического принятия решений.

Общие результаты подчёркивают усиливающуюся роль Казахстана на глобальном аграрном рынке и стратегическую значимость партнёрства с Китаем. В то же время постепенное усиление зависимости от Китая требует более глубокого понимания динамики двусторонних отношений.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, устойчивое развитие, аграрная политика, Казахстан, Китай, аграрные отношения.

Кіріспе

Бұл мақала Қазақстан мен Қытай арасындағы аграрлық қатынастардағы азық-түлік қауіпсіздігі мен тұрақты дамуды әдебиеттерге шолу, кейс-зерттеулер, сандық және сапалық талдау, сондай-ақ саясаттарды бағалау сияқты көп әдісті тәсілдер арқылы зерттейді. Статистикалық өңдеу үшін GraphPad Prism 5.01 бағдарламасы қолданылып, 2020–2023 жылдардағы үрдістер жан-жақты талданды. Зерттеу нәтижелері Қазақстанның жалпы сауда айналымы, экспорты және импорты тұрақты өсу траекториясын көрсеткенін айғақтайды. Әсіресе, Қазақстан саудасындағы Қытайдың үлесінің айтарлықтай артуы екіжақты тәуелділіктің күшейгенін білдіреді.

Кейс-зерттеулер ауыл шаруашылығы кооперация аймақтарының құрылуын және тұрақты егіншілік тәжірибелерінің енгізілуін талдай отырып, осы саладағы мүмкіндіктер мен қиындықтарды айқындайды. Саяси талдау Қытайға ауыл шаруашылығы жерлерін жалға беру жағдайында ұлттық егемендікті, экологиялық тұрақтылықты және әлеуметтік әділеттілікті қорғау үшін ашық

келісімдердің және реттеуші тетіктердің маңыздылығын атап көрсетеді.

Әдебиетке шолу

Соңғы жылдары азық-түлік бағасының өсуі әлемнің көптеген өңірлерінде халықтың наразылығын тудырып, жеткілікті тамақтануға қолы жетпейтін адамдар санының соңғы ондаған жылдарда болмаған деңгейге көтерілуіне ықпал етті. Зерттеулер көрсеткендей, алдағы онжылдықтарда орын алатын өзгерістер ауыл шаруашылығы мен азық-түлік өндірісіне ауқымды әсер етуі мүмкін. Ауыл шаруашылығы және азық-түлік өндірісіне қатысты қызмет түрлері қоршаған орта мен климаттың өзгеруіне басты үлес қосушылардың бірі болып табылады. Ұлттық және халықаралық деңгейдегі азық-түлік қауіпсіздігі мәселелері қазіргі азық-түлік жүйесінің адам денсаулығына төндіретін тұрақты қауіп-қатерін айқын көрсетті (McDonald, Bryan L. Food security. Polity, 2010).

Қазіргі жаһандық азық-түлік жүйесі өндіріс, тасымалдау, өңдеу, қаптау, сақтау, бөлшек

сауда, тұтыну, шығын және қалдықтарды қамтиды және әлем халқының басым бөлігін тамақпен қамтамасыз етеді. Сонымен қатар бұл жүйе миллиардтан астам адамға өмір сүруге мүмкіндік беретін негізгі табыс көзі болып табылады. 1961 жылдан бері жан басына шаққандағы азық-түлік өндірісі 30%-дан астам өсті. Бұл өсім азот тыңайтқыштарын қолданудың 800%-ға жуық, ал суармалы егіншілікке пайдаланылатын су ресурстарының 100%-дан астам артуымен қатар жүрді. Соған қарамастан, бүгінде шамамен 821 миллион адам ашыққан, бес жасқа дейінгі 151 миллион бала өсуінің баяулығынан зардап шегеді, 15–49 жас аралығындағы 613 миллион әйел мен қыз темір тапшылығына ұшыраған, ал 2 миллиард ересек адам артық салмақ немесе семіздік мәселесіне тап болған (Mbow et al., 2020).

Климаттың өзгеруі азық-түлік қауіпсіздігіне қатер төндіріп қана қоймай, азот айналымы мен қолжетімділігінің өзгеруі, жер жамылғысының өзгеруі, су ресурстарының азаюы сияқты жаһандық экологиялық өзгерістер аясында кедей халық үшін ерекше алаңдаушылық туғызады. Бұл өзгерістердің барлығы антропогендік қызметпен тығыз байланысты (Ydyrys et al., 2020; Gregory et al., 2005). Климаттың өзгеруі азық-түлік қауіпсіздігіне ғана емес, сонымен қатар табиғаттағы көптеген түрлердің жойылуына (Ydyrys et al., 2020), биологиялық әртүрліліктің азаюына (Begenov et al., 2014) және эндемдік түрлердің жоғалуына әсер етеді (Ydyrys et al., 2018; Ivashchenko et al., 2021).

Қазақстан – аймақтағы маңызды азық-түлік өндірушілердің бірі және Орталық Азия мен Шығыс Еуропаның «астық қоржыны» ретінде белгілі (Swinnen et al., 2017). 2023 жылы Қазақстаннан Қытайға теміржол арқылы жеткізілген ауыл шаруашылығы өнімдерінің көлемі 2 млн 226 мың тоннаны құрады (2022 жылғы 615 мың тоннамен салыстырғанда). Бұл негізгі түрде дәнді дақылдар – бидай, арпа, соя, зығыр және күнбағыс тұқымы. Бұған дейінгі ең жоғары көрсеткіш 2019 жылы тіркелген болатын – 1.2 млн тонна.

1992 жылы екі ел арасындағы сауда көлемі небәрі 368 млн АҚШ долларын құраса, 2021 жылы ол 25,25 млрд долларға жетіп, 30 жылға жетпейтін уақыт ішінде 70 есеге жуық өсті. 1,3 млрд халқы бар Қытайдың қарқынды дамып келе жатқан ішкі нарығы оның экономикалық дамуының бірегей ерекшелігі болып табылады. 2022 жылы Қытайдың Орталық Азия елдерімен тауар айналымы 41,9 млрд доллардан 70,2 млрд

долларға дейін ұлғайды. Бұл елдер ішінде Қазақстан көш бастап, 2022 жылы 31,1 млрд долларды құрады. Сонымен қатар 2021 жылғы деректер бойынша Қытай Қазақстанның азық-түлік өнімдерін ең көп сатып алатын алғашқы төрт елдің қатарына кіргенін атап өткен жөн.

Қытаймен саудадағы Қазақстанның аграрлық секторының экспорттық әлеуетін дамытуға және азық-түлік қауіпсіздігін талдауға бағытталған зерттеулердің жоққа тән аздығы ұсынылып отырған зерттеудің өзектілігі мен жаңалығын айқындайды. Осы мақаланың мақсаты – Қазақстаннан Қытайға ауыл шаруашылығы секторының тұрақты дамуы мен азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мүмкіндіктерін айқындау және бағалау. Бұл ретте Қазақстан мен Қытай арасындағы ауыл шаруашылығы саудасының бірін-бірі толықтырушы динамикасы, салыстырмалы артықшылықтардың болуы және ортақ нарыққа ауыл шаруашылығы өнімдерін жеткізуді кеңейту әлеуеті ескеріледі.

Әдістеме

Зерттеудің теориялық негізін қалыптастыру және мәселенің ғылыми тұрғыда қаншалықты зерттелгенін анықтау мақсатында азық-түлік қауіпсіздігі, тұрақты даму, аграрлық қарым-қатынастар, сондай-ақ Қазақстан мен Қытайға қатысты отандық және шетелдік ғылыми еңбектерге жан-жақты әдеби шолу жүргізілді. Бұл әдіс зерттеу тақырыбы бойынша негізгі ұғымдарды нақтылауға, бұрынғы зерттеулердегі олқылықтарды айқындауға және зерттеудің бағыт-бағдарын белгілеуге мүмкіндік берді.

Қазақстан мен Қытай арасындағы аграрлық қатынастардың нақты қырларын ашу үшін кейс-стади әдісі қолданылды. Аталған әдіс екі ел арасындағы азық-түлік өндірісі, ауыл шаруашылығы өнімдерінің саудасы мен инвестициялық ынтымақтастықтың даму динамикасын терең талдауға септігін тигізді. Кейс-стадилерді талдау барысында мүдделі тараптармен сұхбаттасу, жергілікті аймақтарға бару және ресми есептік құжаттарды зерделеу материалдары пайдаланылды.

Екі елдегі ауыл шаруашылығы саласының даму үрдістерін, өзара сауда көлемдерін және азық-түлік қауіпсіздігінің негізгі көрсеткіштерін бағалау үшін сандық талдау әдісі қолданылды. Бұл әдіс мемлекеттік органдардың, халықаралық ұйымдардың және ғылыми-зерттеу институттарының статистикалық деректерін салыс-

тырмалы түрде қарастыруға мүмкіндік беріп, аграрлық ынтымақтастықтың сандық параметрлерін айқындауға көмектесті.

Аграрлық қарым-қатынастардың әлеуметтік, экономикалық және экологиялық қырларын тереңірек түсіну мақсатында сапалық талдау әдісі пайдаланылды. Бұл әдіс фермерлер, саясаткерлер және салалық сарапшылар сияқты негізгі мүдделі тараптармен жүргізілген сұхбаттар, фокус-топтар және сауалнамалар нәтижесінде алынған деректерді талдауға мүмкіндік берді. Сапалық деректер зерттеліп отырған мәселенің институционалдық және әлеуметтік аспектілерін ашуға септігін тигізді.

Қазақстан мен Қытайдағы ауыл шаруашылығы, сауда және азық-түлік қауіпсіздігі салаларындағы мемлекеттік саясаттың рөлін анықтау үшін саясатты талдау әдісі қолданылды. Аталған әдіс қолданыстағы нормативтік-құқықтық актілер мен стратегиялық құжаттарды зерделеу арқылы бұл саясаттардың тұрақты даму мақсаттарына ықпалын бағалауға және саясаттық түзетуді қажет ететін бағыттарды айқындауға мүмкіндік берді.

Нәтижелер және талқылау

Азық-түлік қауіпсіздігі – мазмұны үздіксіз кеңейіп отырған көпқырлы ұғым. 1974 жылы ФАО оны «адамдардың кез келген жерде және уақытта денсаулық пен өмір сүру үшін жеткілікті тағамға қол жеткізуі» деп анықтады. 1986 жылы Дүниежүзілік банк бұл ұғымды кеңейтіп, «барлық адамдардың белсенді әрі дені сау өмір үшін жеткілікті тағамға әрдайым қол жеткізуі» ретінде сипаттап, сандық өлшемнен сапалық өлшемге ауысу жасады. 1996 жылғы Дүниежүзілік азық-түлік саммитінде ұғым толықтырылып, «әр адамның кез келген жағдайда жеке талғамы мен денсаулыққа қажетті құнарлы тағамға экономикалық және материалдық тұрғыдан қол жеткізуі» азық-түлік қауіпсіздігінің толық шарты ретінде белгіленді. Осылайша, азық-түлік қауіпсіздігі ұғымы жеткілікті тағам көлемінен бастап, сапасына, құнарлылығына және тұтыну талғамын қанағаттандыруға дейін біртіндеп дамыды. Chang Yehuan мен Jia Yonggang әр кезеңдегі халықаралық ұйымдардың анықтамаларын салыстыра отырып, осы ұғымның эволюциясын жинақтап, азық-түлік қауіпсіздігінің кешенді сипатын ашып көрсетеді (Chang Yehuan., 2025).

2020 жылдан бері COVID-19 індеті, халықаралық тұрақсыздық және климаттың өзгеруі

әлемдік азық-түлік жүйесіне ауыр қысым түсірді. Жаһандық астық өндірісі артқанына қарамастан, ауыр деңгейдегі азық-түлік тапшылығы тереңдеп келеді. «2022 жылғы жаһандық азық-түлік дағдарысы туралы есеп» бойынша, 2021 жылы 53 ел мен аймақта 193 млн адам дағдарыстық деңгейде (IPC 3+) азық-түлік жетіспеушілігін бастан өткерген. Бұл 2020 жылмен салыстырғанда 38 млн адамға көп. 2016–2021 жылдары ауыр деңгейдегі тапшылыққа ұшырағандар саны үздіксіз өсіп, жалпы көрсеткіш 108 млн-нан 193 млн-ға дейін көбейді, ал олардың үлесі 11,3%-дан 21,3%-ға дейін артты. Zhong Yu, Chen Xi және Cui Qifeng қатары ғалымдар Ресей мен Украина арасындағы қақтығыстың бұл жағдайды одан әрі ушықтырып, әлемдік азық-түлік қауіпсіздігіне жаңа қатер төндіргенін атап өтеді (Zhong Yu., 2022).

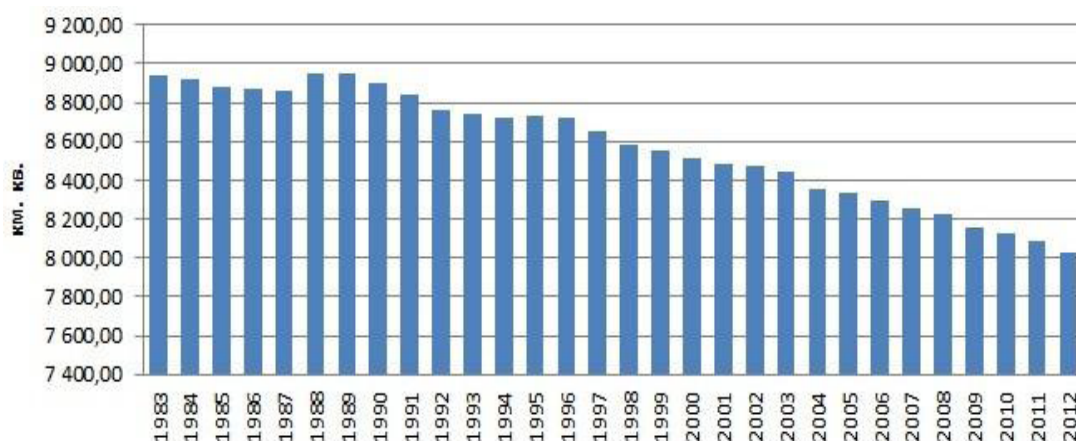
Азық-түлік – адамзат өмірінің негізі, сондықтан азық-түлік қауіпсіздігі жаһандық деңгейдегі маңызды мәселе болып табылады. Қазіргі халықаралық және ішкі жағдайдың күрделенуі Қытайдың жаңа кезеңде азық-түлік негізін нығайтуына жоғары талаптар қойып отыр. Халықаралық деңгейде саяси қақтығыстар, баға құбылмалылығы және табиғи апаттар жаһандық жеткізу тізбегін әлсіретті. Украина – Ресей қақтығысы Қара теңіз порттарындағы астық тасымалына кедергі келтіріп, әлемдік азық-түлік дағдарысын тереңдете түсті. Ішкі деңгейде Қытай егіндік жердің «қызыл сызығын» қорғап, жоғары стандартты ауыл шаруашылығы алқаптарын дамыту арқылы азық-түлік қауіпсіздігін стратегиялық басымдық ретінде қарастыруда, нәтижесінде жалпы жағдай тұрақты. Соған қарамастан, тұтыну құрылымының өзгеруі мен өндірістік сұраныстың артуы ішкі қажеттілікті ұлғайтып, ұсыныс–сұраныс қатынасын нәзік тепе-теңдікке жеткізді. Сонымен бірге АҚШ, Канада, Вьетнам сияқты аз ғана елдерге импорттық тәуелділік экспорттық шектеулер енгізілген жағдайда ішкі нарыққа қатер төндіреді. Осы жағдайда Қытай үшін ішкі нарық пен халықаралық байланысты тиімді үйлестіру, ел ішіндегі жеткізу тізбегі мен азық-түлік жеткізілімінің тұрақтылығын қамтамасыз ету, сондай-ақ импорт бағыттарын әртараптандыру – Орталық Азия оның ішіндегі Қазақстан сияқты мол астық өндіруші елдермен байланысты нығайту аса маңызды міндеттер болып саналады. Fu Sen жүргізген зерттеулер жаңа дәуірдегі Қазақстан мен Қытайдың азық-түлік қауіпсіздігі саласындағы ынтымақтастығының маңызын түсіндіріп, қазіргі қиындықтары

және оны шешу жолдарын көрсетеді (Fu Sen., 2024).

Қазақстан мен Қытай арасындағы аграрлық қатынастар: Тарихи тұрғыдан алғанда, Қазақстан мен Қытай экономикалық байланыстарды бөлісіп келеді, ал соңғы онжылдықтарда бұл ынтымақтастық, әсіресе ауыл шаруашылығы саласында, айтарлықтай кеңейді. Қытайдың азық-түлік өнімдеріне деген жоғары сұранысы және Қазақстанның ауыл шаруашылық әлеуеті аграрлық сектордағы сауда мен инвестициялардың дамуына ықпал етті. Не және Huang жүргізген зерттеулер бұл қатынастардың эволюциясын талдап, ауыл шаруашылығы саласындағы ынтымақтастықтың қалыптасуында мемлекеттік сая-

сат пен халықаралық келісімдердің рөлін ерекше атап өтеді (He et al., 2024).

Қазақстан мен Қытайдың екеуі де азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде өзіндік қиындықтарға тап болып отыр. Қазақстанда жердің тозуы, су тапшылығы және инфрақұрылымның жеткіліксіздігі ауыл шаруашылығы өнімділігіне және азық-түлікке қол жеткізуге кедергі келтіреді. Сол сияқты Қытай да жердің тозуы, қоршаған ортаның ластануы және қарқынды ауыл шаруашылығы тәжірибелерінің тұрақтылығы мәселелерімен бетпе-бет келуде. Williams және Ahakwa жүргізген зерттеулер осы мәселелерді жан-жақты талдап, тұрақты шешімдер қажеттілігіне назар аударады (Williams, 2024; Ahakwa, 2024).

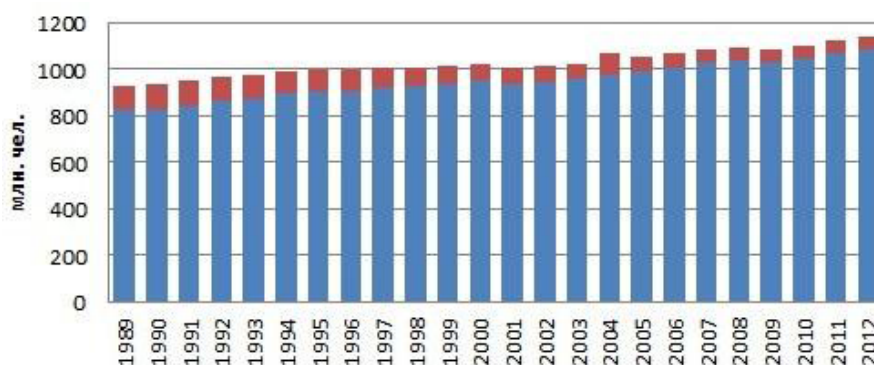
1-сурет – Қытайдағы ауыл шаруашылығы жерлерінің 1983–2012 жылдардағы аумақтық динамикасы
Дереккөз: (Кравченко, 2014)

2012 жылы Қытайдың егістік жерлері 8028 шаршы км болды, бұл 2011 жылға қарағанда 54 шаршы км-ге аз. 1983–2012 жылдары ауыл шаруашылық алқаптары жалпы 2% (178,8 шаршы км) қысқарды. Негізгі себеп – өнеркәсіп пен инфрақұрылым құрылысының дамуы, қалалардың өсуі, урбанизацияның күшеюі және соған байланысты қоршаған ортаның нашарлауы, сондай-ақ шаруалардың жерсіз қалуы.

Қытайда халық саны өссе де, ауыл халқының үлесі төмендеуде: 1989–2012 жылдары ауыл тұрғындары 51%-ға (52,2 млн адамға) азайды. Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін мемлекет егіс алқаптарының қысқаруын болдырмауға күш салуда. 2010–2030 жылдары астық өндірісі жылына 550–640 млн тоннаға жетеді деп күтіле-

ді. Бұл өсім орта және төмен өнімділіктегі (елдің 71,3%-ын құрайтын) егіс алқаптарының тиімділігін арттыру есебінен қамтамасыз етілмек.

Қазақстан астық өсіруге табиғи артықшылықтарға ие: жер бедері тегіс, топырағы құнарлы, климаты қолайлы. Жалпы астық егіс алаңы 22,8 млн гектарды құрап, жан басына шаққандағы көлемі бойынша Австралиядан кейінгі екінші орында. COVID-19 пандемиясы кезінде де негізгі астық дақылдары бойынша өзін-өзі қамтамасыз ету деңгейі 80%-дан жоғары болды. Астық өндірісі тұрақты, жылына шамамен 20 млн тонна, оның 65–80%-ын бидай құрайды. Қазақстандық бидай сапалы, экологиялық таза және халықаралық нарықта жоғары сұранысқа ие.

2-сурет – 1989–2012 жылдардағы қала және ауыл халқы санының динамикасы
Дереккөз: (Кравченко, 2014)

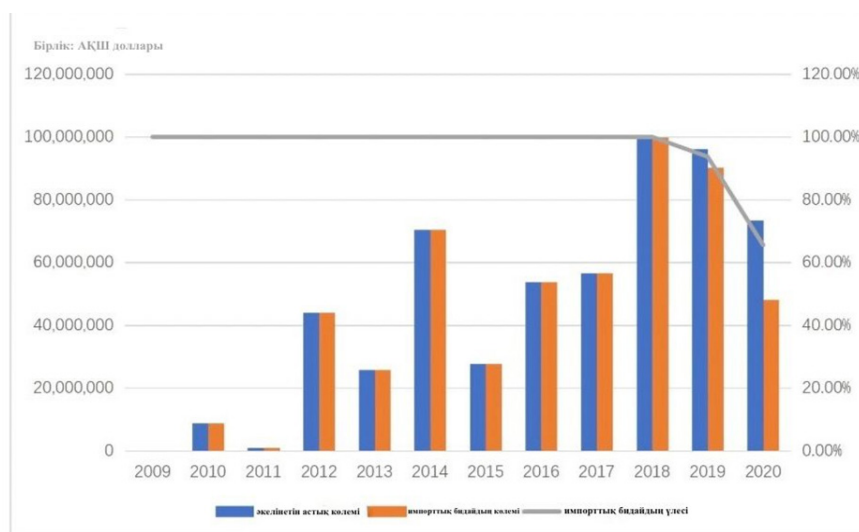
Азық-түлік қауіпсіздігінің ең маңызды саласы – ауыл шаруашылығы, әсіресе астық. Бұл мемлекеттің тұрақтылығы мен дамуының негізгі шарты. Қытай өз қажеттілігін қанағаттандырса да, астық құрылымындағы теңгерімсіздік әлі де өзекті мәселе болып отыр.

Қазақстанның құнарлы топырағы мен қолайлы климаты астық өсіруге тиімді, жан басына шаққандағы қоры ішкі қажеттіліктен жоғары, экспорттық әлеуеті зор. Қазақстанға ауқымды нарық қажет, ал Қытаймен әртарапты ынтымақтастық екі ел мүддесін толықтырады. Бастапқыда мұнай, газ, уранға негізделген ынтымақтастық уақыт өте жаңа салаларға кеңейіп келеді.

Қазақстан мен Қытай арасындағы астық саудасы стратегиялық маңызды. Қазақстан «Бір

белдеу, бір жол» бастамасы арқылы экономикалық интеграциясын күшейтіп, Қытайдың импорттық қажеттілігін қанағаттандырады, бұл екі ел арасындағы сауданы тереңдетеді.

Қазіргі таңда екі ел арасындағы жалпы сауда көлемінде астық үлесі аз болғанымен, ол стратегиялық маңызы бар сала болып табылады. Астық саудасы екі елдің азық-түлік қауіпсіздігі үшін ерекше маңызды. Zēng Tíngyù зерттеулері ұлттық азық-түлік қауіпсіздігі саясатын зерттеу, тиімді қауіпсіздік жүйесін қалыптастыру және мемлекеттің стратегиялық мүддесіне қызмет ету үшін Қазақстан–Қытай астық саудасының ықпал етуші факторларын кешенді зерттеу аса маңызды екенін алға тартады (Zēng Tíngyù, 2022).

3-сурет – Қытайдың Қазақстаннан астық импорты, 2009–2020 ж.
Деректер көзі: БҰҰ сауда деректер базасы негізінде құрастырылған және ұйымдастырылған (Zēng Tíngyù, 2022).

3-суретке сәйкес, Қытай 2009 жылдан 2018 жылға дейін Қазақстаннан негізінен тек бидай импорттады. 2019 жылы аздаған өзгеріс болса да, бидайдың үлесі 90%-дан жоғары болды. 2020 жылы пандемия салдарынан Қазақстан бидай экспортына шектеу енгізіп, нәтижесінде Қытайдың Қазақстаннан бидай импорты 65,54%-ға дейін төмендеді.

Қазақстан мен Қытайда азық-түлік қауіпсіздігі мәселелерін шешуге бағытталған күш-жігер тұрақты даму бастамаларына ден қоя бастады. Қазақстан органикалық ауыл шаруашылығын, су ресурстарын үнемдеуді және тозған жерлерді қалпына келтіруді қолдайтын бірқатар саясаттарды енгізді (Mustafayeva et al., 2019). Дәл сол сияқты, Қытайдың Тұрақты ауыл шаруашылығын дамыту бағдарламасы (Xu et al., 1992) экологиялық сақтауды, технологиялық инновацияларды және ауылдық аумақтарды дамытуды басты бағыт ретінде қарастырады.

Қазақстан мен Қытай арасындағы аграрлық қатынастар екі елдегі азық-түлік қауіпсіздігінің нәтижелеріне тікелей әсер етеді. Сауда динамикасы, инвестициялық модельдер және технология алмасуы ауыл шаруашылығы өндірісіне, нарыққа қол жеткізуге және азық-түлік қолжетімділігіне ықпал етеді. Calicioglu және Shiferaw зерттеулері бұл ықпалдарды бағалай отырып, өзара тиімділікке қол жеткізу мүмкіндіктерін және нарықтық интеграция мен ресурстарды басқаруға байланысты қиындықтарды атап көрсетеді (Calicioglu et al., 2019; Shiferaw et al., 2011).

Кейс-стадилер және саясатты талдау: Қазақстан мен Қытай арасындағы аграрлық қатынастардың маңызды бастамаларының бірі – ауыл шаруашылығы кооперациялық аймақтарын құру. Мұндай аймақтар, мысалы, «Қорғас» Шекара маңы ынтымақтастығы халықаралық орталығы, ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру, өңдеу және саудалау үшін негізгі хаб ретінде қызмет етеді. Islamjanova және Idrysheva жүргізген кейс-стадилер бұл аймақтардың технология трансферін, нарыққа қол жеткізуді және инвестицияны ілгерілетудегі рөлін көрсетеді (Islamjanova et al., 2017; Idrysheva et al., 2019). Алайда инфрақұрылымды дамыту, реттеуші стандарттарды үйлестіру және экологиялық тұрақтылық сияқты мәселелер бұл орталықтардың жұмысында әлі де қиындықтар туындатуда. Бұл кешенді басқару тетіктерін қажет ететінін көрсетеді.

Қазақстан мен Қытай арасындағы аграрлық қатынастардың тағы бір маңызды бағыты – тұ-

рақты ауыл шаруашылығы тәжірибелерін енгізу. Қазақстанның Алматы облысында және Қытайдың Шыңжаң Ұйғыр автономиялық ауданында жүргізілген кейс-стадилер органикалық егіншілік, су үнемдейтін суару технологиялары және агроэкологиялық әдістердің қолданылуын талдайды. Mirzabaev және Yelemessov зерттеулерінде бұл тәжірибелердің топырақ құнарлылығын арттыру, су ресурстарын сақтау және химиялық заттар қолдануды азайтудағы тиімділігі құжатталған (Mirzabaev et al., 2016; Yelemessov et al., 2022). Алайда тұрақты ауыл шаруашылығы бастамаларын кең көлемде енгізу әлі де қиындық туғызады және оны жүзеге асыру үшін қолдаушы саясаттар, техникалық көмек және фермерлерді оқыту бағдарламалары қажет. Қазақстан мен Қытай арасындағы азық-түлік қауіпсіздігі мен тұрақты даму бағытында ауыл шаруашылығы өнімдерінің трансшекаралық саудасы маңызды рөл атқарады. Сауда құрылымдарын, нарық динамикасын және күн тізбектерін талдаған кейс-стадилер фермерлер, саудагерлер және саясаткерлер үшін мүмкіндіктер мен қиындықтарға қатысты құнды түсініктер береді. Dodonov және Svetlana жүргізген зерттеулер сауда келісімдері, тарифтік саясат және көлік инфрақұрылымының ауыл шаруашылығы өнімдері сауда ағындарына әсерін қарастырады. Сауданы ырықтандыру нарыққа қол жеткізу мүмкіндіктерін кеңейтіп, фермерлердің табысын арттырғанымен, сапа стандарттары, санитарлық нормалар және нарықтық құбылмалылық сияқты мәселелер теңгерімді және тұрақты сауда қатынастарын қамтамасыз ету үшін назар аударуды қажет етеді (Dodonov, 2010; Svetlana, 2020).

2020–2023 жылдар аралығында Қазақстанның жалпы сыртқы сауда айналымы тұрақты өсім үрдісін көрсетіп, экономикалық өсімнің жалғасып жатқанын және жаһандық сауда жүйесіне кірігу деңгейінің артып келе жатқанын айғақтады. Сауда айналымы 2020 жылғы 86 469,9 миллион АҚШ долларынан 2023 жылы 139 833,4 миллион АҚШ долларына дейін үздіксіз өсіп, төрт жыл ішінде айтарлықтай жоғары өсім динамикасын көрсетті.

Қазақстанның жалпы экспорты да осы кезеңде елеулі өсімге ие болды, дегенмен 2022 жылғы шарықтау шегінен кейін 2023 жылы аздап төмендеу байқалды. Экспорт көлемі 2020 жылғы 47 540,8 миллион АҚШ долларынан 2022 жылы 84 593,1 миллион АҚШ долларына дейін өсіп, 2023 жылы 78 674,5 миллион АҚШ долларына дейін төмендеді. Бұл экспорт көлеміндегі ауыт-

қулар әртүрлі экономикалық факторлар мен жаһандық нарықтағы өзгерістерге байланысты болды.

Экспортқа ұқсас Қазақстанның жалпы импорты да 2020–2023 жылдары айтарлықтай өсті. Бұл елдің тауарлар мен қызметтерге деген сыртқы сұранысының артқанын көрсетеді. Импорт көлемі 2020 жылғы 38 929,1 миллион АҚШ долларынан 2023 жылы 61 158,9 миллион АҚШ долларына дейін көбейіп, жылдарға байланысты әртүрлі қарқынмен тұрақты өсу үрдісін көрсетті.

2022 жылдың соңында ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспорты 44%-ға артып, 5,5 миллиард АҚШ долларын құрады (2021 жылы – 3,8 миллиард АҚШ доллары). Экспорт құрылымында дәстүрлі түрде өсімдік шаруашылығы басым – 2021 жылы 2,3 миллиард АҚШ доллары, 2022 жылы 3 миллиард АҚШ доллары. Сонымен қатар, өңделген ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспорты айтарлықтай өсті: 2021 жылғы 1,4 миллиард АҚШ долларынан 2022 жылы 2,3 миллиард АҚШ долларына дейін (1,6 есеге артты).

1-кесте – Қазақстанның соңғы төрт жылдағы сауда айналымы және Қытайдың үлесі

Жыл	Сауда айналымы		Экспорт		Импорт	
	(млн АҚШ доллар)	Қытайдың жалпы саудадағы үлесі, %	(млн АҚШ доллар)	Қытайдың жалпы экспорттағы үлесі, %	(млн АҚШ доллар)	Қытайдың импорттағы үлесі, %
2024	139 833,4	22,5	78 674,5	78 674,5	78 674,5	78 674,5
2023	135 527,4	17,9	84,593.1	15.4	50,934.4	21.9
2022	101 736,4	17,7	60,321.0	16.2	41,415.4	19.9
2021	86 469,9	18,3	47540.8	19.8	38929.1	16.4

Ескерту. Қытай Халық Республикасының Сауда министрлігінің (中华人民共和国商务部 对外贸易司) ресми сайтындағы деректер негізінде авторлар құрастырды.

Қазақстанның жалпы саудасы, экспорты және импортына Қытайдың үлесі жылдар бойына ауытқулар көрсетіп, екі ел арасындағы сауда динамикасының өзгеріп, екіжақты қатынастардың дамып келе жатқанын айғақтады. Айта кетерлігі, Қытайдың жалпы саудадағы үлесі 2020 жылы 18,3%-дан 2023 жылы 22,5%-ға дейін өсіп, Қазақстанның сауда серіктесі ретінде Қытайға тәуелділігінің артып келе жатқанын көрсетті. Сол сияқты, жалпы импорттағы Қытай үлесі де айтарлықтай өсті, 2023 жылы 27,4%-ға жетіп, импортқа тәуелділік тұрғысынан Қытаймен сауда қатынастарының тереңдегенін көрсетті.

Мал шаруашылығы өнімдерінің импорты 2021 жылғы 153 миллион АҚШ долларынан 2022 жылы 287 миллион АҚШ долларына дейін 1,9 есеге артты. 2023 жылдың алғашқы бес айында егін өнімдерін импорттау көлемі 4,6 мың тоннаға жетті, бұл 2022 жылдың алғашқы бес айымен салыстырғанда 1 мың тоннадан астам өсім, алайда ақшалай есепте айырма 84 миллион АҚШ долларынан аспайды.

Ауыл шаруашылығы министрлігінің мәліметіне сәйкес, 2022 жылдың 7 айының қорытындысы бойынша, АӨК саласындағы Қазақстан-Қытай тауар айналымы 46,7% артып, 412,5 млн долларды құрады. Отандық ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспорты 62,2% – 280,4 млн долларға дейін өсті. Қытайдан импорт 22,2% ұлғайып, 132,1 млн долларды құрады (Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan, 2024).

2021 жылдың соңында ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспорты 14,8%-ға өсіп, 3,8 миллиард АҚШ долларына жетті (2020 жылы – 3,3 миллиард доллар). 2022 жылы рекордтық егін жинауларға байланысты ең жоғары өсу көрсеткіштері байқалды. 2015 жылмен салыстырғанда, 2022 жылы өсімдік шаруашылығы өнімдерінің экспорты шамамен 3 есеге, ал импорты – шамамен 2 есеге өсті. Бұл өсім шамалы ғана емес, сонымен қатар өсімдік өнімдерінің жартысынан көбі экспортталатынымен де байланысты (<https://farming.org.ua>).

Ауыл шаруашылығы экспорты көлемін арттырудағы негізгі қиындықтардың бірі – теңізге шығу мүмкіндігінің болмауы. Қазақстан – әлемдегі ең үлкен құрлықтық мемлекет, әлемдік мұхиттардан ең алыс орналасқан ел. Экспорттаушылар инфрақұрылым мәселелеріне байланысты жоғары көлік және операциялық шығындарға ұшырайды. Жол көлігі көршілес елдермен салыстырғанда жол тығыздығының төмендігіне байланысты тежелуде. Сонымен қатар, жол желісінің көп бөлігі (әсіресе ауылдық жерлерде) нашар жағдайда, ал өңірлік жолдардың жартысынан көбі жөндеуді қажет етеді.

Қазақстан мен Қытайда ауыл шаруашылығының әртүрлі тәжірибелері мен технологиялары олардың географиялық, климаттық және әлеуметтік-экономикалық жағдайларымен қалыптасқан. Қытай қарқынды егіншілік әдістері, жоғары өнімді дақыл тұқымдары және озық ауыл шаруашылық технологияларымен танымал болса, Қазақстанның аграрлық секторы кең көлемді жер пайдалану, дәстүрлі егіншілік тәжірибелері және модернизацияға бағытталған инвестицияларымен сипатталады. Ауыл шаруашылығы тәжірибелерін салыстырмалы талдау әр әдістің күшті және әлсіз жақтарын айқындап, өнімділікті және тұрақтылықты арттыру үшін білім мен технология алмасу мүмкіндіктерін көрсетеді.

Экологиялық тұрақтылық пен климатқа төзімділік аграрлық секторда ұзақ мерзімді азық-түлік қауіпсіздігі мен тұрақты дамуды қамтамасыз ету үшін маңызды болып табылады. Қазақстан мен Қытай жердің тозуы, су тапшылығы және климаттық өзгерістер сияқты экологиялық проблемаларға тап болып, бұл ауыл шаруашылығы өнімділігі мен экожүйелердің денсаулығына қауіп төндіреді. Қытай экологиялық деградацияны болдырмау және жасыл ауыл шаруашылығын дамыту үшін амбициялық саясаттар енгізсе, Қазақстан биоалуантүрлілікті сақтау, тозған жерлерді қалпына келтіру және климаттық қауіп-қатерлерді азайту бойынша бастамалар жүзеге асыруда. Экологиялық тұрақтылық шараларын салыстырмалы талдау сақтау мен даму мақсаттары арасындағы синергиялар мен қайшылықтарды айқындап, төзімділік пен бейімделу қабілетін арттыру стратегияларын жоспарлауға мүмкіндік береді.

Қазақстан мен Қытайдағы аграрлық секторды реттейтін саясаттық құрылымдар азық-түлік қауіпсіздігі мен тұрақты даму бастамаларының қалыптасуында маңызды рөл атқарады. Қытайдың орталықтандырылған жоспарлауы мен мем-

лекет басқаратын ауыл шаруашылығы саясаты қарқынды өсімді қамтамасыз етсе де, экологиялық деградация мен ресурстардың сарқылуына қатысты алаңдаушылық тудырады. Ал Қазақстан орталықтандырылған жоспарланған экономикадан нарыққа бағдарланған экономикаға өту барысында жеке инвестицияларды тарту, нарықты либерализациялау және жерді жекешелендіру бағытында реформаларды жүргізді. Саясаттық құрылымдарды салыстырмалы талдау мемлекет араласуы мен нарықтық күштер арасындағы тепе-теңдікті айқындап, экономикалық өсімді экологиялық тұрақтылық пен әлеуметтік теңдікпен үйлестіру жолдарын көрсетуге мүмкіндік береді.

Қазақстанның ауыл шаруашылығы жерлерін Қытайға жалға беру құнды табиғи ресурстарға қатысты егемендіктің жоғалуына алаңдаушылық тудыруы мүмкін, әсіресе жалға алу шарттары тиімді деп саналмаса немесе келіссөздер процесінде ашықтық шектеулі болса. Қытайлардың жерді иемдену қаупі бар, яғни Қытай сияқты шетелдік инвесторларға ірі көлемде жерлерді беру жергілікті фермерлер мен қауымдастықтардың ығыстырылуына, әлеуметтік наразылықтар мен жер құқықтары бойынша қақтығыстар туындау қаупі бар. Ірі көлемдегі ауыл шаруашылығы операцияларымен байланысты қарқынды егіншілік тәжірибелері, егер олар тиімді реттелмесе немесе бақылауда болмаса, топырақ эрозиясы, су ластануы және биоалуантүрліліктің жоғалуы сияқты экологиялық деградацияға ұшырату мүмкіндігі зор. Қытайлық капитал, технология және тәжірибеге тым тәуелді болу Қазақстанның ұзақ мерзімді ауыл шаруашылығы дамуы мен азық-түлік қауіпсіздігі мақсаттарына қауіп төндіруі ықтимал. Қазақстан мен Қытай арасындағы теңсіз күш динамикасы шетелдік инвесторлардың үлкен пайда табуына мүмкіндік беріп, жергілікті қауымдастықтарға шектеулі пайда көруге немесе тұрақты даму бастамаларына қайта инвестиция салынбауы мүмкін деген тәуекел бар.

Дегенмен, Қазақстанның ауыл шаруашылығы жерлерін Қытайға жалға беру қажетті инвестициялар, технологиялық трансфер және тәжірибе жинауға жол ашады, бұл Қазақстанның аграрлық секторын модернизациялауға, өнімділікті арттыруға және азық-түлік қауіпсіздігін күшейтуге көмектеседі. Қытай инвестициясына негізделген ірі ауыл шаруашылығы жобалары жұмыс орындарын құруға, экономикалық өсімді ынталандыруға және әсіресе экономикалық мүмкіндіктері шектеулі аймақтардағы ауылдық экономикаларды әртараптандыруға мүмкіндік

береді. Қытаймен ауыл шаруашылығы өндірісі мен саудасында ынтымақтастық Қазақстанға үлкен Қытай нарығына шығу мүмкіндігін беріп, ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспортын арттырып, дәстүрлі экспорт нарықтарына тәуелділікті азайтуға көмектеседі.

Алайда, Қазақстанның ауыл шаруашылығы жерлерін Қытайға жалға беру инвестиция, технологиялық трансфер және нарыққа шығу мүмкіндіктерін берсе де, бұл егемендік, экологиялық тұрақтылық және әлеуметтік теңдік тұрғысынан тәуекелдермен қатар жүреді. Сондықтан саясаткерлерге мүмкін болатын пайда мен тәуекелдерді мұқият бағалап, келісімдердің ашық және әділ болуын қамтамасыз ету, жергілікті қауымдастықтардың мүддесін қорғау және ауыл шаруашылығы секторын ұзақ мерзімді тұрақты дамыту үшін реттеуші механизмдерді енгізу маңызды болып табылады.

Қорытынды

Жүргізілген талдау Қазақстан мен Қытай арасындағы аграрлық ынтымақтастықты азық-түлік қауіпсіздігі мен тұрақты даму тұрғысынан қайта құрылымдауды қажет ететінін көрсетеді. Ғылыми әдебиеттер мен эмпирикалық кейс-зерттеулер екі ел арасындағы аграрлық қатынастардың әлеуеті жоғары болғанымен, оны іске асыру институционалдық шектеулермен, нарықтық теңсіздіктермен және технологиялық алшақтықпен тежеліп отырғанын дәлелдейді. Осыған байланысты аграрлық ынтымақтастықты дамыту тек декларативті келісімдермен шектелмей, нақты экономикалық және саясаттық құралдар арқылы іске асырылуы тиіс.

Біріншіден, Қазақстанның Қытаймен аграрлық саудадағы экспорттық стратегиясы қайта қаралуы қажет. Зерттеу нәтижелері Қазақстаннан Қытайға бидай экспортының өсу әлеуеті шектеулі екенін көрсетті, ал арпа, соя және жүгері сияқты дақылдар орта және ұзақ мерзімді перспективада анағұрлым бәсекеге қабілетті сегменттер болып табылады. Осыған байланысты экспорттық саясатты әртараптандыру, аталған дақылдарды өсіру мен өңдеуді ынталандыру

және Қытай нарығының нақты сұранысына бейімделген өндірістік тізбектерді қалыптастыру ұсынылады.

Екіншіден, аграрлық өнімдердің Қытай нарығына қолжетімділігін кеңейту үшін фитосанитарлық және техникалық талаптарға сәйкестікті жүйелі түрде арттыру қажет. Бұл мақсатта сертификаттау инфрақұрылымын дамыту, зертханалық базаны жаңғырту және фермерлер мен экспорттаушылар үшін стандарттар бойынша мақсатты оқыту бағдарламаларын енгізу орынды. Аталған шаралар өнім сапасын арттырумен қатар, қосылған құны жоғары өңделген өнімдердің үлесін көбейтуге мүмкіндік береді.

Үшіншіден, мемлекеттік қолдау тетіктерін қайта құрылымдау аграрлық сектордың тұрақты дамуының негізгі шарты ретінде айқындалады. Нарықтық қатынастарды бұрмалайтын тиімсіз субсидияларды қысқартып, оларды инновацияны енгізуге, технологиялық жаңғыртуға және экспортқа бағдарланған жобаларды қолдауға бағыттау қажет. Мемлекеттік инвестициялар жеке секторды ығыстырмай, керісінше, бәсекелестікті күшейтетін және тиімді кәсіпорындардың дамуын ынталандыратын құралға айналуы тиіс.

Төртіншіден, Қазақстан мен Қытай арасындағы аграрлық ынтымақтастықты институционалдық деңгейде нығайту ұсынылады. Атап айтқанда, бірлескен аграрлық-инновациялық орталықтар құру, трансшекаралық логистика мен сақтау инфрақұрылымын дамыту, сондай-ақ аграрлық инвестициялық жобаларды қорғаудың айқын және тұрақты құқықтық тетіктерін қалыптастыру екіжақты сенімді арттыруға ықпал етеді.

Қорытындылай келе, Қазақстан мен Қытай арасындағы аграрлық қатынастарды дамыту азық-түлік қауіпсіздігін күшейтудің тиімді құралына айналуы үшін өндірістік құрылымды әртараптандыру, экспорттық саясатты нақтылау, мемлекеттік қолдау жүйесін реформалау және институционалдық ынтымақтастықты тереңдету қажет. Ұсынылған шараларды кезең-кезеңімен іске асыру екі елдің де ұлттық мүдделеріне сай келетін, нарықтық және тұрақты аграрлық жүйе қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

- Ahakwa, I. (2024). Towards land degradation neutrality: Does green energy and green human capital matter? *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 197, 114396.
- Begenov, A., Mukhitdinov, N., Ametov, A., Nazarbekova, S., Kuatbayev, A., Tynybekov, B. Abidkulova, K. (2014). Assessment of the current status of populations of Kazakh rare plants (*Berberis iliensis* M.Pop.). *World Applied Sciences Journal*. 30(1): 105-109.

- Calicioglu, O., Flammini, A., Bracco, S., Bellù, L., Sims, R. (2019). The future challenges of food and agriculture: An integrated analysis of trends and solutions. *Sustainability*, 11(1), 222.
- Chang, Y. H., & Jia, Y. G. (2025). 中国—中亚粮食安全共同体建设的SWOT分析与实践策略 [SWOT analysis and practical strategies for building a China–Central Asia food security community]. *安徽农业科学*, 53(16), 261–267.
- Dodonov, V. (2010). Kazakhstan and China: trade and economic cooperation. *In China and Eurasia Forum Quarterly* (Vol. 8, No. 4, pp. 11-15).
- Dube, Z., Maleka, K. G. (2017). Efficacy of four botanicals (*Tagetes minuta*, *Artemisia absinthium*, *Allium sativum* and *Carica papaya*) against aphids in rape production. *Research on Crops*, 18(4):762
- Farming.org.ua. (n.d.). Agriculture of Kazakhstan. <https://farming.org.ua/Agriculture%20of%20Kazakhstan.html>
- Fusen. (2024). 新时代中国与中亚粮食安全合作的重要意蕴、现实困境与推进策略 [The important implications, practical dilemmas, and advancement strategies of China–Central Asia food security cooperation in the new era]. *北方经济*, (11), 66–69.
- Gregory, P. J., Ingram, J. S., Brklacich, M. (2005). Climate change and food security. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 360(1463), 2139-2148.
- He, L., Huang, J. (2024). Social capital, government guidance and contract choice in agricultural land transfer. *PloS one*, 19(5), e0303392.
- Idrysheva, Z., Zhumatay, G., Bainazar, Z. (2019). Transport and logistic opportunities of Kazakhstan within “New economic belt”. *KazNU Bulletin: Series international relations and international law*, 85(1), 90-102.
- Islamjanova, A., Iddrisu, I., Suy, R., Bekbauova, D., Suleiman, A. S. (2017). The impact of silk road economic belt on economic development of the Republic of Kazakhstan: The Case of Khorgos City. *Journal of Social Science Studies*, 4(2), 177-192.
- Ivashchenko, A.A., Mukhitdinov, N., Abidkulova, K.T., Ametov A., Tashev A. Ydyrys A. (2021). Floristic analysis of plant communities with the participation of a narrow Tien Shan endemic, *Taraxacum kok-saghyz* L.E.Rodin. *Forestry Ideas*, 27(1): 195-209.
- Кравченко, А. А., & Сергеева, О. О. (2014). Политика Китая в области обеспечения продовольственной безопасности: модернизация аграрной сферы. Азиатско-Тихоокеанский регион: экономика, политика, право, 16(3–4), 67–79.
- Mbow, C., Rosenzweig, C. E., Barioni, L. G., Benton, T. G., Herrero, M., Krishnapillai, M., Diouf, A. A. (2020). *Food security* (No. GSFC-E-DAA-TN78913). IPCC.
- Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan. (2024). <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/press/news/details/425999>
- Ministry of Commerce of the People’s Republic of China. (n.d.). <https://www.mofcom.gov.cn/>
- Mirzabaev, A., Ahmed, M., Werner, J., Pender, J., Louhaichi, M. (2016). Rangelands of Central Asia: challenges and opportunities. *Journal of arid land*, 8, 93-108.
- Mustafayeva, B., Kaltayeva, S., Saparova, A., Alimkulova, E., Kulbayeva, M. (2019). The impact of agricultural environmental pollutions on the population’s quality of life. The experience of Kazakhstan. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 10(1), 161-170.
- Nagavalli, K., Santhanapandi, P., Guruprasad A., Sarvesan, R., Chittibabu, C.V. (2022). Medicinal Plant Resource Diversity of Agroecosystem in Thiruvannamalai District, Tamil Nadu, South India. *Journal of Development Economics and Management Research Studies*, 9 (13): 16-29.
- Kurmanbekov, A., Kabzhalalova, M., Kaldarov, S. (2023). Review of agricultural development in Kazakhstan. *Halyk Research*. Available at: https://halykfinance.kz/download/files/analytics/AC_agriculture_development.pdf
- Seilkhan, A.S., Syraiyl, S., Turganova, G., Satbayeva, E. Erkenova, N. (2021). Determination of laboratory seed yield of *Artemisia schrenkiana* Ledeb and *Chorispora bungeana* Fisch. IOP Conference Series. Earth Environ. Sci. 699: DOI:10.1088/1755-1315/699/1/012014.
- Seilkhan, A.S., Mirzadinov, R., Aksoy, A., Abulgazyev, A., and Kanat, G. (2018). Assessment of recovery of medicinal plants of the Kurti district of the Almaty region, Kazakhstan. *Ecol. Environ. and Conser.* 24(4): 1653–1658.
- Seilkhan, A.S., Mizadinov, R., Mizadinov, I.R. Kizdarbekova, M.A. (2016). Degradation of lands in central Asia. *International Multidisciplinary Scientific GeoConference Surveying Geology and Mining Ecology Management*, 2: 95–208.
- Shiferaw, B., Hellin, J., & Muricho, G. (2011). Improving market access and agricultural productivity growth in Africa: what role for producer organizations and collective action institutions? *Food security*, 3, 475-489.
- Svetlana, G. (2020). Main Features of China-Kazakhstan Economic Integration. *Science Review*, (3 (30)), 34-41.
- Swinnen, J., Burkitbayeva, S., Schierhorn, F., Prishchepov, A. V., & Müller, D. (2017). Production potential in the “bread baskets” of Eastern Europe and Central Asia. *Global Food Security*, 14, 38-53.
- Syraiyl, S., Ydyrys, A., Ahmet, A., Aitbekov, R. and Imanaliyeva, M.T. (2022). Phytochemical Composition and Antioxidant Activity of Three Medicinal Plants from Southeastern Kazakhstan. *International Journal of Biology and Chemistry*, 15(1): 73-78.
- Syraiyl, S., Abdolla N., and Erkenova N. (2020). Effect of *Artemisia schrenkiana* leddeb plant extract on insulin, glucose and Homa-ir serum levels in diabetic rats. *Astana Medical Journal*, 106(4): 257-262.
- Tatarintsev, V.L., Tatarintsev, L.M., Ermekov, F.K. Lisovskaya, Y.S. (2020). Agroecological condition assessment of agricultural landscapes for their sustainability increase. *Sustainable Development of Mountain Territories*, 14(1): 76-86.
- Valeriy, B.A., Peliy, A.F., Borodina, E.S., Diop, A., Batygin, A.S., Zargar, M., and Plushchikov V.G. (2020). Efficiency of advanced sprayers for nutrient and pesticide application under precision cultivation of spring rapeseed (*Brassica napus*). *Research on Crops*, 21(3): 466-472.
- Williams, J. (2024). Contribution of Livestock Farming to Environmental Pollution in China. *Journal of Animal Health*, 4(1), 43-53.

- Xu, C., Chunru, H., Taylor, D. C. (1992). Sustainable agricultural development in China. *World development*, 20(8), 1127-1144.
- Yadav, S. K., Subhash, B., Yadav, M.K., Kalyan, S., Yadav, G. S. Suresh P. (2013). A Review of Organic Farming for Sustainable Agriculture in Northern India. *International Journal of Agronomy*. 8.
- Ydyrys, A., Zhaparkulova, N., Aralbaeva, A., Mamataeva, A., Ainur, S., Syraiyl S., Murzakhmetova, M. (2021). Systematic Analysis of Combined Antioxidant and Membrane-Stabilizing Properties of Several Lamiaceae Family Kazakhstani Plants for Potential Production of Tea Beverages. *Plants*. 10(4): 666.
- Ydyrys, A., Abdolla, N., Seilkhan, A.S., Masimzhan, M., Karasholakova L. (2020). Importance of the geobotanical studying in agriculture (with the example of the Sugaty region). *E3S Web of Conferences*, 222(1): 04003. DOI:10.1051/e3sconf/202022204003
- Ydyrys, A., Yeszhanov, B., Baymurzaev, N., Sharakhmetov, S., Mautenbaev, A., Tynybekov, B., Baidaulet, T. (2020). Technology of landscaping in arid zones by using biohumus from sheep wool. *E3S Web of Conferences*. 169(2): 02012. DOI:10.1051/e3sconf/202016902012
- Ydyrys, A., Ametov, A. A., Inelova, Z.A., Öztürk, M. (2018). Studies on the root anatomy of rubber producing endemic of Kazakhstan, *Taraxacum Kok-Saghyz* L.E. Rodin. *Journal of Animal and Plant Sciences*. 28(5): 1400-1404.
- Ydyrys, Y., Serbayeva, A., Dossymbetova, S., Akhmetova, A., Zhuystay, A. (2020). The effect of anthropogenic factors on rare, endemic plant species in the Ile Alatau. *E3S Web of Conferences*. 222(2): 05021.
- Yelemessov, S., Zhildikbayeva, A. (2022). Rational use of agricultural land in Kazakhstan. *Baltic Surveying*, 46.
- Zeng, T. Y. (2022). 中国与哈萨克斯坦粮食贸易合作的影响因素研究 (硕士学位论文, 新疆师范大学) [Factors influencing China-Kazakhstan grain trade cooperation (Master's thesis, Xinjiang Normal University)]. <https://doi.org/10.27432/d.cnki.gxsfu.2022.000222>
- Zhong, Y., Chen, X., & Cui, Q. F. (2022). 俄乌冲突对世界粮食安全的影响 [The impact of the Russia-Ukraine conflict on global food security]. *世界农业*, (10), 18–27. <https://doi.org/10.13856/j.cn11-1097/s.2022.10.002>

References

- Ahakwa, I. (2024). Towards land degradation neutrality: Does green energy and green human capital matter? *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 197, 114396.
- Begenov, A., Mukhitdinov, N., Ametov, A., Nazarbekova, S., Kuatbayev, A., Tynybekov, B. Abidkulova, K. (2014). Assessment of the status of populations of Kazakh rare plants (*Berberis iliensis* M.Pop.). *World Applied Sciences Journal*. 30(1): 105-109.
- Calicioglu, O., Flammini, A., Bracco, S., Bellù, L., Sims, R. (2019). The future challenges of food and agriculture: An integrated analysis of trends and solutions. *Sustainability*, 11(1), 222.
- Chang, Y. H., & Jia, Y. G. (2025). 中国—中亚粮食安全共同体建设的SWOT分析与实践策略 [Zhongguo-Zhongya liangshi anquan gongtongti jianshe de SWOT fenxi yu shijian celüe; SWOT analysis and practical strategies for building a China-Central Asia food security community]. *Anhui Nongye Kexue*, 53(16), 261–267.
- Dodonov, V. (2010). Kazakhstan and China: trade and economic cooperation. *In China and Eurasia Forum Quarterly* (Vol. 8, No. 4, pp. 11-15).
- Dube, Z., Maleka, K. G. (2017). Efficacy of four botanicals (*Tagetes minuta*, *Artemisia absinthium*, *Allium sativum* and *Carica papaya*) against aphids in rape production. *Research on Crops*. 18(4):762
- Farming.org.ua. (n.d.). Agriculture of Kazakhstan. <https://farming.org.ua/Agriculture%20of%20Kazakhstan.html>
- Fusen. (2024). 新时代中国与中亚粮食安全合作的重要意蕴、现实困境与推进策略 [Xin shidai Zhongguo yu Zhongya liangshi anquan hezuo de zhongyao yunyun, xianshi kunjing yu tuijin celüe; The important implications, practical dilemmas, and advancement strategies of China-Central Asia food security cooperation]. *Beifang Jingji*, (11), 66–69.
- Gregory, P. J., Ingram, J. S., Brklacich, M. (2005). Climate change and food security. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 360(1463), 2139-2148.
- He, L., Huang, J. (2024). Social capital, government guidance and contract choice in agricultural land transfer. *PLoS one*, 19(5), e0303392.
- Idrysheva, Z., Zhumatay, G., Bainazar, Z. (2019). Transport and logistic opportunities of Kazakhstan within “New economic belt”. *KazNU Bulletin: Series international relations and international law*, 85(1), 90-102.
- Islamjanova, A., Iddrisu, I., Suy, R., Bekbauova, D., Suleiman, A. S. (2017). The impact of silk road economic belt on economic development of the Republic of Kazakhstan: The Case of Khorgos City. *Journal of Social Science Studies*, 4(2), 177-192.
- Ivashchenko, A.A., Mukhitdinov, N., Abidkulova, K.T., Ametov A., Tashev A. Ydyrys A. (2021). Floristic analysis of plant communities with the participation of a narrow Tien Shan endemic, *Taraxacum kok-saghyz* L.E.Rodin. *Forestry Ideas*. 27(1): 195-209.
- Mbow, C., Rosenzweig, C. E., Barioni, L. G., Benton, T. G., Herrero, M., Krishnapillai, M., Diouf, A. A. (2020). *Food security* (No. GSFC-E-DAA-TN78913). IPCC.
- Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan. (2024). <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/press/news/details/425999>
- Ministry of Commerce of the People's Republic of China. (n.d.). <https://www.mofcom.gov.cn/>
- Mirzabaev, A., Ahmed, M., Werner, J., Pender, J., Louhaichi, M. (2016). Rangelands of Central Asia: challenges and opportunities. *Journal of arid land*, 8, 93-108.

- Mustafayeva, B., Kaltayeva, S., Sapparova, A., Alimkulova, E., Kulbayeva, M. (2019). The impact of agricultural environmental pollutions on the population's quality of life. The experience of Kazakhstan. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 10(1), 161-170.
- Nagavalli, K., Santhanapandi, P., Guruprasad A., Sarvesan, R., Chittibabu, C.V. (2022). Medicinal Plant Resource Diversity of Agroecosystem in Thiruvannamalai District, Tamil Nadu, South India. *Journal of Development Economics and Management Research Studies*. 9 (13): 16-29.
- Kurmanbekov, A., Kabzhalalova, M., Kaldarov, S. (2023). Review of agricultural development in Kazakhstan. *Halyk Research*. Available at: https://halykfinance.kz/download/files/analytiks/AC_agriculture_development.pdf
- Seilkhan, A.S., Syraiyl, S., Turganova, G., Satbayeva, E. Erkenova, N. (2021). Determination of laboratory seed yield of *Artemisia schrenkiana* Ledeb and *Chorispora bungeana* Fisch. IOP Conference Series. Earth Environ. Sci. 699: DOI:10.1088/1755-1315/699/1/012014.
- Seilkhan, A.S., Mirzadinov, R., Aksoy, A., Abulgazyev, A., and Kanat, G. (2018). Assessment of recovery of medicinal plants of the Kurti district of the Almaty region, Kazakhstan. *Ecol. Environ. and Conser.* 24(4): 1653–1658.
- Seilkhan, A.S., Mizadinov, R., Mizadinov, I.R. Kizdarbekova, M.A. (2016). Degradation of lands in central Asia. *International Multidisciplinary Scientific GeoConference Surveying Geology and Mining Ecology Management*. 2: 95–208.
- Shiferaw, B., Hellin, J., & Muricho, G. (2011). Improving market access and agricultural productivity growth in Africa: what role for producer organizations and collective action institutions? *Food security*, 3, 475-489.
- Svetlana, G. (2020). Main Features of China-Kazakhstan Economic Integration. *Science Review*, (3 (30)), 34-41.
- Swinnen, J., Burkitbayeva, S., Schierhorn, F., Prishchepov, A. V., & Müller, D. (2017). Production potential in the “bread baskets” of Eastern Europe and Central Asia. *Global Food Security*, 14, 38-53.
- Syraiyl, S., Ydyrys, A., Ahmet, A., Aitbekov, R. and Imanaliyeva, M.T. (2022). Phytochemical Composition and Antioxidant Activity of Three Medicinal Plants from Southeastern Kazakhstan. *International Journal of Biology and Chemistry*. 15(1): 73-78.
- Syraiyl, S., Abdolla N., and Erkenova N. (2020). Effect of *Artemisia schrenkiana* ledeb plant extract on insulin, glucose and Homa-ir serum levels in diabetic rats. *Astana Medical Journal*. 106(4): 257-262.
- Tatarintsev, V.L., Tatarintsev, L.M., Ermekov, F.K. Lisovskaya, Y.S. (2020). Agroecological condition assessment of agricultural landscapes for their sustainability increase. *Sustainable Development of Mountain Territories*. 14(1): 76-86.
- Valeriy, B.A., Peliy, A.F., Borodina, E.S., Diop, A., Batygin, A.S., Zargar, M., and Plushchikov V.G. (2020). Efficiency of advanced sprayers for nutrient and pesticide application under precision cultivation of spring rapeseed (*Brassica napus*). *Research on Crops*. 21(3): 466-472.
- Williams, J. (2024). Contribution of Livestock Farming to Environmental Pollution in China. *Journal of Animal Health*, 4(1), 43-53.
- Xu, C., Chunru, H., Taylor, D. C. (1992). Sustainable agricultural development in China. *World development*, 20(8), 1127-1144.
- Yadav, S. K., Subhash, B., Yadav, M.K., Kalyan, S., Yadav, G. S. Suresh P. (2013). A Review of Organic Farming for Sustainable Agriculture in Northern India. *International Journal of Agronomy*. 8.
- Ydyrys, A., Zhaparkulova, N., Aralbaeva, A., Mamataeva, A., Ainur, S., Syraiyl S., Murzakhmetova, M. (2021). Systematic Analysis of Combined Antioxidant and Membrane-Stabilizing Properties of Several Lamiaceae Family Kazakhstani Plants for Potential Production of Tea Beverages. *Plants*. 10(4): 666.
- Ydyrys, A., Abdolla, N., Seilkhan, A.S., Masimzhan, M., Karasholakova L. (2020). Importance of the geobotanical studying in agriculture (with the example of the Sugaty region). *E3S Web of Conferences*, 222(1): 04003. DOI:10.1051/e3sconf/202022204003
- Ydyrys, A., Yeszhanov, B., Baymurzaev, N., Sharakhmetov, S., Mautenbaev, A., Tynybekov, B., Bidaulet, T. (2020). Technology of landscaping in arid zones by using biohumus from sheep wool. *E3S Web of Conferences*. 169(2): 02012. DOI:10.1051/e3sconf/202016902012
- Ydyrys, A., Ametov, A. A., Inelova, Z.A., Öztürk, M. (2018). Studies on the root anatomy of rubber producing endemic of Kazakhstan, *Taraxacum Kok-Saghyz* L.E. Rodin. *Journal of Animal and Plant Sciences*. 28(5): 1400-1404.
- Ydyrys, Y., Serbayeva, A., Dossymbetova, S., Akhmetova, A., Zhuystay, A. (2020). The effect of anthropogenic factors on rare, endemic plant species in the Ile Alatau. *E3S Web of Conferences*. 222(2): 05021.
- Yelemessov, S., Zhildikbayeva, A. (2022). Rational use of agricultural land in Kazakhstan. *Baltic Surveying*, 46.
- Zeng, T. Y. (2022). 中国与哈萨克斯坦粮食贸易合作的影响因素研究 (硕士学位论文, 新疆师范大学) [Zhongguo yu Hasakesitan liangshi maoyi hezuo de yingxiang yinsu yanjiu; Factors influencing China–Kazakhstan grain trade cooperation (Master's thesis, Xinjiang Normal University)]. <https://doi.org/10.27432/d.cnki.gxsfu.2022.000222>
- Zhong, Y., Chen, X., & Cui, Q. F. (2022). 俄乌冲突对世界粮食安全的影响 [E-Wu chongtu dui shijie liangshi anquan de yingxiang; The impact of the Russia–Ukraine conflict on global food security]. *Shijie Nongye*, (10), 18–27. <https://doi.org/10.13856/j.cn11-1097/s.2022.10.002>

Авторлар туралы мәлімет

Шарыпқазы Нұртәліп – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетіндегі Қытайтану кафедрасының аға оқытушысы (Алматы, Қазақстан, e-mail: nuriknaitan16@gmail.com).

Нуржаева Алина Маратовна (корреспондент- автор) – PhD, Сүлейман Демирель университетінің аға оқытушысы (Қаскелең, Қазақстан, e-mail: nurzhayeva@gmail.com).

Маулит Бақытнұр – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетіндегі Қытайтану кафедрасының аға оқытушысы (Алматы, Қазақстан, e-mail: 2010zere@gmail.com).

Information about the authors:

Sharypkazy Nurtalip – Senior Lecturer, Department of Chinese Studies, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: nuriknaiman16@gmail.com).

Nurzhayeva Alina Maratovna (corresponding author) – PhD, Senior Lecturer, Suleyman Demirel University (Kaskelen, Kazakhstan, e-mail: nurzhayeva@gmail.com).

Maulit Bakhtynur – Senior Lecturer, Department of Chinese Studies, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: 2010zere@gmail.com).

Сведения об авторах:

Шарыпқазы Нұртәліп – старший преподаватель кафедры китаеведения Казахского национального университета имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: nuriknaiman16@gmail.com).

Нұржаева Алина Маратовна (автор-корреспондент) – PhD, старший преподаватель Университета имени Сулеймана Демиреля (Каскелен, Казахстан, e-mail: nurzhayeva@gmail.com).

Маулит Бақытнұр – старший преподаватель кафедры китаеведения Казахского национального университета имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: 2010zere@gmail.com).

*Жіберілді: 5 қыркүйек 2025 жыл
Қабылданды: 22 қараша 2025 жыл*

Ömer Kul Istanbul University, Istanbul, Türkiye
e-mail: omer.kul@istanbul.edu.tr**BELT AND ROAD INITIATIVE:
RISK OR OPPORTUNITY?**

Contrary to popular belief, the historical background of the “Silk Road Economic Belt”, which was put forward by the People’s Republic of China (PRC) leader Xi Jinping in her speech titled “Create a Better Future” in Kazakhstan in 2013, and the “Maritime Silk Road”, which she stated in her speech to the Indonesian parliament in October of the same year, dates back to 2007–2008. The project’s latest name is the “Belt and Road Initiative (BRI)”. The project’s rapid progress to date can be attributed to statements such as “shipping will become cheaper, exports will reach the UK from China without interruption, and this transportation will take place in a much shorter time.” However, there is almost no evaluation of how the countries through which the project will take place will benefit from this project. In addition, as the BRI developed day by day, the project became controversial over time because its borders, budget, and responsibilities of the party countries were unclear, and the legal situation regarding the solution of the problems in the event of disputes that may arise in the coming period was not clearly stated. Moreover, the statement “the countries through which the project passes will become richer”, which was effective in the rapid growth of the project, has been replaced by the statement “every country through which the project passes is increasingly indebted.” With all these aspects, the study will reveal whether the Project is a risk or an opportunity for Türkiye, and by evaluating the issue on the financial data between the two countries, determinations will be made regarding the areas considered risky.

Keywords: Belt and Road Initiative, Republic of Türkiye, People’s Republic of China, Export-Import, Risk, Opportunity.

Омер Кул

Стамбул университеті, Стамбул, Түркия
e-mail: omer.kul@istanbul.edu.tr**«Белдеу және жол» бастамасы:
тәуекел ме, әлде мүмкіндік пе?**

Көпшілік пікірге қарамастан, 2013 жылы Қазақстанда Қытай Халық Республикасының (ҚХР) төрағасы Си Цзиньпин «Жарқын болашақ құрайық» атты сөзінде ұсынған «Жібек жолы экономикалық белдеуі» және сол жылдың қазан айында Индонезия парламентіндегі баяндамасында жариялаған «Теңіз Жібек жолы» тұжырымдамаларының қалыптасу алғышарттары 2007–2008 жылдарға барып тіреледі. Жобаның қазіргі атауы – «Белдеу және жол» бастамасы. Бастаманың жедел ілгерілеуі көбіне тасымал құнының төмендеуі, Қытай экспортының Еуропа нарықтарына (оның ішінде Ұлыбританияға) үздіксіз жетуі және жеткізу мерзімінің қысқаруы туралы күтулермен негізделеді. Алайда бағыт бойындағы транзиттік және қабылдаушы елдердің бұл бастамадан алатын пайдасы жөніндегі жүйелі бағалау жеткіліксіз. Сонымен қатар BRI ауқымы ұлғайған сайын оның географиялық шекаралары, қаржыландыру параметрлері және қатысушы мемлекеттердің жауапкершілік бөлінісі нақты айқындалмағаны, сондай-ақ ықтимал дауларды шешудің құқықтық тетіктері жеткілікті түрде белгіленбегені себепті бастама төңірегіндегі пікірталас күшейді. Бұған қоса, жобаның бастапқы кезеңінде кең тараған «бағыт бойындағы елдер байи түседі» деген уәж уақыт өте «қатысушы елдердің қарыз жүктемесі артып келеді» деген алаңдаушылықпен жиі алмастырылуда. Осы аспектілерді ескере отырып, зерттеу бастаманың Түркия (Түркия) үшін тәуекел ме, әлде мүмкіндік пе екенін айқындайды және екі ел арасындағы қаржылық деректерді талдау негізінде тәуекелі жоғары салаларды анықтайды.

Түйін сөздер: «Белдеу және жол» бастамасы, Түркия, Қытай Халық Республикасы, экспорт-импорт, тәуекел, мүмкіндік.

Омер Кул

Стамбульский университет, Стамбул, Турция
e-mail: omer.kul@istanbul.edu.tr**Инициатива «Пояс и путь»: риск или возможность?**

Вопреки распространённому мнению, истоки «Экономического пояса Шёлкового пути», предложенного председателем Китайской Народной Республики (КНР) Си Цзиньпином в выступлении «Создавая лучшее будущее» в Казахстане в 2013 году, а также «Морского Шёлкового пути», представленного им в речи в парламенте Индонезии в октябре того же года, восходят к 2007–2008 годам. Современное название проекта – Инициатива «Пояс и путь». Быстрые темпы его развития нередко объясняются ожиданиями удешевления перевозок, бесперебойного выхода китайского экспорта на европейские рынки (включая Великобританию) и существенного сокращения сроков доставки. Вместе с тем систематическая оценка выгод для транзитных и принимающих стран остаётся ограниченной. По мере расширения инициатива «Пояс и путь» становилась предметом дискуссий вследствие неопределённости географических рамок, бюджетных параметров и распределения ответственности между странами-участницами, а также из-за недостаточной проработанности правовых механизмов урегулирования возможных споров. Кроме того, тезис о том, что «страны маршрута станут богаче», со временем всё чаще сменяется утверждением о росте долговой нагрузки у государств-участников. С учётом указанных аспектов исследование определяет, является ли инициатива риском или возможностью для Турции (Türkiye), и на основе финансовых данных по двусторонним отношениям выявляет сферы, рассматриваемые как наиболее рискованные.

Ключевые слова: Инициатива «Пояс и путь», Турция, Китайская Народная Республика, экспорт-импорт; риск, возможность.

Introduction

Contrary to popular belief, the historical background of the “Silk Road Economic Belt”, which was put forward by the People’s Republic of China (PRC) leader Xi Jinping in her speech titled “Create a Better Future” in Kazakhstan in 2013, and the “Maritime Silk Road”, which she stated in her speech to the Indonesian parliament in October of the same year, dates back to 2007-2008. States that had previously received loans from the PRC under the initiative (such as Pakistan, Sri Lanka, Bangladesh, Kenya) had over time either restructured their debts under conditions that made them even more dependent on the PRC, or had to lease or transfer the right to use strategic locations such as ports or airports to the PRC for many years. Not content with this, the PRC offers new credit opportunities, especially to countries that cannot pay their debts, and in return, encourages most of these loans to be spent on projects that will contribute to the BRI (Tandoğan, 2020). Especially in the last 10 years, although the PRC has put forward the principle of not interfering in the internal affairs of states with the term “soft power” as a principle (Özertem & Demirtepe, 2013), it has resorted to the change of government in Sudan through a coup (Tüysüzoğlu, 2019, p. 330; Taştekin, 2019), long-term leases of strategic ports that are logistics centers in Pakistan, Sri Lanka and Kenya for nominal fees (Sağlam, 2018; “Pakistan’ın Gwadar Limanı, 43 yıllığına Çin’e emanet!”, 2020;

“Çin, Kenya’nın limanına borcunu ödemediği için el koyuyor”, 2020), and the establishment of military bases in countries such as Cubiti (Durul, 2017; Şahin & Karaköy, 2018). In this context, it can be said that what the PRC means by the concept of “soft power” is to prevent other states and international organizations from intervening in situations arising from human rights violations in regions such as East Turkestan, Tibet, Hong Kong, and Inner Mongolia. It is also possible to evaluate the “Global War on Terrorism” strategy, passed by the UN under US leadership in 2003, in this context.

Before moving on to the question of whether the BRI is an opportunity or a threat for Turkey, an evaluation of the PRC’s economy, its actions within the scope of this project, its investments and practices in Africa and Latin America, its economic situation, and its relations with neighboring countries will contribute to understanding the issue.

Economy of the People’s Republic of China

The statements about the development and strong economy of the People’s Republic of China, which are said in favor of the PRC economy, do not actually express the truth. It is also possible to understand the real situation of the PRC economy, which has serious structural problems and potential flash-points, from the published macro indicators. The high growth momentum that continued for many consecutive years in the PRC began to decline af-

ter 2014. The PRC economy, which experienced the peak of growth in the country's history with 14.2% annually in 2007, has grown at an average of 6.1-6.5% in the last five years. However, there are views that the annual growth of the PRC economy below 6% will increase economic problems (Şimşek, 2005; Eğilmez, 2015; Eğilmez, 2019a; Eğilmez, 2019b; Eğilmez, 2020; Nakiboğlu & Ergin, 2016; Yapraklı & Aslan, 2020).

In the PRC, the ratio of current account surplus to GNP decreased from 9.9% to 1.1% between 2014 and 2018. After 2014, there was a 50% decrease in foreign direct investments to the PRC, and foreign exchange reserves decreased by 900 billion dollars during this period.

Table 1 – Growth and current account surplus figures of the Chinese economy

	Growth (annual %)	Current Balance (% of GNP)
2007	14,23	9,94
2008	9,65	9,15
2009	9,40	4,76
2010	10,64	3,90
2011	9,54	1,80
2012	7,86	2,52
2013	7,76	1,54
2014	7,30	2,25
2015	6,90	2,75
2016	6,70	1,80
2017	6,90	1,58
2018	6,75	0,18
2019	6,11	0,98
2020	2,34	1,66
2021	8,57	1,94
2022	3,13	2,42
2023	5,41	1,44
2024	4,98	2,26

Source. World Bank (n.d.).

As can be seen in the table above, the two most important driving forces of the PRC economy, growth and current account surplus, have been in a constant decline since 2007. In addition, the total debt of the PRC (domestic and international) has reached \$58.5 trillion, three times the size of the country's economy (312%) . This amount should not be confused with the state's debt. This debt stock shows the total debt taken by all elements

in the economy (government, financial sector, real sector and households) from within the country and abroad. Those who want to see what happens to economies when domestic debt becomes unpayable need only remember the crisis experienced in Turkey in 2001. Today, there are serious problems in the PRC, especially regarding the debts given to the construction sector. In addition, since these figures are official figures of the PRC, their reliability is questioned. It should also be noted that all figures are from before the Covid-19 pandemic.

As can be seen from the graph above, the PRC has been in serious debt since 1980, especially since 2000. Households' indebtedness has weakened their purchasing power, causing the PRC, which has a surplus, to seek markets to export its goods. Companies investing in the PRC have come to a point where they have given up seeing the PRC as a market due to the weakness of purchasing power in the PRC. The threat that will affect not only the PRC economy itself but also the world economy is the "debt problem." The PRC's total debt (including public, private and household debt) is three times its economic size. The total debt does not include the amount borrowed by PRC local governments from informal markets, also known as shadow banking, which is estimated to reach \$10 trillion. After 2014, annual economic growth in the PRC decreased rapidly, while debt increased at the same pace. While the debt-to-economic size ratio in the PRC was 141% in 2007, this figure increased to 266% in 2017, reached 300% in 2019, and reached 312% in 2024.

As can be understood from these data, the perception created in Turkey, especially regarding the size and power of the PRC economy, shows that there are different results in real economic indicators. In this respect, it should be preferred to stay away from an economic system dependent on the PRC, considering that the PRC is trying to be kept afloat with the perception that it is a strong economy for its sustainability, and that its collapse could shake all the economies in contact with it.

Despite the abandonment of the one-child policy and the permission to have two children in the PRC after 2017, a decrease rather than an increase in birth rates is observed (Kabakcı, 2019). If the rapidly increasing elderly population of the PRC continues to grow, it is predicted that by 2050, 487 million people, corresponding to approximately 35% of the population, will be aged 60 and over. This will trigger economic problems due to the decrease in the working population, the increase in the number of people needing care, and the decreasing population (Farina, 2019; Yu, 2020).

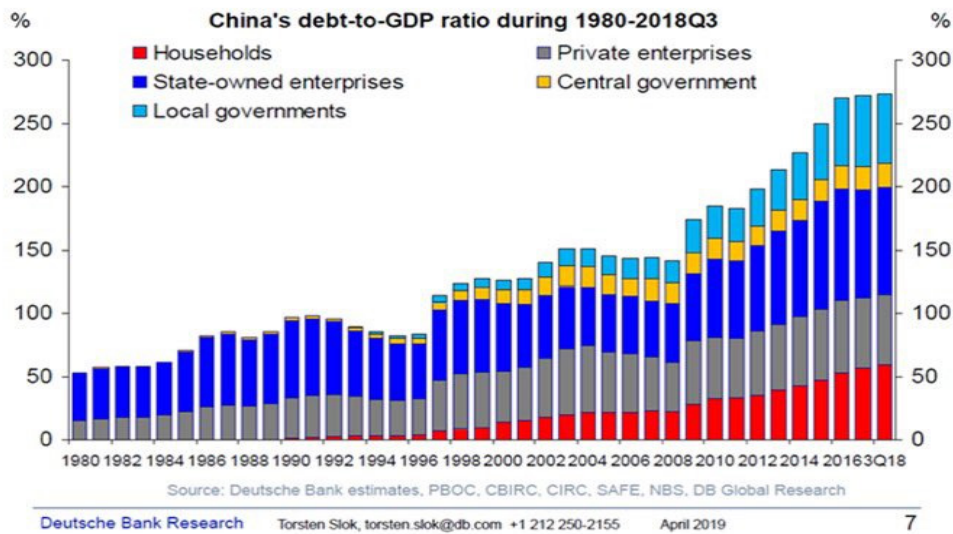

Chart 1 – China's Debt to Economic Size Ratio (1980-2018/September)
Source. Deutsche Bank (2018).

It is possible to say that the global economic crisis that emerged with the Covid-19 pandemic has affected the PRC economy (Şanlı, 2020; Walker, 2020). Some studies indicate that this situation will trigger social and administrative problems that exist in the PRC but are not discussed due to the strict stance of the Chinese Communist Party (CCP) administration. In order for the PRC economy, which does not grow by an average of 6.1% annually, to be a sustainable economy, it must not grow by an average of 10% annually. A 10% growth rate could ensure the prosperity of the PRC's population of approximately 1.4 billion. A lower growth rate could also lead to an outbreak of social unrest in the PRC (Subaşı Ertekin, 2017; Yakışan Mutlu, 2020).

The reason for the decline in economic growth in the PRC can be said to be the decrease in exports, the inability of domestic demand to meet exports, and even if it did, the low purchasing power of the people. Transforming this situation into a sustainable one will only be possible through a comprehensive structural reform process (Çolak, 2019). It is known that income distribution in the PRC is seriously unbalanced, and that while a Chinese person living on 10,000 dollars in Shanghai can live on a bowl of rice just an hour away, there are people who spend their days on a bowl of rice. There is a serious lack of demand outside of metropolitan cities in China (Fan, Kanbur, & Zhang, 2011).

As is known, a natural consequence of the decline in growth is the decline in tax revenues, which in turn leads to a reduction in public expenditures

and a process of borrowing to fill the gap. This situation is clearly happening in the PRC and is causing its economy to enter a vicious cycle. The sector most affected by this situation in the PRC is banks. This process causes the support provided to banks for bad loans to be cut, and the lack of foreign currency in banks causes public and local administrations to have difficulty in staying afloat (Kurtaran, 2020). It can be said that all these developments dealt a blow to the PRC economy.

There has been a transition from a PRC economy with a current account deficit to one that is barely turning itself around; huge shopping malls that stand empty, bridges and roads that no one passes through, were built with loans from public banks. Supporting such massive projects to revitalize the economy during the global economic crisis has led to a short-term economic recovery but has led to an economy that is unsustainable in the long run. When loans taken from banks became unpayable, 'bad loans' emerged, and the state began to support banks to prevent them from going bankrupt. This situation has brought about a debt of the PRC economy exceeding three times its GDP (Manukyan, 2017).

Another problem of the Chinese economy is "shadow banking." These entities, which are called a type of banking but are not subject to banking regulations, act as intermediaries for loans even though they cannot collect deposits like banks and distribute the money they collect through various means like banks. These structures, which act similarly to retirement funds in the United States, lend

the premiums they collect to others. The true extent of the structures operating in this manner within the PRC is not fully known. As with almost every other matter, the data released by the PRC on this matter is far from reliable and, moreover, controversial (Eğilmez, 2013). The “trade wars” with the US have also put the PRC economy into even more trouble (Al-Hayri Kaya, 2019, p. 860). Even if PRC-US relations improve, it does not seem possible for the PRC to trade with the US to its advantage as much as before.

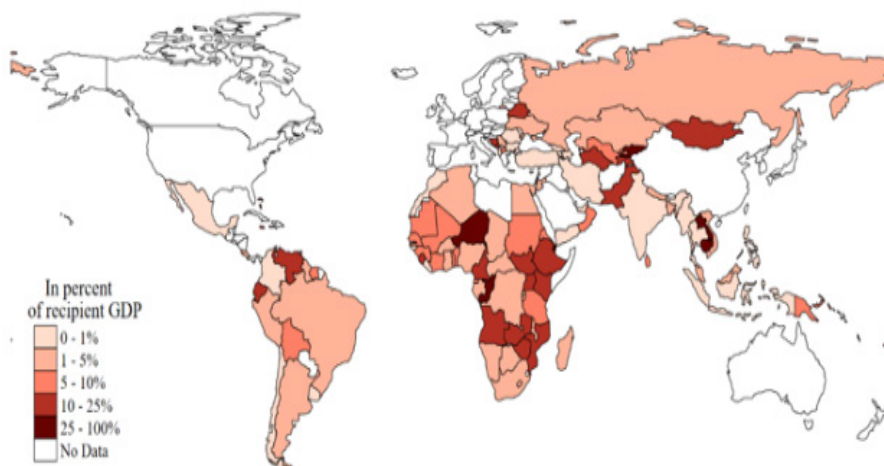
Income inequality has increased in response to growth in the PRC. The PRC ranks first in the world in terms of income inequality and also ranks first in the world in terms of global carbon emissions from the coal it consumed as an energy source during its industrialization. In this context, we should not ignore the possibility that environmental problems, along with the three main problems of the PRC, namely income and regional inequality, will turn into a class struggle in the PRC in the near future (Subaşı Ertekin, 2017, pp. 13–37). If the PRC cannot recover from this negative trend, it will experience an economic crisis similar to the 2008 crisis, and this will greatly affect the economies linked to the PRC economy, which has become the world’s production base.

The People’s Republic of China’s Debt Diplomacy

Countries that are economically indebted are looking for different ways to pay off their debts. In order to prevent the economic cycle from ending in

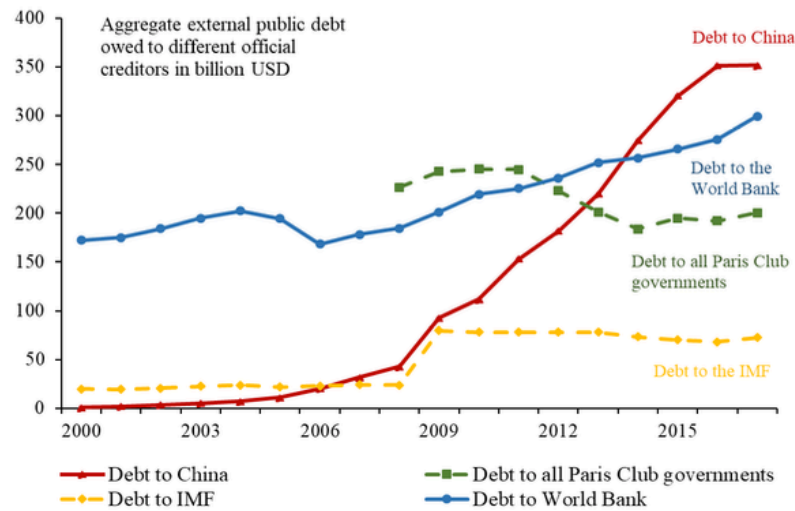
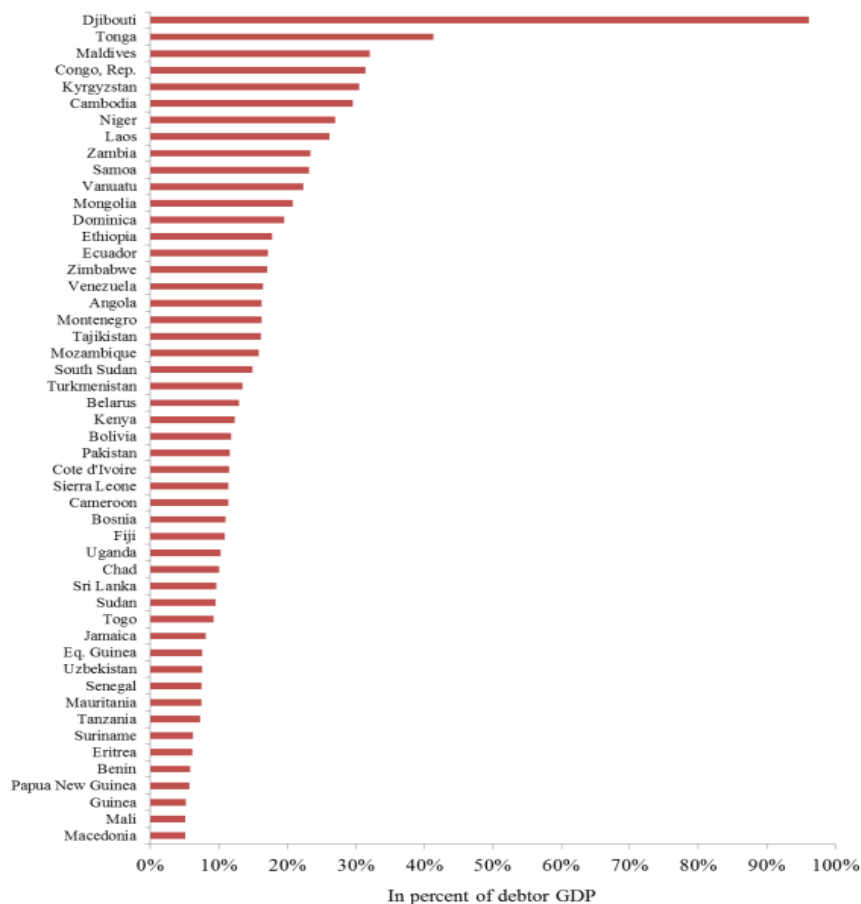
bankruptcy, countries are paying off their debts with loans from international organizations, the IMF, developed countries, and especially the PRC. In this context, PRC-Pakistan economic relations provide illuminating information about the process. Pakistan created a debt crisis when it spent the \$60 billion loan it received from the PRC on infrastructure projects, ultimately in favor of the BRI. It has caused a rapidly increasing balance of payments crisis in the country. As is known, the initial cost of the ‘China-Pakistan Economic Corridor’ project, which starts from Kashgar city of East Turkestan and ends in Gwadar port of Pakistan, was 46 billion dollars, but this amount increased to 62 billion dollars as of 2019. PRC-backed projects implemented in Pakistan aimed to improve infrastructure, establish modern transportation networks, increase energy projects, build special economic zones, and ultimately revitalize the country’s economy. The commencement of projects has made Pakistan a debtor country day by day (“Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru ve Yeni Güney Asya jeopolitiği”, n.d.; Korkmaz, 2019; Tekir, 2019). This situation has created a Pakistan that has fallen into the PRC’s ‘debt trap’.

As seen in the map above, the PRC attracts countries with which it has established relations, generally those in poor economic situations, by giving them debt, and then shows the point at which its policy of colonization has reached through the relations it has developed. It is also possible to see from the map what percentage of each country’s economic size the PRC owes to the PRC.

Map 1 – Debt Ratio of Countries’ Economic Sizes to the PRC (%)

Source. VoxEU (n.d.).

Table 2 – Institutions Lending to Developing Countries**Table 3** – Ratio of countries' debt to China to their economies as of 2017

Note: This figure shows the stock of total external debt from direct loans owed to China as of 2017, focusing on the 50 countries most indebted to China. Total debt includes loans to public borrowers (PPG debt) as well as private borrowers (Chinese official loans to private entities abroad amount to less than 10% of total). The estimates are based on our loan-level consensus database (see also Appendix I). Chinese portfolio debt holdings and short-term trade debt are excluded from these estimates. GDP is from the IMF's WEO database.

As can be seen from the table, the amount of debt provided by the PRC was almost zero in 2000 but approached 350 billion dollars in 2017. This situation has increased the number of countries that raise their hands in support of the PRC, especially in international organizations such as the UN.

Pakistan, with a GNP of approximately \$310 billion, was a country with a current account deficit of 5% of its GNP in 2018. Pakistan's average current account deficit between 1980 and 2018 was 2.35%. The deficit increased to 4.9% in 2003 and 8.5% in 2008. Pakistan's external debt rose from \$36 billion in 2004 to \$100 billion in 2019 (World Bank, n.d.). Pakistan, wanting to turn its economy around, applied for loans from countries like the PRC to close this gap, but the loans received were not enough to close the current account deficit. When Pakistan had difficulty in repaying its debts, it asked the PRC to restructure its payments. The PRC, on the other hand, demanded valuable commercial obligations from Pakistan, which was unable to repay its loans, as it did with Sri Lanka and some countries in Africa (Mourdoukoutas, 2019).

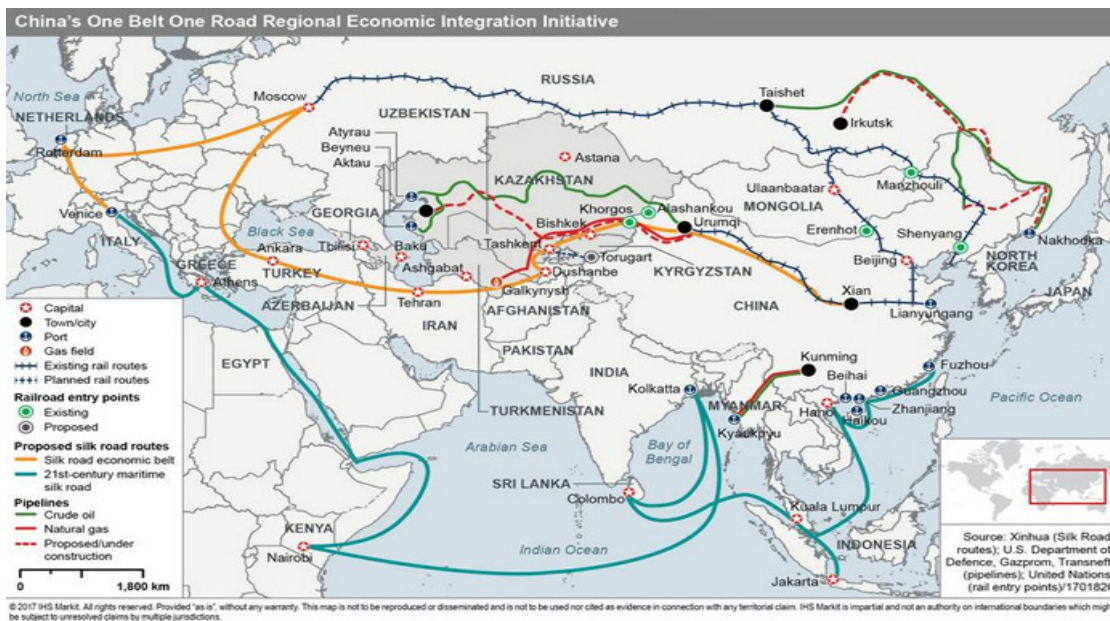
In Sri Lanka, the same situation resulted in the Hambantota port being given to the PRC for 99 years, with 70% of the port revenues being given in exchange for expanding the port and increasing its depth. Furthermore, the PRC restructured its debts with Sri Lanka, but did not announce new interest rates. It is possible that interest rates are kept high-

er than the previous rate. This situation has led to Sri Lanka becoming a kind of semi-province of the PRC (Carrai, 2019, p. 1072).

Strategic Goals of the Belt and Road Initiative

D. During Trump's first term as US President, he loudly declared that globalization was coming to an end as soon as he came to power, while PRC President Xi Jinping declared that the system should continue. In this context, it would be a big mistake to consider Xi Jinping's "defending globalization against nationalism" in Davos on January 17, 2017, as a well-intentioned call to protect world peace (Karaca, n.d.-a).

The "idea of socialism with PRC characteristics for a new era," which Xi Jinping strengthened her authority and added to the party program at the 19th National Congress of the CCP on October 19, 2017, has the characteristics of Chinese capitalism "becoming the leader of the imperialist system" in 2049. Failure to foresee this situation will be one of the strategic mistakes for the future. In this context, the PRC's goal of hegemonic power will serve no purpose other than deepening inequalities within the international system. It would be sufficient to look at the PRC's practices in Africa, Latin America and Asia to see how its strategy, legitimized with the rhetoric of "a prosperous, democratic, culturally progressive, harmonious modern socialist society," has further deepened existing inequalities (Karaca, n.d.-b).

Map 2 – Belt Road Initiative Routes
Source: İktibas Dergisi (2018).

BRI has become a commercial investment network between Asia and Europe, officially encompassing 65 countries and with recent developments nearly 150, hosting a population of approximately 3 billion. In this respect, the Initiative progresses through two main branches, the “Land and Railway” and the “Maritime Silk Road”, and the Maritime Silk Road consists of a trade line that will connect the South China Sea, the Indian Ocean, the Red Sea and the important ports in the Mediterranean (Arslan, 2018; Erman, 2019; İstikbal, 2019; Üngör, 2009).

The Asian Development Bank projects \$26 trillion in infrastructure investments for developing Asian countries by 2030 (HSBC Türkiye, n.d.). The BRI aims to invest at least \$4 trillion in infrastructure by 2049. This number and the member countries are increasing over time. It is possible to evaluate the project as “a tool of the PRC’s strategy to become the world’s hegemonic power”. The project also promises to increase the prosperity of all countries involved, stimulate development, and create new jobs in response to the US encirclement of the PRC. It would be appropriate to evaluate the fact that infrastructure and transportation projects in the party countries, in particular, are supported by the PRC as the “PRC’s Debt Trap”.

Furthermore, uncertainties such as what kind of consequences the PRC’s decision to “establish international courts” (Sümer & Balkılıç, 2019), within the PRC to resolve commercial disputes arising from projects it has supported in relevant countries as part of the BRI, whether the courts will be subject to appeal, and their impartiality may lead to a process full of conundrums in the future. For example, although the strategy of slowing down projects that emerged with the change of government in Islamabad in 2018 was considered by some strategists as Pakistan’s close ties with the PRC and its drifting away from the US, the real problem stemmed from the difficulties in repaying the debts taken within the scope of the “China-Pakistan Economic Corridor”, especially the Gwadar port in Baluchistan (Tüysüzoğlu, 2015). The fact that the Hambantota port in Sri Lanka was effectively handed over to the PRC has caused unease among the countries that borrowed from the PRC for the BRI.

The reluctance of the poor people in Baluchistan to operate at the port and the increasing attacks on the PRC’s commercial activities in the region can be considered as problems that cannot be resolved in international courts. The real problem here is that, although the PRC is currently trying to persuade

its serious investments not to be interrupted, what measures will it take if such strategic and costly investments begin to be threatened? The question of whether the PRC might want to use force or maintain order and security in such unstable regions in the coming period should also be answered (Karaca, n.d.-a).

Chinese Influence in Africa and Latin America

The PRC’s interest in African and Latin American countries since the 2000s has been expressed by a segment of society that wishes to push back American imperialism at all costs, not as a country with imperial ambitions in Africa and Latin America, but as a commercial partner for the development of both regions. There is a lot of data available that shows that the PRC is an imperial state in Africa and Latin America. For example, the “China-Africa Cooperation Forum” was established in the 2000s. This forum, comprised of the PRC and 53 African countries, has made decisions such as increasing the PRC’s investments in Africa, especially in infrastructure, increasing the share allocated to the “China-Africa Development Fund” to attract Chinese businesspeople to the region, encouraging investments in Africa by Chinese private companies, reducing customs duties on goods exported from Africa to the PRC, and training African economists. Such relations have made Africa a continent from which raw materials are supplied, while providing the PRC with a ready market to export its processed products (Aydın & Tekin, 2015; Arslan, 2018; Kılıç, 2019; Tepebaş, 2015).

As of 2016, the PRC purchased 1.4 million barrels of oil from Africa and, in return, exported machinery, electronic materials and textile products to Africa. The five African countries with the most trade with the PRC are Angola, South Africa, Sudan, Nigeria and Egypt. The most important and common feature of these five countries is that they are rich in oil and natural gas. The deficit in the import-export balance in favor of the PRC and the circulation of cheap Chinese goods in Africa have brought many economic enterprises to the point of closure in a short time due to the weakness of the competitive power of domestic producers (Çetintaş, 2020; Sümer, 2011).

As of 2017, the PRC’s foreign debt to Africa exceeded 10% of the economic size of the debtor countries. This was not done equally across the continent, but mainly to countries from which the PRC could obtain raw materials (Horn et al., 2019, pp. 16-17). Although the debt issue may initially be

more attractive than loans taken from the West, the most important difference is that it requires the borrowing country to use goods and services of PRC origin (especially for infrastructure expenditures). Again, as a condition of these debts, infrastructure works are carried out by Chinese companies. All these events have created an Africa dependent on the PRC (Karaca, n.d.-b).

The same situation applies to Latin American countries. As of 2019, the PRC became Latin America's largest trading partner. The amount of debt provided by Chinese banks to Latin America has now surpassed that provided by the World Bank and the Inter-American Development Bank. 90% of China's investments in Latin America are focused on oil, minerals and minerals (Orakçı, 2020). In recent years, countries such as Argentina, Brazil and Mexico have begun to take restrictive measures against imports due to the import-export imbalance. It is not possible to say that both African and Latin American countries act in line with the interests of the parties (İstikbal, 2019).

Economic Relations between the Republic of Türkiye and the People's Republic of China

The Republic of Türkiye-China trade relations, which began in 1965, have increased significantly

with the diversification of Chinese export products in the post-1995 period. Textile products, which were predominant in the beginning, were gradually replaced by mechanical and electrical products. Turkey's main exports to the PRC are steel, copper and marble. Turkey's share in the PRC's total exports, which were 593 billion dollars in 2004, was 0.7%. After 2004, China's exports to Turkey began to fluctuate between 40-45 billion dollars, with regular increases every year. In the last 20 years, the PRC has become a country from which Turkey imports approximately 11 times more than it exports. The two countries have entered a period in which Turkey has started to have a foreign trade deficit of over \$40 billion every year (Kaweili, 2017).

As can be seen from the table, the import-export imbalance with the states on the BRI route is clearly in favor of the PRC, except for Kazakhstan, Turkmenistan and Armenia. The reason why Kazakhstan and Turkmenistan are in the plus is due to their considerable gas and oil exports. The PRC's relations with Armenia are the result of a separate strategy and are one of the few countries in the world where this is the case. It is important to thoroughly evaluate the relations between the PRC and Armenia, as it seeks to make the Turkic World dependent on itself and use the aforementioned region as its backyard.

Table 4 – Import-export balance of BRI route countries with the PRC (USD)

	Year	Export	Imports	Difference	GDP
Azerbaijan	2022	72.763.700	2.086.286.200	-2.013.522.500	78.721.058.824
Armenia	2022	907.470.000	479.530.000	427.940.000	19.513.474.648
Georgia	2023	310.873.140	1.329.100.510	-1.018.227.370	30.500.000.000
Iran	2022	6.353.700.000	9.326.550.000	-2.972.850.000	413.493.207.349
Kazakhstan	2023	10.778.388.308	8.355.156.780	2.423.231.528	261.418.300.000
Kyrgyzstan	2023	80.446.343	5.353.257.336	-5.272.810.993	13.980.600.000
Uzbekistan	2022	2.511.181.300	6.427.708.089	-3.916.526.789	80.391.853.887
Tajikistan	2022	373.780.000	2.196.810.000	-1.823.030.000	10.492.123.388
Turkmenistan	2022	10.313.560.000	860.550.000	9.453.010.000	56.542.857.143
Türkiye	2023	3.305.684.892	44.980.184.376	-41.674.499.484	1.118.593.000.000

Source: State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, n.d.; World Bank, n.d.(a); National Bureau of Statistics of China, n.d.; National Statistics Office of Georgia [Geostat], n.d.; Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, n.d.; National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic, n.d.; National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan, n.d.; Turkish Statistical Institute [TurkStat], n.d.

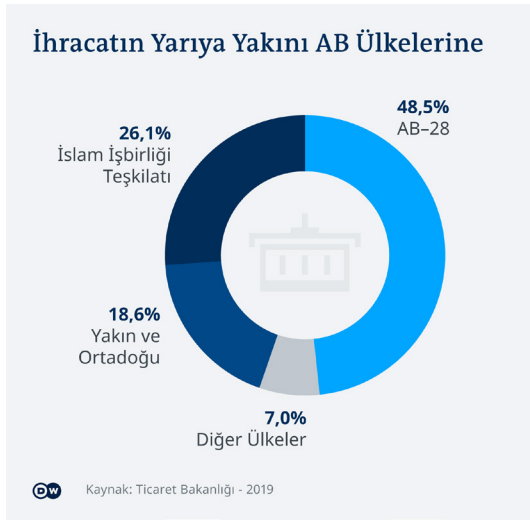
It is possible to see the 11 to 1 deficit in Türkiye-China foreign trade relations by looking at the export-import figures between the two countries. It

is possible to see the same situation when evaluated with the figures of the last 20 years. The import-export value of the two countries, which reached ap-

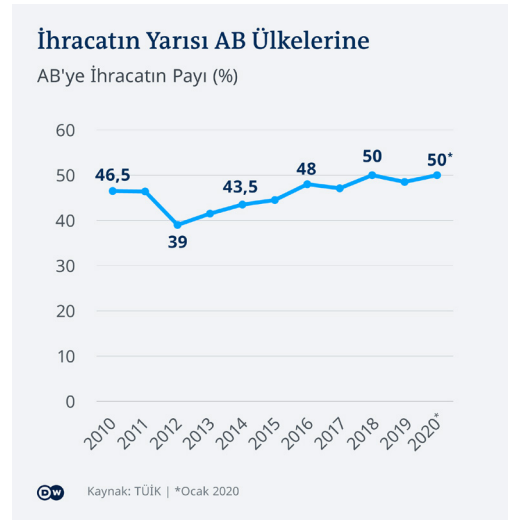
proximately 195.94 billion dollars in the 2010-2019 period, has now reached approximately 48 billion dollars. In this trade relationship, Turkey's average exports are 3.3 billion dollars, while China's exports are 45 billion dollars. This situation clearly favors the PRC, which accounts for almost 40% of Turkey's foreign trade deficit. In this respect, it can be said that the economic relationship with the PRC is a burden on the Turkish economy. In addition, the judgment of what is and is not imported into the PRC should be thoroughly evaluated.

It has been understood over the last 20 years that the main purpose of the BRI is to deliver PRC

goods to the European market more easily, quickly and quickly. With the start of train transportation, Türkiye is faced with the following risk. As is known, Turkey's largest export market is the EU countries. Approximately half of Turkey's exports are to EU countries. It is possible to follow this situation from TUIK's data. Turkey's biggest rival in the product items it exports to EU countries is the PRC. In a sense, by supporting the BRI, Türkiye has become a country that cannot compete in almost any other field and, moreover, has its biggest rival in the market and its biggest customer through itself.

Graph 2 – Turkey's foreign trade markets

Graph 3 – Türkiye-EU foreign trade rates between 2010-2020.

Conclusion

Although Turkish-PRC economic relations appear to be developing in favor of China, there are no visible actions taken to close the gap. Turkish industrialists, businessmen and traders have an attitude of “buying cheap goods from China and selling them in Turkey” rather than “what can we sell to China”. It is not foreseen that the Turkish-PRC foreign trade balance will be balanced in a short time. The established system appears to have been made operational only in favor of the PRC. The PRC-Türkiye trade relations that developed after 1998 have created a system that is somewhat dependent on the PRC.

Eliminating this imbalance and dependence on the PRC, preventing the closure of small industrial enterprises in the country, preventing production from being interrupted and therefore preventing

unemployment from increasing, necessitates taking measures to reduce dependence on the PRC in economic relations. In this sense, in addition to encouraging domestic production and consumption and supporting it in areas deemed necessary, measures should also be taken to limit imports from the PRC, especially in items such as textiles, which hold a significant place in the foreign trade market. It seems difficult to cope with the PRC economy without creating a society that is self-sufficient in agriculture, industry and small business production. In this context, economists should discuss the issue thoroughly, produce ideas for solving the problems, and inform the political power about the results they reach. Entrepreneurs should be encouraged to “look at the issue from the perspective of what they can sell more to China, rather than buying and selling more goods from China.” The PRC's interest in

minerals, in particular, should be thoroughly evaluated, and measures should be taken to prevent the sale of strategic minerals to the PRC. In addition, measures should be taken to prevent products that can be produced in Turkey from being brought from the PRC. The measures taken by Latin American countries such as Argentina, Brazil and Mexico to protect their national production should be examined in this regard and similar steps should be taken.

Specifications for the PRC's product exports and raw material imports within the scope of the BRI should be prepared, and those prepared should be reviewed according to current conditions and revised if deemed necessary. In this sense, a structure should be established that does not exploit the economies of the countries through which the BRI passes, but allows them to sell their export products to each other. The PRC's purchase of factories with a market in countries through which the BRI passes and the employment it provides to its own people there should be thoroughly examined, and regulations should be made to prevent the operation of factories where the majority of workers are Chinese. Instead of sourcing everything from China because it is cheaper, projects that prioritize employment should be developed. In order to save the PRC from becoming a market whose economy is affected by the BRI and from which it supplies cheap raw materials and exports low-quality products, the issues of integrated production, export and import with the countries through which the Initiative passes should be evaluated as a whole. In this context, countries that are somehow party to the BRI should come together and hold workshops, and the results should be legally guaranteed and regulated in a way that will benefit all the countries involved. In other words,

the BRI should not only make the PRC an exporting country, but also a market for every country whose economy the initiative affects.

Serious restrictions should be imposed on the PRC's practices of using its own production and employing its own workers in projects it supports with the build-operate-transfer model, especially in Turkey, and priority should be given to carrying out projects with national resources. The PRC's encouragement of its citizens employed abroad to acquire citizenship should be thoroughly evaluated, and procedures regarding actions that will change the demographic structure in the long term should be reconsidered. In addition, any disputes that may arise in the BRI in the coming period or proposals that the PRC may put forward regarding ensuring security along the project routes (such as deploying troops, establishing military bases, etc.) should be thoroughly evaluated, and regulations regarding the resolution of disputes should be prepared. It should be taken into account that the idea of an international court that the PRC proposes to establish in its own country cannot be impartial because it is not a higher court process and the mentioned courts will be opened in the PRC.

National and international meetings should be held urgently to develop strategies regarding the BRI, and the issue should be discussed at length in the public opinion and through the press. In this context, symposiums, conferences and congresses should be organized, TV and radio programs should be made and academics who are knowledgeable on the subject should be used. It would also be beneficial to establish a "presidency" or "institute" to deal with the BRI and to monitor and evaluate the activities as a whole through this unit.

Reference

- Al-Hayri Kaya, A. (2019). Ticaret savaşları bağlamında Çin-ABD ilişkileri: Düzenin sonu. In D. Kirilov et al. (Eds.), XI. IBANESS Kongreler Serisi (pp. 857–869). Tekirdağ, Türkiye: IBANESS.
- Arslan, İ. (2018). Bir ülke-bir kıta ilişkileri: Çin-Afrika örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(31), 125–142.
- Aydın, A., & Tekin, O. (2015). Çin-Afrika ilişkileri: Çin'in Afrika'daki etkinliği. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 15(32), 1–17. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auibfd/issue/32337/359329>
- Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. (n.d.). Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Retrieved September 4, 2025, from <https://stat.gov.kz/en>
- Carrai, M. A. (2019). China's malleable sovereignty along the Belt and Road Initiative: The case of 99-year Chinese lease of Hambantota Port. *New York University Journal of International Law and Politics*, 51, 1061–1099.
- Çetintaş, B. (2020). Çin'in Afrika'daki enerji politikaları (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türkiye. <https://acikerisim.ufuk.edu.tr/items/3943c4db-a4a4-452d-b6fa-d72f7cfde9af>
- Çin, Kenya'nın limanına borcunu ödemediği için el koyuyor. (2020). Haber Global. <https://haberglobal.com.tr/dunya/cin-kenya-nin-limanina-borcunu-odemedigi-icin-el-koyuyor-13622/>
- Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru ve Yeni Güney Asya jeopolitiği. (n.d.). Intell4. Retrieved December 9, 2020, from <https://www.intell4.com/cin-pakistan-ekonomik-koridoru-ve-iki-ulke-iliskilerinin-gelecegi-haber-182446/>

- Çolak, Ö. F. (2019). Çin ekonomisi sallanıyor. Dünya. Retrieved December 9, 2020, from <https://www.dunya.com/kose-yazisi/cin-ekonomisi-sallaniyor/463118>
- Durul, T. (2017). Çin'in ilk yurt dışı askeri üssü Cibuti'de faaliyete geçti. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cinin-ilk-yurt-disi-askeri-ussu-cibutide-faaliyete-gecti/873707>
- Eğilmez, M. (2015). Çin ekonomisi. Kendime Yazılar. Retrieved December 9, 2020, from <https://www.mahfiegilmez.com/2015/08/cin-ekonomisi.html>
- Eğilmez, M. (2013). Gölge bankacılık ve Çin. Kendime Yazılar. Retrieved December 9, 2020, from <https://www.mahfiegilmez.com/2013/07/golge-bankacilik-ve-cin.html>
- Eğilmez, M. (2019a). Çin demokrasiyle mi büyüdü? Kendime Yazılar. Retrieved December 9, 2020, from <https://www.mahfiegilmez.com/2019/07/cin-demokrasiyle-mi-buyudu.html>
- Eğilmez, M. (2019b). Küresel sistemde Çin korkusu. Kendime Yazılar. Retrieved December 9, 2020, from <https://www.mahfiegilmez.com/2019/01/kuresel-sistemde-cin-korkusu.html>
- Eğilmez, M. (2020). Çin giderse herkes gider. Kendime Yazılar. Retrieved December 9, 2020, from <https://www.mahfiegilmez.com/2020/03/cin-giderse-herkes-gider.html>
- Erman, K. (2019). Çin Halk Cumhuriyeti'nin Latin Amerika'da yükselişi: "Arka bahçe"de iş birliği ve nüfuz politikaları. Doğu Asya Araştırmaları Dergisi (DAAD), 2(4), 1–26.
- Fan, S., Kanbur, R., & Zhang, X. (2011). China's regional disparities: Experience and policy. Review of Development Finance, 1(1), 47–56.
- Farina, P. (2019). The consequences of China's demographic slowdown. ISPI. Retrieved December 12, 2020, from <https://www.ispionline.it/it/publicazione/consequences-chinas-demographic-slowdown-22433>
- Horn, S., Reinhart, C. M., & Trebesch, C. (2019). China's overseas lending (Kiel Working Paper No. 2132). Kiel Institute for the World Economy (IfW Kiel). <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/200198/1/1668908891.pdf>
- HSBC Türkiye. (n.d.). Kuşak ve Yol ile 21. yüzyıl ekonomisi yeniden şekilleniyor. HSBC Business Türkiye. Retrieved December 12, 2020, from <https://www.business.hsbc.com.tr/tr-tr/tr/article/belt-and-road>
- İstikbal, D. (2019). Çin'in Latin Amerika yatırımlarına politik ekonomik yaklaşım (2005–2018). Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (SBAD), (Ekonomi & Siyaset Özel Sayısı), 181–204.
- Kabakçı, F. (2019). Çin'de "tek çocuk politikası" kalkmasına rağmen çocuk sayısı düştü. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cinde-tek-cocuk-politikasi-kalkmasina-ragmen-cocuk-sayisi-dustu/1372164/>
- Karaca, R. K. (n.d.-a). Kuşak ve Yol Projesi Çin için küresel askeri güç olma aracı mı? Fikir Turu. Retrieved February 8, 2020, from <https://fikirturu.com/jeo-strateji/kusak-ve-yol-projesi-cin-icin-kuresel-askeri-guc-olma-araci-mi>
- Karaca, R. K. (n.d.-b). Kuşak Yol Projesinin uluslararası etkileri [Video]. YouTube. Retrieved December 12, 2020, from <https://www.youtube.com/watch?v=mflj4ehUHx0>
- Kaweili, P. (2017). Türkiye-Çin dış ticaretinin incelenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.
- Kılıç, F. (2019). Küresel ilişkiler bağlamında Çin'in Afrika'daki ekonomi politikası: Nijerya, Angola, Sudan ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti örnekleri. International Journal of Politics and Security, 1(1), 71–96. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijps/issue/41279/544025>
- Korkmaz, H. (2019, September 27). Asya jeopolitiğinde stratejik ortaklık: Çin ve Pakistan. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/asya-jeopolitiginde-stratejik-ortaklik-cin-ve-pakistan/1595779>
- Kurtaran, G. (2020). Kovid-19 uluslararası bankalarda batık kredi endişesini artırdı. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/kovid-19-uluslararasi-bankalarda-batik-kredi-endisesini-artirdi/1840427>
- Manukyan, Ş. (2017). Adı "İpek" olsa da yol taşlı. Dünya. <https://www.dunya.com/kose-yazisi/adi-ipek-olsa-da-yol-tasli/364437>
- Mourdoukoutas, P. (2019). IMF won't stop China from turning Pakistan into the next Sri Lanka. Forbes. Retrieved December 12, 2020, from <https://www.forbes.com/sites/panosmourdoukoutas/2019/07/04/imf-wont-stop-china-from-turning-pakistan-into-the-next-sri-lanka/>
- Nakiboğlu, A., & Ergin, A. (2016). "Yeni Normal" düşüncede Çin ekonomisine genel bir bakış. Turkish Studies, 11(21), 521–550. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.11257>
- National Bureau of Statistics of China. (n.d.). National Bureau of Statistics of China. Retrieved September 4, 2025, from <https://www.stats.gov.cn>
- National Statistics Office of Georgia (Geostat). (n.d.). National Statistics Office of Georgia (Geostat). Retrieved September 4, 2025, from <https://www.geostat.ge>
- National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic. (n.d.). National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic. Retrieved September 4, 2025, from <https://www.stat.gov.kg/en>
- National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. (n.d.). National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. Retrieved September 4, 2025, from <https://stat.uz/en>
- Orakçı, S. (2020). Afrika Kıtası'nda Küresel Rekabet. İNSAMER. Retrieved December 10, 2020, from https://insamer.com/tr/afrika-kitasinda-kuresel-rekabet_2808.html
- Özertem, H. S., & Demirtepe, M. T. (2013). Yükselen tehdit algısı karşısında Çin'in yumuşak güç siyaseti: Politikalar ve sınırlılıkları. Bilig, (65), 95–118.
- Pakistan'ın Gwadar Limanı, 43 yıllığına Çin'e emanet! (2020). Deniz Haber. <https://www.denizhaber.net/pakistanin-gwadar-limani-43-yilligina-cine-emanet-haber-66589.htm>

- Sağlam, M. (2018). Sri Lanka: Çin'e borçlu gözyaşı ülkesi. *Gazete Duvar*. <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/02/14/sri-lanka-cine-borclu-gozyasi-ulkesi/>
- Şahin, H., & Karaköy, F. (2018). Doğu Afrika'nın Dünya'ya Açılan Penceresi: Cibuti. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 61–78. <https://doi.org/10.33399/biibfad.485918>
- Şanlı, O. (2020). Keynesyen model bağlamında Covid-19 pandemisinin küresel ekonomiye muhtemel etkileri: ABD ve Çin ekonomileri üzerine bir araştırma. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 597–634. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asead/issue/54658/727388>
- Şimşek, M. (2005). Çin Halk Cumhuriyeti'nin Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO) üyeliğinin ekonomik etkileri ve Çin'in geleceğine ilişkin senaryolar. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 12(2), 77–90.
- State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. (n.d.). State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. Retrieved September 4, 2025, from <https://www.stat.gov.az>
- Subaşı Ertekin, M. (2017). Çin'de ekonomik büyüme, yoksulluk ve gelir eşitsizliği: Dünya ekonomisinde konumu. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 12(1), 13–37. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/beyder/issue/31845/309795>
- Sümer, G. (2011). Kuzey Afrika pazarı araştırması (Araştırma raporu). Fırat Kalkınma Ajansı. https://fka.gov.tr/share-point/userfiles/Icerik_Dosya_Ekleri/FKA_ARASTIRMA_RAPORLARI/KUZEY%20AFR%20C4%B0KA%20PAZARI%20ARA%20C5%9ETIRMASI.pdf
- Sümer, Ç. & Balkılıç, Ö. (2019, November). Çin'in stratejik yönelimi ve artan eşitsizlikler. *Gelenek*, (147). Retrieved December 10, 2020, from <https://gelenek.org/cinin-stratejik-yonelim-i-ve-artan-esitsizlikler/>
- Tandoğan, M. (2020). Çin'in borç diplomasisi ve Afrika. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/cin-in-borc-diplomasisi-ve-afrika/1260770>
- Taştekin, F. (2019). Sudan'da darbe: 30 yıllık Ömer el Beşir dönemi nasıl bitti? *BBC News Türkçe*. BBC
- Tekir, G. (2019). Kuşak ve Yol Projesi Koridorlarının Karşılaştığı Güvenlik Tehditleri. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 91–105. <https://doi.org/10.30784/epfad.518954>
- Tepebaş, U. (2015). Johannesburg Zirvesi ve 6. Çin-Afrika İşbirliği Forumu [Report]. TASAM. https://tasam.org/Files/Icerik/File/6_FOCAC.pdf_ab97365e-2543-4504-bff8-33d0f8e35a13.pdf
- Tiftik, E., Della Guardia, P., Poljak, J., & Standbridge, K. (2020, May 14). Surging global debt: What's owed to China? (IIF Weekly Insight). Institute of International Finance. https://www.iif.com/Portals/0/Files/content/1_200514%20Weekly%20Insight.pdf
- Turkish Statistical Institute (TurkStat). (n.d.). Turkish Statistical Institute (TurkStat). Retrieved September 4, 2025, from <https://www.tuik.gov.tr>
- Tüysüzöğlu, G. (2015). Toplumsal kimliğe dayalı güvenlikleştirmelerin siyasal sorunlar bağlamında irdelenmesi: Belucistan örneği. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11(21), 39–87. <https://dergipark.org.tr/en/pub/guvenlikstrjt/article/99261>
- Tüysüzöğlu, G. (2019). Kızıldeniz'e odaklanan güç mücadelesi: Sebepler ve aktörler. *Ortadoğu Etütleri*, 11(2), 324–367.
- Yakışan Mutlu, B. (2020). Çin ekonomisinde koronavirüs nedeniyle tarihi daralma. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cin-ekonomisinde-koronavirus-nedeniyle-tarihi-daralma/1808605>
- Yapraklı, S., & Aslan, R. (2020). Politik ekonomi göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: Üst orta gelirli ülkeler üzerine panel veri analizleri. *Doğu Üniversitesi Dergisi*, 21(2), 1–17. <https://doi.org/10.31671/dogus.2020.445>
- Yu, S. (2020). China's falling birth rate threatens economic growth. *Financial Times*. Retrieved December 12, 2020, from <https://www.ft.com/content/a245eef4-3a5e-11ea-a01a-bae547046735>
- Üngör, Ç. (2009). Çin ve üçüncü dünya. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (41), 27–38.
- Walker, A. (2020). Covid-19: Koronavirüs, Çin ve dünya ekonomisini nasıl etkileyecek? *BBC News Türkçe*. Retrieved December 9, 2020, from <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51412099>
- World Bank. (n.d.). World Bank Open Data. Retrieved September 4, 2025, from <https://data.worldbank.org>
- World Bank. (n.d.). External debt stocks, total (DOD, current US\$) – Pakistan (indicator DT.DOD.DECT.CD) [Data set]. International Debt Statistics. Retrieved December 12, 2020, from <https://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DECT.CD?locations=PK&view=chart>

Автор туралы мәлімет

Ömer Kul – Стамбул университетіндегі Түркология зерттеу институтының профессоры (Стамбул, Түркия, e-mail: omer.kul@istanbul.edu.tr).

Information about the author:

Ömer Kul – Professor, Turkology Research Institute, Istanbul University (Istanbul, Turkey; e-mail: omer.kul@istanbul.edu.tr).

Сведения об авторе:

Ömer Kul – профессор исследовательского института тюркологии Стамбульского университета (Стамбул, Турция, e-mail: omer.kul@istanbul.edu.tr).

Жіберілді: 5 қыркүйек 2025 жыл
Қабылданды: 22 қараша 2025 жыл

2-бөлім
**АЙМАҚТАНУДЫҢ
ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Section 2
**CURRENT ISSUES
OF REGIONAL STUDIES**

Раздел 2
**АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ
РЕГИОНОВЕДЕНИЯ**

А.А. Шонай^{1*} , О.А. Моргунова² ¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан²Ресей халықтар достығы университеті (РХДУ), Мәскеу, Ресей

*e-mail: shonayaskar@gmail.com

КЛИМАТТЫҚ ӨЗГЕРІСТЕРДІҢ ЕУРОПАЛЫҚ ОДАҚТЫҢ КӨШІ-ҚОН САЯСАТЫНА ӘСЕРІ

Мақала жаһандық климаттың өзгеруі мен Еуропалық Одақтың көші-қон саясатындағы өзгерістер арасындағы кешенді байланыстарды талдайды. Зерттеу климаттың өзгеруі және олардың Сирия, Ауғанстан, Сомали және Бангладеш сияқты Климаттық апаттарға осалдығы жоғары аймақтардан көші-қон ағындарына әсері туралы деректерді талдауға негізделген. Жұмыс климаттың өзгеруі халықтың ішкі және трансшекаралық қозғалысына әкелетін әлеуметтік-экономикалық факторларды қалай күшейтетінін көрсетеді. Мақалада қауіпсіздік, интеграция және халықаралық ынтымақтастық мәселелерін қоса алғанда, Еуропалық Одақ үшін осы көші-қон процестерінің салдары қарастырылады. Авторлар Еуропалық Одақтың Климаттық сын-қатерлерге бейімделген көші-қон саясатын жақсарту, соның ішінде Климаттық босқындарды қорғау үшін жаңа заңнамалық негіздерді әзірлеу және климат пен көші-қон саласындағы халықаралық ынтымақтастықты күшейту үшін стратегиялық нұсқаулар ұсынады. Аймақтағы әлеуметтік тұрақтылықты сақтау үшін маңызды болып табылатын мигранттарды интеграциялау мәселелеріне тиімді тәсілдер талқылануда. Зерттеу климаттық өзгерістердің күшеюі жағдайында Еуропалық Одақтың көші-қон саясатын қайта қарау және жақсарту үшін негіз бола алатын құнды деректер мен аналитикалық қорытындыларды ұсынады. Сондай-ақ зерттеу климат пен көші-қон саласындағы халықаралық ынтымақтастықтың маңыздылығын көрсетеді, бұл климаттық босқындар мәселесінің жаһандық шешімдерін әзірлеу үшін маңызды.

Түйін сөздер: Еуропалық Одақ, климат, көші-қон, саясат, босқындар.

A.A. Shonay^{1*}, O.A. Morgunova²¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan²Peoples' Friendship University of Russia (RUDN), Moscow, Russia

*e-mail: shonayaskar@gmail.com

The Impact of Climate Change on the Migration Policy of the European Union

This article analyses the complex interrelationships between global climate change and changes in the migration policy of the European Union. The study is based on an analysis of data on climate change and its impact on migration flows from regions highly vulnerable to climate disasters, such as Syria, Afghanistan, Somalia and Bangladesh. The paper emphasises how climate change amplifies socio-economic factors leading to internal and cross-border population movements. The study then examines the implications of these migration processes for the European Union, including the challenges to security, integration and international cooperation that they present. Authors then offers strategic recommendations for improving the European Union's migration policy in order to adapt it to climate challenges, including developing a new legislative framework for the protection of climate refugees and strengthening international cooperation on climate and migration. The study concludes with a discussion of effective approaches to the challenges of migrant integration, which are important for maintaining social stability in the region. The study provides valuable data and analyses that can serve as a basis for revising and improving the European Union's migration policy in the context of increasing climate change. The study also emphasises the importance of international cooperation on climate and migration, which is important for developing global solutions to the climate refugee problem.

Keywords: European Union, climate, migration, policy, refugees.

А.А. Шонай^{1*}, О.А. Моргунова²

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан

²Российский университет дружбы народов (РУДН), Москва, Россия

*e-mail: shonayaskar@gmail.com

Влияние климатических изменений на миграционную политику Европейского Союза

Статья анализирует комплексные взаимосвязи между глобальным изменением климата и изменениями в миграционной политике Европейского Союза. Исследование основывается на анализе данных о климатических изменениях и их влиянии на миграционные потоки из регионов с высоким уровнем уязвимости к климатическим катастрофам, таких странах как Сирия, Афганистан, Сомали и Бангладеш. Работа подчеркивает, как изменения климата усиливают социально-экономические факторы, приводящие к внутреннему и трансграничному перемещению населения. В статье рассматриваются последствия этих миграционных процессов для Европейского Союза, включая вызовы безопасности, интеграции и международного сотрудничества. Авторы предлагают стратегические рекомендации для улучшения миграционной политики Европейского Союза, адаптированной к климатическим вызовам, включая разработку новых законодательных рамок для защиты климатических беженцев и усиление международного сотрудничества в области климата и миграции. Обсуждаются эффективные подходы к проблемам интеграции мигрантов, что имеет важное значение для поддержания социальной стабильности в регионе. Исследование предоставляет ценные данные и аналитические выводы, которые могут служить основой для пересмотра и улучшения миграционной политики Европейского Союза в контексте усиления климатических изменений. Также исследование подчеркивает значимость международного сотрудничества в области климата и миграции, что важно для разработки глобальных решений проблемы климатических беженцев.

Ключевые слова: Евросоюз, климат, миграция, политика, беженцы.

Кіріспе

Соңғы жылдары әлемдік қауымдастық климаттық өзгерістердің салдарын, әсіресе олардың көші-қон үдерістеріне әсерін көбірек сезінуде. Өзгерістер халықтың үлкен топтарының қоныс аударуына алып келеді, бұл көптеген елдердің, соның ішінде Еуропалық Одақтың көші-қон саясаты үшін елеулі сын-тегеурінге айналады. Температураның жоғарылауы, су тасқыны, құрғақшылық және басқа да климаттық апаттардың салдарынан өмір сүру жағдайларының нашарлауы адамдарды өмір сүруге жана орын іздеуге мәжбүр етеді, бұл сөзсіз ауқымды көші-қон ағындарына алып келеді.

Біріккен Ұлттар Ұйымының Босқындар істері жөніндегі агенттігінің бағалауы бойынша, әлемдегі босқындар мен ішкі көші-қонға ұшыраған адамдардың 70%-дан астамы климаттық өзгерістерге ең осал елдерден – Ауғанстан, Сирия, Сомали және Йемен сияқты мемлекеттерден шығады (Asylum Report, Climate-induced displacement, 2023). Мұндай көші-қон толқындарының қысымына тап болған ЕО осы жаңа қиындықтарға төтеп беру үшін көші-қон саясатын қайта қарастырып, бейімдеуге мәжбүр. Осы зерттеуде климаттық өзгерістердің Еуропалық

Одақтың көші-қон саясатына нақты қандай түрде әсер ететіні және өзгеріп отырған жағдайға тиімді ден қою үшін қандай стратегияларды әзірлеуге болатынына талдау жасауға негізгі назар аударылады.

Зерттеу жұмысы көші-қон үдерістерінің сандық сипаттамасын және олардың климаттық өзгерістермен өзара байланысын айқындауға мүмкіндік беретін статистикалық деректерді кешенді талдау негізінде жүргізілді. Халықаралық ұйымдардың есептік материалдарын зерттеуге енгізу мәселеге жан-жақты көзқарас қалыптастырып, кең географиялық әрі мәдени контексті қамтуға жағдай жасайды. Аталған есептерді талдау нәтижесінде климаттық өзгерістердің әлемнің әртүрлі аймақтарында көші-қон үдерістеріне әсер етуінің жалпы заңдылықтары мен жекелеген, бірегей көріністерін анықтауға мүмкіндік береді.

Мақаланың мақсаты – жаһандық климаттық өзгерістер жағдайында Еуропалық Одақ елдерінің саяси жүйелерінің орнықтылығы мен бейімделгіштігін қамтамасыз етуге бағытталған көші-қон үдерістерінің салдарын жұмсарту бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады. Аталған ұсыныстар қолданыстағы ахуалды ғана емес, сондай-ақ болжамды даму жағдайларын да

ескеретін қазіргі саяси жағдайды терең талдауға негізделеді.

Климаттың өзгеруі Біріккен Ұлттар Ұйымының анықтамасына сәйкес ұлттық шекаралармен шектелмейтін әрі оны еңсеру үшін бірлескен күш-жігерді талап ететін жаһандық мәселе болып табылады (Глобальные вопросы повестки дня. Изменения климата, 2020). Қойылған мәселе табиғи және антропогендік факторлардың ықпалымен туындайтын температура мен ауа райы жағдайларының ұзақ мерзімді ауытқуларын қамтиды. БҰҰ деректеріне сәйкес, климаттың антропогендік өзгеруінің негізгі себебі қазба отындарын пайдалану болып табылады, бұл ең алдымен көмірқышқыл газының бөлінуіне алып келетін парниктік газдар шығарындыларының артуына алып келіде (What Is Climate Change? United Nations, 2024). Еуропалық Одақтың деректеріне сәйкес, климаттық өзгерістердің өзге себептеріне ормандардың жойылуы, ірі қара мал шаруашылығын дамыту, азот құрамды тыңайтқыштарды қолдану, сондай-ақ фтор құрамды газдардың пайдаланылуы жатады. Климаттық өзгерістердің салдары алуан түрлі болып, табиғи (мысалы, ауа температурасының көтерілуі, су тасқындары), әлеуметтік (мысалы, халық денсаулығы), экономикалық (мысалы, инфрақұрылымның осалдылығы) және аумақтық аспектілерді (мысалы, Арктикадағы мәңгі тоңның еруі) қамтиды (Causes of climate change. European Commission, 2023). Аталған өзгерістер көші-қон саясатына елеулі ықпал етеді, себебі олар халықтың аймақ ішіндегі де, аймақтан тыс жерлерге де қоныс аударуын туындатып, жаңа жаһандық сын-қатерлерге жауап ретінде Еуропалық Одақ елдерінің көші-қон стратегияларын қайта қарау мен бейімдеу қажеттілігін айқындайды.

Еуропалық Одақтың көші-қон саясатына климаттық өзгерістердің ықпалын талдауға кіріспес бұрын, «көші-қон» ұғымының мәнін нақтылап алған жөн. Саяси тұрғыдан алғанда, көші-қон – адамдардың орын ауыстыру үдерісі ретінде саяси жүйелерге, мемлекеттік саясатқа және халықаралық қатынастарға ықпал ететін, сондай-ақ ұлттық қауіпсіздік пен интеграция мәселелерін қамтитын құбылыс болып табылады. Құқықтық және әлеуметтану әдебиеттерінде «көші-қон» ұғымы «халықтың қозғалысы», «халықтың көші-қон қозғалысы» немесе «халықтың механикалық қозғалысы» сияқты әртүрлі терминдер арқылы сипатталады. Халықтың көші-қоны (лат. *migratio* – қоныс аудару) адамдардың

әртүрлі аймақтар немесе мемлекеттер арасындағы, кей жағдайда ұйымдасқан түрде және едәуір қашықтықтарға жүзеге асатын қозғалысын қамтиды. Көші-қон үдерістері тартушы (оң) және итермелеуші (теріс) факторлардың ықпалымен туындауы мүмкін.

Соңғы он жыл ішінде Еуропада әртүрлі себептердің ықпалымен көші-қон ағындарының күшеюі байқалды. Көші-қон – экономикалық, саяси, мәдени факторлармен қатар, әсіресе климаттық және табиғи жағдайлардың әсеріне ұшырайтын күрделі әрі көпқырлы құбылыс. Ғылыми әдебиеттерде аталған факторларды талдаудың әртүрлі тәсілдері қарастырылады. Әсіресе климаттық өзгерістердің ықпалы өзекті бола түсуде, себебі бұл үдерістер әлеуметтік-экономикалық және саяси қиындықтарға тап болған елдер мен өмір сүру жағдайлары неғұрлым қолайлы мемлекеттер арасындағы көші-қон ағындарын күшейтеді. Сонымен қатар, Еуропа елдері мигранттарды тек гуманистік себептерге байланысты ғана емес, сондай-ақ ХХІ ғасырдың басында айқын сезіле бастаған туу деңгейінің төмендеуі мен халықтың қартаюы сияқты демографиялық мәселелерді шешу мақсатында да қабылдайды.

Климаттық өзгерістер бірқатар елдердің халқын тұрақтылық пен қауіпсіздікті іздеу мақсатында Еуропаға баспана іздеуге мәжбүр етуде. Сонымен қатар, жөнелтуші елдердегі туу көрсеткіштерінің жоғары болуы және қабылдаушы мемлекеттердегі оның төмен деңгейі арқылы сипатталатын демографиялық тұрақсыздық көші-қон ағындарының қалыптасуына қолайлы жағдай туғызады. Дамушы елдердегі, әсіресе Солтүстік Африка аймағындағы халық санының өсуі, сондай-ақ Таяу Шығыстағы әскери-саяси қақтығыстар да көші-қон үдерістерінің күшеюіне ықпал етеді. Қазіргі заманғы көші-қон ағындары жаһандық, ауқымды және көпфакторлы сипатқа ие болып, әлемдік әлеуметтік-экономикалық кеңістікті динамикалық түрде өзгертуде.

Әдеби шолу

Климаттық өзгерістердің Еуропалық Одақтың көші-қон саясатына ықпалына арналған ғылыми зерттеулер жаһандық жылыну мен көші-қон үдерістері арасындағы өзара байланыстың барған сайын мойындалып келе жатқанын көрсетеді. Соңғы онжылдықтарда бұл бағыттағы зерттеулер айтарлықтай кеңейіп, климаттық өзгерістердің көші-қон ағындарына тигізетін ті-

келей және жанама әсерлерін талдауға арналған еңбектерді қамтыды.

Huq S., Ahmed A.U., Koudstaal R. (1996), Davis K.F., Bhattachan A., D'Odorico P., Suweis S. (2018), Ahmadalipour A., Moradkhani H., Castelletti A., Magliocca N. (2019), сондай-ақ Jacqueline B. (2016) еңбектерінде климаттық өзгерістер көші-қонның «жаңа қозғаушы күші» ретінде қарастырылады. Авторлар экстремалды ауа райы құбылыстары мен табиғи жағдайлардың нашарлауы халықтың ауқымды қоныс аударуына алып келуі мүмкін екенін атап көрсетеді. Бұл, әсіресе, климаттық өзгерістерге бейімделу деңгейі төмен аймақтарға тән, мұндай жағдайларда тұрғындар өз әл-ауқатына тікелей қауіптің алдын алу мақсатында көші-қонға мәжбүр болады.

Ал басқа бірқатар зерттеулерде Ali S., Liu Y., Ishaq M., Shah T., Abdullah, Ilyas A., Din I. (2017), Cai R., Feng S., Oppenheimer M., Pytlikova M. (2016), Buhaug H., Urdal H. (2013) климаттық өзгерістердің қолданыстағы көші-қон үрдістерін күшейту тетіктерін, әсіресе урбанизация және өмір сүру жағдайларын жақсарту үдерістері аясында талдайды. Авторлар климаттың өзгеруі бұрыннан қалыптасқан урбанизация үдерістерін жеделдетіп, адамдарды жақсырақ жағдайлар мен мүмкіндіктер іздеу мақсатында ауылдық аймақтардан қалаларға қоныс аударуға итермелейтінін атап өтеді.

Еуропалық Одақ шеңберінде, әсіресе 2015 жылғы көші-қон дағдарысынан кейін, климаттық өзгерістер мен көші-қон мәселелерін талқылау айрықша өзектілікке ие болды. Рубинский Ю.И. (2013), Бибилова О.П. (2016), Тафуро Э.А. (2020), Ярыгин Г.О. (2020), Грачева М.Л. (2020), Killelea S. (2020) еңбектерінде көші-қон ағындарына қатысты саяси жауаптардың климаттық құрамдасты қалайша біріктіретіні көрсетіліп, саясаткерлер мен заң шығарушылардан көші-қонды басқарудың қолданыстағы тәсілдерін бейімдеуді талап ететіні негізделеді.

Климаттық өзгерістердің Еуропалық Одақтың көші-қон саясатына ықпалы бірқатар академиялық зерттеулерде қарастырылып, жаһандық жылыну мен көші-қон үдерістері арасындағы өзара байланыстың барған сайын мойындалып келе жатқанын көрсетеді. Соңғы онжылдықтардағы зерттеулер климаттық өзгерістердің тікелей және жанама әсерлерін қамтып, әсіресе климаттық өзгерістерге бейімделу мүмкіндігі шектеулі өңірлерден туындайтын көші-қон ағындарының

артуына ықпал ететін факторларды айқындайды. Ауқымды ғылыми еңбектерде экстремалды ауа райы құбылыстары мен өмір сүру жағдайларының нашарлауы көші-қонның негізгі триггерлері ретінде талқыланады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу әртүрлі дереккөздерден алынған мәліметтерді талдауға негізделеді, оның ішінде Еуростаттың статистикалық деректері, халықаралық және аймақтық ұйымдардың есептері, сондай-ақ рецензияланатын ғылыми журналдарда жарияланған ғылыми еңбектер қамтылды.

Зерттеу әдіснамасы деректерді сапалық және сандық тұрғыдан талдауды қамтиды. Сапалық талдау климаттық өзгерістерге байланысты көші-қон мәселесін зерттеуге арналған теориялық ұстанымдар мен алдыңғы ғылыми еңбектерді түсінуге бағытталған әдеби дереккөздерді зерделеу және синтездеу арқылы жүзеге асырылды. Сандық талдау көші-қонға тартылған адамдар саны, олардың қоныс аудару себептері және қабылдаушы елдердің әлеуметтік-экономикалық ортасына тигізетін әсері жөніндегі статистикалық деректерді өңдеуді қамтыды. Ерекше назар климаттың өзгеруі жөніндегі үкіметаралық сарапшылар тобы (МГЭИК) мен Экономика және бейбітшілік институты (ЭБИ) әзірлеген әртүрлі климаттық сценарийлер негізінде әлеуетті көші-қон үрдістерін модельдеуге аударылды (Institute for Economics & Peace, 2007).

Осы зерттеу жұмысының негізінде қарастырылатын мәселе климаттық өзгерістердің Еуропалық Одақтың көші-қон саясатына қалай ықпал ететіні және аталған өзгерістердің аймақтың қоғамдық-саяси құрылымына тигізетін теріс әсерін барынша азайту мақсатында қандай бейімделу стратегияларын әзірлеуге болатыны болып табылады. Зерттеу барысында климаттық өзгерістердің күшеюі көші-қонға тартылатын адамдар санының артуына алып келіп, бұл өз кезегінде Еуропалық Одақтан көші-қон саясатына қатысты қолданыстағы тәсілдерді қайта қарауды және осы үдерісті басқаруға арналған жаңа құралдарды енгізуді талап етеді деген гипотеза ұсынылды.

Зерттеудің нәтижелерін климаттық өзгерістерге байланысты туындайтын жаңа сын-қатерлерге Еуропалық Одақтың көші-қон саясатын бейімдеу жөніндегі ұсыныстарды әзірлеу барысында пайдалануға болады, бұл өз кезегінде

гуманитарлық және әлеуметтік сипаттағы өзекті мәселелерге тиімді жауап беру қабілетін арттыруға ықпал етеді.

Нәтижелер және талқылау

Климаттық және демографиялық өзгерістерге байланысты туындаған көші-қон сын-қатері қазіргі кезеңде ең айқын түрде Еуропалық көші-қон дағдарысы түрінде көрініс тапты. Көші-қон дағдарысына қатысты алғашқы елеулі халықаралық талқылаулар 2015 жылы Брюссель қаласында өткен Еуропалық Одақ пен Түркия арасындағы саммит барысында жүргізілді. Аталған іс-шарада жылдың алғашқы он айында Еуропаға шамамен 1,5 миллионға жуық мигрант келгені атап өтілді (Бибикова, 2016, 61). Еуростат мәліметтері бойынша 2024 жылға дейінгі деректерге сәйкес, Еуропалық Одақ елдерінде шамамен 1,3 миллион көші-қонға тартылған тұлға тұрақты тұрады. Олардың ішінде ең үлкен үлесті сириялықтар – 50 %, ливиялықтар – 15 %, ирактықтар – 10 %, ауғанстандықтар – 8 %, сондай-ақ Таяу Шығыс пен Африканың өзге де елдерінің азаматтары – 17 % құрайды (Migration and asylum in Europe – 2024 edition, 2024).

Сирия: қақтығыс жағдайындағы құрғақшылық пен көші-қон. Сирия климаттық өзгерістер, қақтығыс және көші-қон арасындағы өзара байланысты айқын көрсететін ең жиі келтірілетін мысалдардың бірі болып табылады. 2000-жылдардың ортасында ел аумағында 2006–2010 жылдарды қамтыған бұрын-соңды болмаған құрғақшылық кезеңі орын алып, ол аймақ тарихындағы ең ауыр климаттық құбылыстардың бірі ретінде бағаланады. Ұзаққа созылған бұл құрғақшылықтың салдарынан, әсіресе Сирияның солтүстік-шығыс аймақтарында ауыл шаруашылығы өндірісі күрт құлдырап, шамамен 1,5 миллионға жуық ауыл тұрғыны өз ауылдарын тастап, қалаларға қоныс аударуға мәжбүр болды. Климаттық фактор бұрыннан қалыптасқан әлеуметтік-экономикалық мәселелерді одан әрі ушықтырды: егін өнімділігінің төмендеуі мен күнкөріс көздерінің жойылуы ауылдық өңірлердегі наразылықтың күшеюіне алып келді, бұл өзге де себептермен қатар азаматтық қақтығыстың өршуіне ықпал етті. Ғылыми зерттеулер Сирия аумағындағы ұзақ мерзімді құрғақшылықтардың жоғары ықтималдықпен жаһандық климаттың өзгеруімен байланысты екенін және болашақта мұндай құбылыстардың жиілігі арта

түсетінін растайды. 2020 жылдан бастап Евфрат алабының өңірлері жауын-шашынның созылмалы тапшылығы мен ауа температурасының жоғарылауынан зардап шегіп келеді, бұл өзендер мен жер асты сулары деңгейінің төмендеуіне алып келді; 2022 жылғы деректер бойынша Сириядағы су ресурстарының жиынтық шығыны 2,2 млрд м³ көлемінде бағаланады.

2021 жылы Сириядағы бидай өнімі 1,05 млн тоннаға дейін қысқарып, бұл 2002–2011 жылдар аралығындағы орташа деңгейдің төрттен бірін ғана құрады және соңғы шамамен елу жылдағы ең төмен көрсеткіш ретінде тіркелді. Осылайша, қайталанатын құрғақшылықтар, ауа температурасының өсуі және өзендердің трансшекаралық ағынының қысқаруын қоса алғанда, су ресурстарын басқарудағы тиімсіз саясат азық-түлік пен су қауіпсіздігі саласында өткір дағдарыстың қалыптасуына алып келді. Бұл жағдай халыққа түсетін қысымды күшейтіп, ішкі көші-қонның да, сондай-ақ шетелге қоныс аударудың да артуына ықпал етті. Климаттық күйзелістер Сириядан шыққан көпмиллиондық көші-қон ағынының қалыптасуына әсер етіп, оның 2010-жылдардың ортасында Еуропаға жетуіне негіз қалады. Қақтығыстың тікелей қозғаушы күші соғыс болғанымен, климаттың өзгеруі қақтығыс алғышарттарын тереңдетіп, нәтижесінде сириялықтардың жаппай қоныс аударуына алып келген «қауіп-қатерлерді көбейтуші» фактор ретінде маңызды рөл атқарғанын атап өткен жөн.

Соңғы он жыл ішінде Сирия халқының жартысынан астамы қоныс аударуға мәжбүр болды, оның ішінде 6,8 млн-нан астам босқын ел аумағынан тыс жерлерге кеткен. Сирия азаматтары әлі күнге дейін Еуропада баспана сұраушылардың ең ірі тобы болып қалып отыр: 2024 жылы ЕО+ елдерінде сириялықтардан шамамен 151 мың баспана беру жөніндегі өтініш тіркелді (Latest Asylum Trends – Annual Analysis, 2024). Қарулы қақтығыстардың қарқындылығының төмендеуіне қарамастан, құрғақшылық, топырақтың деградациясы және су тапшылығы сияқты климаттық мәселелер сириялықтарды, әсіресе ауыл шаруашылығы саласында, күнкөріс көздерінен айыруды жалғастырып отыр, бұл босқындардың отанына оралуын қиындатып, кейбір азаматтарды гуманитарлық осалдыққа байланысты мерзімінен бұрын репатриациялауға қатысты аландаушылық сақталып отырған Еуропалық Одақ аумағында да баспана іздеуді жалғастыруға итермелейді.

Сирия мәселесі бойынша Еуропалық Одақ қабылдаған шаралар. 2015–2016 жылдары сириялық босқындардың бұрын-соңды болмаған ауқымда келуімен бетпе-бет келген Еуропалық Одақ Еуропа аумағында да, сондай-ақ дағдарысқа ұшыраған аймақта да кешенді шаралар жүйесін іске қосты. ЕО-ның сыртқы бастамалары сириялық босқындардың негізгі бөлігін қабылдаған Таяу Шығыс елдеріне (Түркия, Ливан, Иордания) қолдау көрсетуге, сондай-ақ Сирия халқының өзіне гуманитарлық көмек көрсетуге бағытталды.

2015 жылы Еуропалық Одақ Сирия дағдарысына ден қою жөніндегі аймақтық трастық қорды (Madad қоры) құрды, оның аясында Таяу Шығыстағы босқындар мен қабылдаушы қауымдастықтар үшін білім беру, денсаулық сақтау және күнкөріс көздерін қолдау салаларындағы жобалар қаржыландырылды. Сонымен қатар, ЕО Сирия аумағындағы гуманитарлық көмекті ұлғайтып, зардап шеккен халықты азық-түлікпен, ауызсумен және негізгі қызметтермен қамтамасыз етуге басымдық берді.

Дегенмен, көші-қон саясаты деңгейінде Еуропалық Одақ әлі күнге дейін «климаттық босқындар» ұғымын дербес құқықтық санат ретінде ресми түрде мойындамай отыр. Сириялық мигранттар, әдетте, олардың қоныс аударуы қақтығыс салдарынан ба немесе климаттық апаттардың әсерінен болды ма деген айырмашылыққа қарамастан, босқын мәртебесі не гуманитарлық негіздердегі уақытша қорғау тетіктері арқылы қорғалады. Сонымен қатар, Еуропалық Одақ сириялық дағдарыста климаттық фактордың рөлін және елдің болашақ дамуы үшін климаттық тұрақтылықтың маңызын мойындайды. ЕО қолдайтын Сирияны қалпына келтіру бағдарламалары бейімделу компоненттерін қамтиды, соның ішінде суару жүйелерін қалпына келтіру және тұрақты ауыл шаруашылығы тәжірибелерін енгізу шаралары көзделген. Бұл ауыл шаруашылығының климаттық тұрғыдан осал түрлеріне тәуелділікті төмендетуге бағытталған. Алдағы кезеңде сарапшылар климаттық апаттар салдарынан қоныс аударған тұлғалар үшін Еуропада қоныстандыру критерийлерін кеңейту немесе гуманитарлық визалар тетіктерін дамыту сияқты жаңа тәсілдерді қарастыруды ұсынады. Бұдан бөлек, ұзақ мерзімді тұрақтылыққа қол жеткізу Еуропалық Одақтан климат мәселелерін саяси реттеу үдерістеріне жүйелі түрде кіріктіруді талап етеді: Сирияда бейімделу жобаларын және

жаңартылатын энергетиканы қолдау қоршаған ортаның нашарлауынан туындауы мүмкін жаңа көші-қон толқындарының тәуекелдерін азайтуға ықпал ете алады.

Ауғанстан: климаттық осалдық және халықтың қоныс аударуы. Ауғанстан – климаттың өзгеруі гуманитарлық дағдарысты тереңдетіп, оның ішінде Еуропа бағытындағы көші-қон ағындарын да күшейтетін елдердің тағы бір мысалы болып табылады. Халықаралық көші-қон ұйымының деректеріне сәйкес, соңғы жылдары Ауғанстан аумағында табиғи апаттар қарулы қақтығыстарға қарағанда халықтың көбірек бөлігін ішкі көші-қонға мәжбүр еткен. Экстремалды ауа райы құбылыстарының жиілігі күрт артты: қайталанатын құрғақшылықтар ауыл шаруашылығын әлсіретсе, тосын әрі күшті нөсер жауындар мен су тасқындары инфрақұрылымның қирауына алып келді. 2021–2024 жылдар аралығында шамамен 3 миллион ауған азаматы табиғи апаттардың салдарынан қоныс аударуға мәжбүр болды, ал тек 2024 жылдың өзінде су тасқындары, құрғақшылықтар және өзге де климаттық қауіп-қатерлер салдарынан 988 мың адам уақытша орын ауыстыруды бастан өткерді. Халықаралық көші-қон ұйымы табиғи катаклизмдердің Ауғанстанда халықты қоныс аударуға мәжбүрлеу ауқымы бойынша қақтығыстардан асып түсе бастағанын атап көрсетеді. Ауғанстан жаһандық парниктік газдар шығарындыларына мардымсыз үлес қосқанымен, климаттың өзгеруінен ең қатты зардап шеккен он елдің қатарына кіреді. 2021–2023 жылдар аралығында ел аумағында су және азық-түлік ресурстарының созылмалы тапшылығын одан әрі ушықтырған ең ұзақ құрғақшылықтардың бірі орын алды: құрғақшылық Ауғанстанның басым бөлігін қамтып, шамамен 10 миллион адамды ашаршылық қаупінің шегіне жеткізді. Сонымен қатар, өзге де климаттық аномалиялардың күшеюі байқалуда – қыста қатты аяздар мен қалың қар жаууы, ал көктем мезгілінде жойқын су тасқындары тіркеліп, олардың салдарынан 2023 жылы жүздеген адам қаза тапты (IOM: Nine Million People Impacted by Climate Hazards in Afghanistan Over One Year, 2025). Табиғи апаттардың әсерінен ауыл шаруашылығы өндірісі едәуір қысқарып, бұл азық-түлік бағасының өсуіне және кедейліктің тереңдеуіне алып келді. 2021 жылы биліктің ауысуымен күрделене түскен саяси тұрақсыздық пен экономикалық дағдарыс жағдайында климаттық қысым ауған қоғамының ең осал

топтарын тіршілік ету жолын іздеу мақсатында елден кету туралы шешім қабылдауға итермелеп отыр. Сарапшылар бейімделу шаралары жүзеге асырылмаған жағдайда Ауғанстан жақын болашақта «климаттық босқындардың» жаңа жаппай толқынына тап болуы мүмкін екендігін ескертеді (D'Souza, 2024).

Климаттық және экономикалық себептерге байланысты қоныс аударған ауған азаматтарының басым бөлігі бастапқы кезеңде ел ішіндегі көші-қонды немесе көршілес мемлекеттерге (Иран, Пәкістан) қоныс аударуды жүзеге асырады. Алайда олардың едәуір бөлігі көші-қон бағытын одан әрі жалғастырып, Еуропаға дейін жетеді. Ауғанстан көптеген жылдар бойы Еуропалық Одақта баспана сұраушылар саны бойынша алдыңғы орындардың бірін иеленіп келеді. 2021 жылы тәліптердің билікке келуінен кейін ауған баспана іздеушілерінің саны айтарлықтай артты және 2024 жылы шамамен 87 мың өтініш тіркеліп, бұл көрсеткіш сириялықтардан кейінгі екінші ірі топты құрады (Latest Asylum Trends – Annual Analysis, 2024).

Ауған азаматтарының Еуропаға көші-қонының себептері әртүрлі болғанымен – қудалау мен соғыстан бастап кедейлікке дейін – климаттық факторлардың рөлі барған сайын айқын бола түсуде. Су көздерінің тартылуы, құрғақшылық салдарынан егін мен малдың жойылуы ауылдық қауымдастықтарды таңдау алдында қалдырады: не аштыққа төзу, не қалыптасқан мекендерін тастап кету. Бірнеше сәтсіз егін маусымынан кейін тұрмысы күйзеліске ұшыраған көптеген отбасылар алдымен қалаларға қоныс аударып, кейіннен онда да өмір сүру мүмкіндіктерін таба алмаған жағдайда шетелге кетуге мәжбүр болады. Қақтығыс пен климаттың өзгеруі Ауғанстанда миллиондаған адамның қозғалысқа түсуіне алып келген жағдайларды қалыптастырды. Ел ішінде өмір сүру перспективаларының болмауы бұл көші-қонның бір бөлігінің трансконтиненталдық сипат алуына себеп болып, оның Еуропалық Одаққа бағытталған жалпы көші-қон ағындарына қосылуына ықпал етуде.

Климаттық мәселелерді шешудегі Еуропалық Одақтың шаралары. Ауғанстандағы күрделі ахуалды мойындай отырып, Еуропалық Одақ гуманитарлық көмек көрсетуге және жергілікті халықтың орнықтылығын қолдауға басымдық беріп отыр. 2021 жылдан кейінгі саяси контекст тікелей даму ынтымақтастығын жүзеге асыруды қиындатқанымен, ЕО халықаралық

ұйымдар арқылы өмірлік маңызы бар бағдарламаларды қаржыландыруды жалғастыруда. 2023 жылғы шілде айында Еуропалық Одақ Ауғанстанда климаттық өзгерістердің салдарларымен және азық-түлік дағдарысымен күресуге бағытталған қосымша 7,6 млн еуро көлеміндегі гуманитарлық жарнаны жариялады. Аталған қолдау, атап айтқанда, ауыл шаруашылығын қолдауға және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталды (Zhou et al., 2023). Жалпы алғанда, 2022–2024 жылдар аралығында Еуропалық Одақ пен оның мүше мемлекеттері құрғақшылық пен су тасқындарынан зардап шеккен ауған халқына азық-түлік көмегін көрсетуге, сумен жабдықтауға және медициналық қызметтерді қамтамасыз етуге жүздеген миллион еуро көлемінде қаржы бағыттады.

Төтенше гуманитарлық көмектен бөлек, ЕО NDICI – *Global Europe* тетігі арқылы мәжбүрлі көші-қонның түпкі себептерін жоюға ұмтылуда. NDICI (Көршілестік, даму және халықаралық ынтымақтастық құралы) 2021–2027 жылдарға арналған кезеңде өз қаражатының кемінде 30%-ын климаттың өзгеруімен күреске, ал шамамен 10%-ын көші-қонды басқаруға және оның бастапқы себептерін, соның ішінде климаттық орнықтылықты арттыруға бағыттауды көздейді (Neighbourhood, development and international cooperation instrument (NDICI) – “Global Europe”). NDICI шеңберінде Ауғанстан мен Орталық Азияның көршілес елдері үшін орнықты ауыл шаруашылығын дамыту, су ресурстарын басқару және табиғи апаттарға дайындық деңгейін арттыруға арналған жобалар қаржыландырылуда. Аталған бастамалар халықтың өзгеріп жатқан климаттық жағдайларға өз елінде бейімделуіне мүмкіндік беріп, қауіпті көші-қонға жүгінудің алдын алуға бағытталған. Сонымен қатар, Еуропалық Одақ пен Біріккен Ұлттар Ұйымының Босқындар ісі жөніндегі Жоғарғы комиссары басқармасы аймақтағы ауған босқындары мен оларды қабылдаушы қауымдастықтарды қолдауға бағытталған келісім жасасты, бұл өз кезегінде Еуропаға қоныс аударуға деген ынталандыруларды жанама түрде төмендетуге ықпал етеді (UNHCR and the European Union join forces to provide lasting solutions for Afghan refugees and returnees, 2025). Сарапшылар талқылап отырған жаңа ұсыныстардың қатарына ауған азаматтары үшін заңды көші-қон арналарын кеңейту (мысалы, Еуропадағы білім беру және еңбек квоталары), сондай-ақ бейімделу жобаларын мақсатты

түрде қаржыландыру шаралары жатады. Бұл жобалар орнықты су инфрақұрылымын салудан бастап су тасқындары туралы ерте ескерту жүйелерін құруға дейінгі бағыттарды қамтиды. Ауғанстанда климаттық тәуекелдерді азайту мен бейімделуге бағытталған мұндай шаралар елден кетуге мәжбүр болатын адамдар санын қысқартуға мүмкіндік беріп, ұзақ мерзімді перспективада Еуропалық Одаққа түсетін көші-қон жүктемесін төмендетуге ықпал ете алады.

Сомали: құрғақшылық, су тасқындары және халықтың қоныс аударуы. Сомали – Африка мүйісінде орналасқан, экстремалды климаттық құбылыстарға айрықша осал мемлекеттердің бірі. Соңғы жылдары ел аумағында 2020–2023 жылдар аралығын қамтыған ұзақтығы мен ауқымы бойынша рекордтық құрғақшылық орын алды: қатарынан бес жаңбырлы маусым толықтай сәтсіз аяқталып, соның салдарынан ел аумағының шамамен 90% -ы төтенше құрғақшылық жағдайына түсті. Көпжылдық «жауын-шашын тапшылығы» 8 миллионнан астам тұрғынды, яғни халықтың жартысынан көбін қамтып, мал басының жаппай қырылуына, ауыл шаруашылығы өндірісінің күйреуіне және азық-түлік тапшылығының күрт ушығуына алып келді. 2022 жылы тек құрғақшылықтың өзінен Сомалиде 1 миллионнан астам адам ел ішінде қоныс аударуға мәжбүр болды. 2023 жылдың соңында жағдай күрт өзгеріп, Эль-Ниньо құбылысының ықпалымен жауын-шашынның ерекше мол түсуі тіркелді, бұл ауқымды әрі жойқын су тасқындарының орын алуына себеп болды. 2023 жылғы қазан–желтоқсан айлары аралығында нөсер жауындар ауқымды су тасқындарын туындатып, олардың салдарынан 2,5 млн адам зардап шекті, оның ішінде 1,2 млн тұрғын елді мекендердің су астында қалуына байланысты өз үйлерін тастап кетуге мәжбүр болды. Осылайша, Сомали екі шектен тұратын «тұзаққа» қалып отыр: бір жағынан – өлімге әкелетін құрғақшылық, екінші жағынан – жойқын су тасқындары.

Ондаған жылдарға созылған ішкі қақтығыспен мемлекеттік институттардың әлсіздігімен үштасқан климаттық күйзелістер кешенді дағдарыстың қалыптасуына алып келді. Гуманитарлық агенттіктердің бағалауынша, 2025 жылға қарай Сомалидің шамамен 6 млн тұрғыны өмір сүру үшін шұғыл гуманитарлық көмекке мұқтаж болады. Қазіргі таңда шамамен 4 млн сомали азаматы құрғақшылық, су тасқындары немесе қарулы зорлық-зомбылық салдарынан баспанасынан

айырылып, уақытша лагерьлерде тұрып жатқан ішкі қоныс аударған тұлғалар қатарына жатады. Табиғи апаттар ресурстар үшін бәсекелестікті де күшейтеді, ұзаққа созылған құрғақшылық кезеңінде су көздері мен жайылымдар үшін көшпелі қауымдастықтар арасындағы қақтығыстардың орын алуы көші-қон үдерістерін одан әрі ушықтырып, отбасыларды қалаларда немесе шетелде қауіпсіздеу өмір сүру жағдайларын іздеуге мәжбүр етеді (European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations, Somalia, 2022). Сомали экологиялық факторлар гуманитарлық ахуал мен халықтың қоныс аудару үдерістеріне тікелей ықпал ететін «климаттық төтенше жағдайлар» ұғымының айқын мысалына айналды.

Сомалиден шыққан босқындардың басым бөлігі дәстүрлі түрде Африка елдерінен пана табады, атап айтқанда Кения, Эфиопия және Джибути аумақтарында ірі босқындар лагерьлері қалыптасқан. Алайда олардың едәуір бөлігі көші-қон бағытын одан әрі солтүстікке қарай жалғастыруға ұмтылады. Сомали азаматтары Еуропаға жету мақсатында Йемен мен Судан арқылы Жерорта теңізі жағалауларына дейінгі қауіпті маршруттармен жүруге жиі тәуекел етеді. Құрғақшылық салдарынан малынан толық айырылған, тұрмысы күйзеліске түскен көшпелі мал шаруашылығымен айналысатын қауымдастықтар үшін көші-қон көбіне жалғыз мүмкін жол ретінде қарастырылады.

Еуропалық баспана агенттігінің деректеріне сәйкес, Шығыс Африкадағы экологиялық дағдарыстар көші-қон ағындарының күшеюімен тікелей өзара байланысты: атап айтқанда, 2022 жылы Сомалидегі құрғақшылық осы өңірден Еуропалық Одаққа жетуге ұмтылған адамдар санының артуымен қатар жүрді. Еуропалық заңнамада «климаттық босқындар» дербес құқықтық санат ретінде ресми түрде танылмағанымен, тәжірибе көрсеткендей, Сомалиден шыққан баспана сұраушылардың едәуір бөлігі климаттық жағдайлардан туындаған аштықты, инфрақұрылымның күйреуін және күнкөріс көздерінің болмауын атап көрсетеді. Бұл факторлар өз кезегінде қудалау мен қақтығыс жағдайларын одан әрі күрделендіре түседі. Сонымен қатар, Еуропадағы, әсіресе Скандинавия елдерінде, Германияда және Нидерландта қалыптасқан сомали диаспорасы айтарлықтай ауқымды болып қалып отыр, бұл отбасыларды біріктіру арналары немесе лагерьлерден жүзеге асатын екінші реттік көші-қон арқылы жаңа келушілердің са-

нын арттыруға ықпал етеді. Сомали үшін қазіргі климаттық болжамдар да көңіл көншітпейді: Ла-Нинья құбылысының 2025 жылдың ортасына дейін жауын-шашын мөлшерінің төмендеуіне алып келуі күтілуде, бұл құрғақшылықтың жаңа толқынына қауіп төндіреді. Аталған жағдай көші-қон қысымының, соның ішінде Еуропа бағыты бойынша да, жоғары деңгейде сақталуы ықтимал екенін көрсетеді, себебі халық қайталанатын климаттық апаттардан құтылу жолдарын іздеуге мәжбүр болады.

Сомалидегі климаттық мәселелерге Еуропалық Одақтың ден қою шаралары. Еуропалық Одақ Сомалидегі дағдарысқа ден қою үдерісіне белсенді түрде қатысып, гуманитарлық көмекті климатқа бейімделуді қолдау шараларымен ұштастырып келеді. ЕО-ның Азаматтық қорғау және гуманитарлық көмек жөніндегі бас директоры (ЕСНО) арқылы жыл сайын сомалиліктердің өмірін сақтауға бағытталған елеулі қаржы қаражаты бөлінеді. 2023 жылы Сомалиге арналған Еуропалық Одақтың гуманитарлық қаржыландыру көлемі 84 млн еуродан асып, оның қомақты бөлігі құрғақшылықтан зардап шеккен халыққа көмек көрсетуге бағытталды. Аталған қаржы қаражаттары БҰҰ мен үкіметтік емес ұйымдар (ҰҰҰ) сияқты әріптестерге азық-түлік көмегін көрсетуге, таза ауызсумен қамтамасыз етуге, бастапқы медициналық қызметтер ұсынуға, сондай-ақ ең осал топтарға жататын әйелдер мен балаларды қорғауға мүмкіндік береді. Сонымен бірге, Еуропалық Одақ халықтың одан әрі қоныс аударуын болдырмауға ерекше назар аударып, ауылдық өңірлерде адамдардың кетуін тежеуге бағытталған көмек жобаларын қолдайды және бір мезгілде қоныс аударған тұлғалар үшін толып кеткен қалалық лагерьлердегі жағдайды жақсартуға күш салады. Төтенше гуманитарлық көмектен бөлек, Еуропалық Одақ климаттың өзгеруі жағдайында Сомалидің орнықтылығын арттыруға инвестиция салуда. 2023 жылдың соңында NDICI даму бюджеті шеңберінде 2027 жылға дейін есептелген, жалпы құны 39 млн еуроны құрайтын BREACH (*Boosting Resilience and Adaptation to Climate Change in Somalia*) жобасы іске қосылды. **BREACH** жобасының мақсаты – орнықты ауыл шаруашылығы тәжірибелерін енгізу, ерте ескерту жүйелерін дамыту және азық-түлік дағдарыстарының алдын алу шараларын жүзеге асыру арқылы қауымдастықтардың құрғақшылық пен су тасқындарына қарсы жүйелік орнықтылығын

нығайту болып табылады. Жоба аясында халықтың қоныс аудару проблемасына ұзақ мерзімді әрі орнықты шешімдер ұсыну және Сомали халқы үшін неғұрлым тұрақты болашақты қамтамасыз ету көзделгені нақты көрсетілген (*Breach: boosting resilience and adaptation to climate change in Somalia, 2024*). Бұған дейін ЕО Африкаға арналған төтенше сенім қоры (EUTF) аясында Сомалидің солтүстігінде құрғақшылықтан зардап шеккендерге қолдау көрсету және пасторальдық қауымдастықтардың орнықтылығын арттыруға бағытталған **RESTORE** жобасын қаржыландырды; 2015–2021 жылдары қолданылған бұл құрал көші-қонның, соның ішінде климаттық факторлармен байланысты түбірлі себептерін жоюға бағытталған кейінгі бастамаларға негіз қалады (*Gianna-Carina, 2022*). Қосымша ретінде, ЕО Африка Одағымен және БҰҰ-мен әріптестікте Африка мүйісі елдеріндегі құрғақшылыққа қарсы іс-қимылдың кешенді жоспары сияқты өңірлік бастамаларды қолдайды. Болашақта гуманитарлық көмек пен ұзақ мерзімді қолдауды байланыстырып, азық-түлікпен шектелмей, суару жүйелеріне, орнықты егіншілікке және табыстың баламалы көздеріне (мысалы, ауылдық жерлердегі «жасыл» энергетика) инвестиция салу ұсынылады. Мұндай бейімделу шаралары климаттық соққылардың салдарын жұмсартып, өңірден мәжбүрлі көші-қон ауқымын төмендетуге ықпал етеді.

Бангладеш: су тасқындары, қоршаған ортаның деградациясы және көші-қон сын-қатерлері. Бангладеш климаттың өзгеруінің теріс әсерлеріне ең жоғары деңгейде ұшырайтын елдердің қатарына жатады. Әлемдік тәуекелдер индексінің деректеріне сәйкес (*World Risk Report, 2023*), Бангладеш климаттық осалдық деңгейі бойынша алғашқы он елдің қатарына енеді (*Auer Frege et al., 2023*). Ірі өзендердің атырауында орналасуы, теңіз деңгейінен төмен жатқан аумақтарының болуы және халық тығыздығының жоғары деңгейі Бангладешті теңіз деңгейінің көтерілуіне және экстремалды ауа райы құбылыстарына айрықша сезімтал етеді. Соңғы онжылдықта Бангладеш қуатты тропикалық циклондардың жиі қайталануынан тұрақты түрде зардап шегіп келеді: Амфан (2020) және Ситранг (2022) циклондары жойқын дауыл толқындары мен су тасқындарын туындатып, жүздеген адамның қаза табуына және миллиардтаған АҚШ доллары көлемінде экономикалық шығын келтірді. Гималай мұздықтарының еруі

мен муссондық жауын-шашынның күшеюі салдарынан болжап болмайтын су тасқындарының жиілігі артып отыр: артық су Ганг пен Брахмапутра өзендері арқылы төмен қарай жылдам ағып, кең аумақтарды су басуда. Сонымен қатар, Бенгал шығанағындағы теңіз деңгейінің біртіндеп көтерілуі де өзекті мәселеге айналып отыр. Халықаралық валюта қорының бағалауы бойынша, 2050 жылға қарай Бангладеш жағалаулық аумақтардың су астында қалуына байланысты құрлық аумағының 15 %-дан астамын және азық-түлік өндірісінің 30 %-на дейінін жоғалтуы мүмкін. Қазіргі таңда Бангладештің көптеген жағалаулық ауыл шаруашылығы алқаптары топырақтың тұздануынан зардап шегіп отыр, ал 2023 жылы ел аумағында 178 км² орман жамылғысы жойылып, бұл табиғи дауылдардан қорғаныс әлеуетін айтарлықтай әлсіретті. 2014–2023 жылдар аралығында табиғи апаттар Бангладеште 14,7 млн ішкі қоныс аудару жағдайына алып келді. Аталған қоныс аударулардың басым бөлігі тұрақты су басу немесе жағалаулардың эрозиясы салдарынан өмір сүруге жарамсыз болып қалған ауылдық аумақтардан шыққан шаруалар мен балықшылардың мәжбүрлі көші-қонына жатады. Қоныс аударғандардың елеулі бөлігі ел астанасы Дакка қаласына тұрақтап, бұл мегаполис жыл сайын шамамен 400 мың ішкі мигрантты қабылдап отыр. Дүниежүзілік банктің болжамдарына сәйкес, бейімделу шаралары қабылданбаған жағдайда 2050 жылға қарай Бангладеш аумағында жердің су басуы мен экожүйелердің бұзылуы сияқты біртіндеп жүретін өзгерістердің салдарынан өз үйлерін тастап кетуге мәжбүр болатын **19,9 млн-ға дейін ішкі климаттық көші-қонға тартылған тұлғалар** пайда болуы мүмкін. Осылайша, климаттық күйзеліс қазіргі кезеңнің өзінде экономикалық себептермен қатар Бангладеш тұрғындарын көші-қонға итермелейтін негізгі факторлардың бірі болып отыр.

Бангладештен туындайтын көші-қонның негізгі бөлігі тарихи тұрғыдан еңбек сипатында болып, көршілес мемлекеттерге – Үндістанға, Парсы шығанағы елдеріне және Оңтүстік-Шығыс Азия өңіріне бағытталған. Алайда климаттық қысымның күшеюі мен қалалардың шамадан тыс тығыздалуы жағдайында бангладеш азаматтарының барған сайын көбірек бөлігі қауіпсіз болашақты қамтамасыз ету мүмкіндігі ретінде Еуропаны қоса алғанда, анағұрлым алыс бағыттарды қарастыра бастады. Бангладеш босқындар саны бойынша жетекші елдердің қата-

рына кірмегенімен, соңғы жылдары Еуропалық Одақ шекараларына заңсыз маршруттар арқылы жетуге талпынушылар санының елеулі өсімі тіркелді. Атап айтқанда, 2022 жылы заңсыз жолдармен Еуропаға келген Бангладеш азаматтарының саны 16 мыңнан асып, бұл көрсеткіш 2021 жылмен салыстырғанда екі еседен астам артты. Бангладеш азаматтары Жерорта теңізі мен Балқан бағыттары арқылы Еуропаға жететін мигранттар арасында саны жағынан бесінші ұлттық топқа айналды. Олардың елеулі бөлігі су тасқындары мен қоршаған ортаның деградациясы салдарынан жері мен табыс көздерінен айырылған жағалаулық және ауылдық өңірлерден шыққан тұрғындар болып табылады. Әдетте мұндай көші-қон еңбек сипатында басталады, мысалы, Парсы шығанағының экономикалық тұрғыдан дамыған елдеріне бағытталады. Алайда еңбекке орналасу немесе құқықтық мәртебеге байланысты қиындықтар туындаған жағдайда, кейбіреулер баспана алу немесе бейресми жұмыспен қамтылу үмітімен Еуропаға апаратын қауіпті маршруттарды таңдауға мәжбүр болады. Сонымен бірге, Бангладеште климаттың өзгеруінен туындайтын қоныс аударулардың басым бөлігі әлі де ел ішіндегі немесе Үндістан бағыты бойынша аймақтық деңгейде жүзеге асатынын атап өткен жөн. Еуропа бұл мәселенің тек шектеулі бөлігін ғана сезініп отыр.

Дегенмен, ЕО бағытындағы көші-қон маршруттарында бангладештік мигранттар санының өсу үрдісі климаттық ахуалдың нашарлауы Еуропаға да жанама түрде әсер ететінін көрсетеді. Климаттық өзгерістер салдарынан қоныс аударған тұлғалардың құқықтық мәртебесіне қатысты халықаралық келісімдердің болмауы жағдайында, Еуропадағы көптеген бангладеш азаматтары тек экологиялық себептер негізінде баспана алуға үміттеніп алмайды. Осыған байланысты олардың болашақтағы көші-қон ағындары, бір жағынан, отанындағы климаттық апаттардың ауқымына, ал екінші жағынан, Еуропалық Одақтың көші-қон саясаты мен заңды көші-қон арналарының қолжетімділігіне тәуелді болады.

Аталған мемлекеттегі климаттық дағдарысты еңсеруге бағытталған Еуропалық Одақтың шаралары. Еуропалық Одақ Бангладешке даму мен климаттық орнықтылықты нығайту бағытында ауқымды қолдау көрсетіп келеді, алайда бұл қолдаудағы көші-қон құрамдас бөлігі Сирия немесе Сомали жағдайларымен салыстырғанда анағұрлым жанама сипатқа ие.

Еуропалық Одақ пен оның мүше мемлекеттері Team Europe бастамасы шеңберінде Бангладешке бірнеше негізгі бағыт бойынша инвестиция салуда, олардың қатарына орнықты даму, климаттың өзгеруіне бейімделу және көші-қонды басқару салалары жатады. NDICI құралы аясында 2021–2024 жылдар аралығында Бангладешке Еуропалық Одақ тарапынан 306 млн еуро көлемінде гранттық көмек бөлінді. Бұл қаражаттың елеулі бөлігі климаттың өзгеруіне бейімделу және апаттар қаупін төмендету жөніндегі жобаларды іске асыруға бағытталған, соның ішінде өзен бөгеттерін нығайту, циклондар туралы ерте ескерту жүйелерін жетілдіру және климатқа төзімді ауыл шаруашылығын қолдау шаралары қамтылған. Сонымен қатар, жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды кеңейтуге бағытталған Green Energy Transition флагмандық бастамасы жүзеге асырылуда. Бұл бастама энергетикалық жүйенің ауа райына байланысты күйзелістерге осалдығын азайтып қана қоймай, елдің ұзақ мерзімді орнықты дамуына да ықпал етеді. Сонымен қатар, Еуропалық Одақ ауылдық өңірлерде Decent Work бағдарламаларын қолдап, аграрлық сектордан тыс баламалы жұмыспен қамту мүмкіндіктерін қалыптастыруға үлес қосуда. Бұл, әсіресе, су тасқындары салдарынан ауыл шаруашылығы жерлерінен айырылған қауымдастықтар үшін маңызды. Аталған жобалар тікелей көші-қон бағдарламалары ретінде рәсімделмегенімен, олардың негізгі мақсаты жергілікті жерлердегі өмір сүру жағдайларын жақсарту арқылы адамдарды көші-қонға итермелейтін қысымды азайту болып табылады. Сонымен бірге, Еуропалық Одақ пен Бангладеш арасындағы рохинджа босқындары мәселесі бойынша ынтымақтастықты да атап өткен жөн. Кокс-Базар аймағындағы лагерьлерде тұратын рохинджа халқының шамамен бір миллионға жуығына гуманитарлық көмек көрсете отырып, ЕО өңірдегі ықтимал тұрақсыздықтың

алдын алуға және осы осал топтардың Оңтүстік Азия шегінен тыс жерлерге бағытталуы мүмкін екінші реттік көші-қон тәуекелдерін төмендетуге ұмтылуда (International Partnerships-European Commission, 2025).

Климаттық өзгерістердің салдарларымен күрес контекстінде Бангладеш бейімделу шараларын қаржыландыруды ұлғайтуды қажет ететін ел ретінде жиі аталады. Климаттық қаржыландырудың ірі донорларының бірі ретінде Еуропалық Одақ қолдауды кеңейтуде маңызды рөл атқара алады, соның ішінде Жасыл климат қоры арқылы. Қазіргі таңда ЕО-ның қатысуымен Бангладештің жағалау сызықтарын қорғауға және дауылдарға қарсы табиғи тосқауыл ретіндегі мангр ормандарын қалпына келтіруге бағытталған жобалар **қолдау тапқан** (UNFCCC, 2023). Болашақта Еуропалық Одақ тарапынан ықтимал жаңа шаралардың қатарына Бангладештің су басу қаупі жоғары аралдық аумақтарының тұрғындары үшін арнайы қоныстандыру бағдарламаларын енгізу немесе табиғи апаттардан зардап шеккен өңірлерден келген адамдарға, ЕО-ға кірмейтін кейбір елдердің визалық бастамаларына ұқсас түрде, уақытша қорғау мәртебелерін беру тетіктерін қарастыру жатуы мүмкін. Мұндай ұсыныстар әзірге пікірталас деңгейінде болғанымен, «климаттық көші-қонға тартылған тұлғалар» санының артуына байланысты олардың өзектілігі күшейіп келеді. Қалай болғанда да, Бангладеш тәжірибесі климаттың өзгеруін жұмсарту шараларын, атап айтқанда шығарындыларды қысқарту мен жаңартылатын энергия көздеріне көшуді, жергілікті деңгейдегі бейімделу шараларымен ұштастырудың маңызын растайды, өйткені тек осындай кешенді тәсіл ғана өзге жағдайда еуропалық құрлықты да қамтуы мүмкін ауқымды халық қоныс аударуын болдырмауға мүмкіндік береді.

Қорытынды

1-кесте – Климаттық қатерлер және көші-қон

Мемлекет	Климаттық қатерлер	Осалдық деңгейі (ND-GAIN индексі, 2023)	2050 жылға дейінгі көші-қон болжамы (млн адам) (Дүниежүзілік банк)
Сирия	Құрғақшылық, су тапшылығы	35.7	6.7
Афганистан	Құрғақшылық, су тасқындары	32.8	6.0
Сомали	Құрғақшылық, топырақ эрозиясы	35.7	5.3
Бангладеш	Су тасқындары, циклондар	32.9	13.3

Ескерту: Авторлармен құрастырылған

Қарастырылған мысалдар – Сирия, Ауғанстан, Сомали және Бангладеш – климаттық өзгерістердің Еуропалық Одаққа бағытталған көші-қон ағындарына жанама түрде қалай әсер ететінін айқын көрсетеді. Құрғақшылықтар, су тасқындары, шөлейттену және қоршаған ортаның деградациясы осал өңірлерде адами қауіпсіздікті әлсіретіп, қолданыстағы қақтығыстар мен әлеуметтік-экономикалық дағдарыстарды күшейтеді немесе жаңа сын-қатерлердің туындауына негіз қалайды.

Еуропалық Одақ көші-қонның климаттық «алғышарттары» факторын өз саяси күн тәртібіне енгізіп үлгерді. ЕО-ның стратегиялық құжаттарында климаттың өзгеруі өзге де проблемаларды ушықтырып, көші-қон қысымын арттыруға қабілетті «қауіп-қатерлерді көбейтуші» фактор ретінде танылады. Осыған сәйкес, Еуропалық Одақтың саясаты көші-қон дағдарыстарына жедел ден қоюдан мигранттардың шыққан елдерінде орнықты даму мен бейімделу шараларына инвестиция салуға бағытталған проактивті тәсілге қарай эволюциялануда. NDICI – Global Europe сияқты жаңа қаржылық құралдар арқылы Еуропалық Одақ сыртқы көмегінде климат пен көші-қон салалары бойынша нақты сандық мақсаттарды белгілеп, аталған бағыттарды өзара тығыз байланыстыра отырып іске асыруда.

Дегенмен, құқықтық және гуманитарлық сипаттағы мәселелер әлі де шешімін таппай отыр. Халықаралық құқықта біртіндеп дамытын экологиялық апаттар салдарынан қоныс аударған адамдар үшін дербес құқықтық мәртебе көзделмеген, ал Еуропалық Одақтың ішкі заңнамасында да мұндай мәртебе әзірге қарастырылмаған. Бұл «климаттық босқындар» деп аталатын тұлғалардың көбіне қорғауды өзге негіздер бойынша іздеуге мәжбүр болуына немесе мүлде қорғаусыз қалуына алып келеді. Осы олқылықтарға жауап ретінде жаңа тәсілдерді әзірлеу қажеттілігі жөнінде ұсыныстар айтылуда. Атап айтқанда, климаттық апаттардан қашқан адамдар үшін гуманитарлық визалар немесе арнайы квоталар енгізу, сондай-ақ қоныстандыру бағдарламаларын жоспарлау барысында климаттың өзгеруіне осалдық критерийлерін ескеру ұсынылады. Бұдан бөлек, сарапшылар көші-қон саясатының икемділігін арттырудың маңызын атап өтіп, климаттық тұрғыдан қолайсыз өңірлерден жүзеге асатын уақытша еңбек көші-қонын халықтың бейімделу шарасы ретінде тану мен жеңілдетуді көздейтін «бейімделу ретіндегі көші-қон» тұжы-

рымдамасын қарастыруды ұсынады. Климат жөніндегі Париж келісіміне адалдығын сақтай отырып, Еуропалық Одақ климаттық әділеттілік күн тәртібін де ілгерілетуде, бұл климаттық қаржыландыру тетіктері арқылы ең көп зардап шеккен елдерді қолдауды, соның ішінде COP27 аясында құрылған «Шығындар мен залал» қорын қамтиды (Huckstep & Ginn, 2023). Осылайша, Еуропалық Одақтың көші-қон саясаты климаттық және даму саясаты салаларымен барған сайын тығыз тоғысып отыр.

Аталған мәселенің өзектілігін растау мақсатында жүргізілген талдау (төменде 1-кесте мен 2-суретте ұсынылған) Сирия, Ауғанстан, Сомали және Бангладеш үшін климаттық осалдық деңгейін және 2050 жылға дейінгі ішкі көші-қонның болжамды ауқымын айқын көрсетеді. ND-GAIN осалдық индексі (Notre Dame Global Adaptation Initiative [ND-GAIN], 2023) және Дүниежүзілік банктің «Groundswell» баяндамасы (World Bank Group, 2021) сияқты беделді халықаралық дереккөздерге негізделген бұл мәліметтер климаттық апаттар қаупіне ұшыраған халықты қорғауға арналған жаңа бейімделу тетіктері мен құқықтық құралдарды әзірлеудің аса маңызды екенін растайды. Қарастырылған елдер климаттық қатер деңгейінің жоғары болуымен сипатталады, соның салдарынан Еуропа бағытына қарай елеулі көші-қон ағындарының қалыптасу ықтималдығы да арта түседі.

Климаттық және даму саясатының тиімділігін арттыру үшін пәнаралық және ынтымақтас тәсілдің болуы қажет.

Біріншіден, білім деңгейінде – климат пен көші-қон арасындағы өзара байланысты зерттеулерді және мониторингті жалғастыру қажет, бұл ғылыми негізде болашақ көші-қон ағындарын болжауға және тиісті шараларды жоспарлауға мүмкіндік береді.

Екіншіден, практикалық іс-қимыл деңгейінде орнықтылықты арттыруға бағытталған инвестицияларды кеңейту маңызды, өйткені бүгінгі күні фермерлік шаруашылықтарды бейімдеуге немесе құрғақшылыққа қарсы іс-қимыл жүйелеріне салынған әрбір еуро ертең туындауы мүмкін көші-қон дағдарыстарына шұғыл ден қоюға жұмсалатын әлдеқайда ауқымды қаржылық шығындардың алдын алуға мүмкіндік береді.

Үшіншіден, құндылықтар мен құқық саласында экологиялық күйреуден қашып, қоныс аударуға мәжбүр болған адамдардың көмек көрсету жүйесінен тыс қалмауын қамтамасыз ету мақсатында қоныс аударған тұлғаларды қорғау-

ға арналған халықаралық нормаларды жаңарту мәселесін талқылау қажет.

Еуропалық Одақ ірі жаһандық актор ретінде осындай жаңа құқықтық қағидаттарды қалыптастыруға бағытталған бастамаларды басқару әлеуетіне ие. Түптеп келгенде, мәселенің бас-тапқы себептерін шешу, яғни климаттың өзге-руін жұмсартуға ықпал ету және қоғамдардың

бейімделуіне қолдау көрсету арқылы, Еуропа өзінің қауіпсіздігін нығайтуға да үлес қосады. Климаттық факторды ескеретін көші-қон сая-саты мәжбүрлі көші-қон мен өмір сүру үшін күрестен туындайтын қақтығыстар саны аз бо-латын орнықты болашаққа бағытталған Еуро-палық Одақтың кең ауқымды стратегиясының ажырамас бөлігіне айналуға.

Әдебиеттер

- Ahmadalipour, A., Moradkhani, H., Castelletti, A., & Magliocca, N. (2019). Future drought risk in Africa: Integrating vulnerability, climate change, and population growth. *Science of the Total Environment*, 662, 672–686. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.01.278>
- Ali, S., Liu, Y., Ishaq, M., Shah, T., Abdullah, Ilyas, A., & Din, I. (2017). Climate change and its impact on the yield of major food crops: Evidence from Pakistan. *Foods*, 6(6), Article 39, 1–19. <https://doi.org/10.3390/foods6060039>
- Asylum Report. (2023). *Asylum report 2023: Climate-induced displacement*. European Union Agency for Asylum. <https://www.euaa.europa.eu/asylum-report-2023/14-climate-induced-displacement>
- Bhabha, J. (2015, December). When water is safer than land. *Harvard Magazine*. <https://www.harvardmagazine.com/2015/12/when-water-is-safer-than-land>
- Buhaug, H., & Urdal, H. (2013). An urbanization bomb? Population growth and social disorder in cities. *Global Environmental Change*, 23(1), 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2012.10.016>
- Cai, R., Feng, S., Oppenheimer, M., & Pytlikova, M. (2016). Climate variability and international migration: The importance of the agricultural linkage. *Journal of Environmental Economics and Management*, 79, 135–151. <https://doi.org/10.1016/j.jeem.2016.06.005>
- Center for Global Development. (2023, January 19). *A look back at climate migration policy in 2022*. <https://www.cgdev.org/blog/look-back-climate-migration-policy-2022>
- Civil Protection and Humanitarian Aid Operations of the European Commission. (2025). *Somalia*. https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/where/africa/somalia_en
- Davis, K. F., Bhattachan, A., D’Odorico, P., & Suweis, S. (2018). A universal model for predicting human migration under climate change: Examining future sea level rise in Bangladesh. *Environmental Research Letters*, 13(6), 1–10.
- Deutsche Welle. (2022, March 17). *How the European Union spent billions to halt migration from Africa*. <https://www.dw.com/en/how-the-eu-spent-billions-to-halt-migration-from-africa/a-61362906>
- D’Souza, S. M. (2024). Climate crisis in Taliban-ruled Afghanistan: Need for an alternate approach. In J. V. Mathiesen & D. Vestenskov (Eds.), *Still here – Understanding and engaging with Afghanistan after August 2021* (pp. 177–193). SMS Press.
- European Commission. (n.d.). *Causes of climate change*. https://climate.ec.europa.eu/climate-change/causes-climate-change_en
- European Union Agency for Asylum. (2023). *Asylum report 2023: Climate-induced displacement*. <https://euaa.europa.eu/asylum-report-2023/14-climate-induced-displacement>
- European Union Agency for Asylum. (2024). *Latest asylum trends: Annual analysis*. <https://euaa.europa.eu/latest-asylum-trends-annual-analysis>
- European Commission – International Partnerships. (2021). *Global Europe: Neighbourhood, Development and International Cooperation Instrument (NDICI) (Fact sheet)*. https://international-partnerships.ec.europa.eu/system/files/2021-07/factsheet-global-europe-ndici-june-2021_en.pdf
- European Commission – International Partnerships. (2025). *Bangladesh*. https://international-partnerships.ec.europa.eu/countries/bangladesh_en
- European External Action Service. (2024). *Breach: Boosting resilience and adaptation to climate change in Somalia*. https://www.eeas.europa.eu/delegations/somalia/breach-boosting-resilience-and-adaptation-climate-change-somalia_en
- European External Action Service. (2025). *United Nations High Commissioner for Refugees and the European Union join forces to provide lasting solutions for Afghan refugees and returnees*. https://www.eeas.europa.eu/delegations/afghanistan/unhcr-and-european-union-join-forces-provide-lasting-solutions-afghan-refugees-and-returnees_en
- Eurostat. (2024). *Migration and asylum in Europe – 2024 edition*. European Commission. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/interactive-publications/migration-2024>

- Henriques, M. (2023, November 30). Climate change: The 1.5°C threshold explained. *BBC Future*. <https://www.bbc.com/future/article/20231130-climate-crisis-the-15c-global-warming-threshold-explained>
- Huq, S., Ahmed, A. U., & Koudstaal, R. (1996). Vulnerability of Bangladesh to climate change and sea level rise. In *Climate change and world food security* (pp. 347–379).
- International Organization for Migration. (2025, February). *Nine million people in Afghanistan impacted by climate hazards last year*. KabulNow. <https://kabulnow.com/2025/02/iom-nine-million-people-in-afghanistan-impacted-by-climate-hazards-last-year/>
- Institute for Economics & Peace. (2007). *About us*. <https://www.economicsandpeace.org/about>
- Killelea, S. (2020). *Ecological Threat Register 2020*. Institute for Economics & Peace. <https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2020/09/Ecological-Threat-Register-Press-Release-27.08-FINAL.pdf>
- Klimawandel, Konflikte. Studie: Lebensraum von einer Milliarde Menschen im Jahr 2050 bedroht. (2020). *Handelsblatt*. <https://www.handelsblatt.com/politik/international/klimawandel-konflikte-studie-lebensraum-von-einer-milliarde-menschen-im-jahr-2050-bedroht/26170494.html>
- Migration Policy Institute. (2024). *Bangladesh–India climate migration*. <https://www.migrationpolicy.org/article/bangladesh-india-climate-migration>
- Mixed Migration Centre. (2024). *Bangladesh: A complex migration landscape*. <https://mixedmigration.org/bangladesh-complex-migration-landscape/>
- Notre Dame Global Adaptation Initiative. (2023). *ND-GAIN Country Index rankings*. <https://gain-new.crc.nd.edu/ranking>
- Stockholm International Peace Research Institute. (2023). *Climate, peace and security fact sheet: Afghanistan 2023*. <https://www.sipri.org/publications/2023/partner-publications/climate-peace-and-security-fact-sheet-afghanistan-2023>
- United Nations Framework Convention on Climate Change. (2023). *Community-based adaptation to climate change through coastal afforestation (CBACC-CF project in Bangladesh)*. <https://unfccc.int/climate-action/momentum-for-change/activity-database/community-based-adaptation-to-climate-change-through-coastal-afforestation-cbacc-cf-project-in-bangladesh>
- United Nations. (n.d.). *What is climate change?* <https://www.un.org/en/climatechange/what-is-climate-change>
- United Nations General Assembly. (2018, December 19). *Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration (A/RES/73/195)*. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n18/452/02/pdf/n1845202.pdf>
- World Bank. (2021, September 13). *Climate change could force 216 million people to migrate within their own countries by 2050*. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2021/09/13/climate-change-could-force-216-million-people-to-migrate-within-their-own-countries-by-2050>
- World Risk Report authors. (2023). *World Risk Report 2023*. Bündnis Entwicklung Hilft. https://weltrisikobericht.de/wp-content/uploads/2024/01/WorldRiskReport_2023_english_online.pdf
- Бибикова, О. П. (2016). Миграционный кризис 2015 г. в Европе и его последствия. *Актуальные проблемы Европы*, (4), 61–82.
- Воронин, Н. (2019, 24 июня). «Ад наступает». Аномальная жара в Европе может унести тысячи жизней. *BBC News Русская служба*. <https://www.bbc.com/russian/news-48774950>
- В 2050 году жизненное пространство миллиарда людей окажется под угрозой. (2020, 10 сентября). <https://www.inopressa.ru/article/10sep2020/handelsblatt/bedrohung.html>
- Грачева, М. (2020). *Глобальное и региональное измерение миграционных процессов*. <https://cyberleninka.ru/article/n/globalnoe-i-regionalnoe-izmerenie-migratsionnyh-protsessov>
- Организация Объединённых Наций. (н.д.). *Глобальные вопросы повестки дня: Изменения климата*. <https://www.un.org/ru/global-issues/climate-change>
- Право на достаточное жильё. (2010). *Права человека: изложение фактов*, (21), 1–60. https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/FS21_rev_1_Housing_ru.pdf
- Правый поворот Европы. Националисты и евроскептики рвутся в Европарламент. (2014, 8 апреля). *РБК*. <https://www.rbc.ru/newspaper/2014/04/08/56befc869a7947299f72d2a2>
- Рубинский, Ю. И. (2013). *Ценностные ориентиры Европы = Main trends of the European values*. Институт Европы Российской академии наук.
- Тафуро, Э. А. (2020). «Климатическое измерение» европейской внешней политики и соседи Евросоюза. <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/klimaticheskoe-izmerenie-vneshney-politiki/>
- Ярыгин, Г. О. (2020). Международный режим по предотвращению изменения климата. <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/bez-grety-oon-i-klimaticheskaya-povestka/>

References

- Ahmadalipour, A., Moradkhani, H., Castelletti, A., & Magliocca, N. (2019). Future drought risk in Africa: Integrating vulnerability, climate change, and population growth. *Science of the Total Environment*, 662, 672–686. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.01.278>
- Ali, S., Liu, Y., Ishaq, M., Shah, T., Abdullah, I., Ilyas, A., & Din, I. (2017). Climate change and its impact on the yield of major food crops: Evidence from Pakistan. *Foods*, 6(6), Article 39, 1–19. <https://doi.org/10.3390/foods6060039>
- Asylum Report. (2023). *Asylum report 2023: Climate-induced displacement*. European Union Agency for Asylum. <https://www.euaa.europa.eu/asylum-report-2023/14-climate-induced-displacement>
- Bhabha, J. (2015, December). When water is safer than land. *Harvard Magazine*. <https://www.harvardmagazine.com/2015/12/when-water-is-safer-than-land>
- Buhaug, H., & Urdal, H. (2013). An urbanization bomb? Population growth and social disorder in cities. *Global Environmental Change*, 23(1), 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2012.10.016>
- Cai, R., Feng, S., Oppenheimer, M., & Pytlikova, M. (2016). Climate variability and international migration: The importance of the agricultural linkage. *Journal of Environmental Economics and Management*, 79, 135–151. <https://doi.org/10.1016/j.jeem.2016.06.005>
- Center for Global Development. (2023, January 19). *A look back at climate migration policy in 2022*. <https://www.cgdev.org/blog/look-back-climate-migration-policy-2022>
- Civil Protection and Humanitarian Aid Operations of the European Commission. (2025). *Somalia*. https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/where/africa/somalia_en
- Davis, K. F., Bhattachan, A., D’Odorico, P., & Suweis, S. (2018). A universal model for predicting human migration under climate change: Examining future sea level rise in Bangladesh. *Environmental Research Letters*, 13(6), 1–10.
- Deutsche Welle. (2022, March 17). *How the European Union spent billions to halt migration from Africa*. <https://www.dw.com/en/how-the-eu-spent-billions-to-halt-migration-from-africa/a-61362906>
- D’Souza, S. M. (2024). Climate crisis in Taliban-ruled Afghanistan: Need for an alternate approach. In J. V. Mathiesen & D. Vestenskov (Eds.), *Still here – Understanding and engaging with Afghanistan after August 2021* (pp. 177–193). SMS Press.
- European Commission. (n.d.). *Causes of climate change*. https://climate.ec.europa.eu/climate-change/causes-climate-change_en
- European Union Agency for Asylum. (2023). *Asylum report 2023: Climate-induced displacement*. <https://euaa.europa.eu/asylum-report-2023/14-climate-induced-displacement>
- European Union Agency for Asylum. (2024). *Latest asylum trends: Annual analysis*. <https://euaa.europa.eu/latest-asylum-trends-annual-analysis>
- European Commission – International Partnerships. (2021). *Global Europe: Neighbourhood, Development and International Cooperation Instrument (NDICI) (Fact sheet)*. https://international-partnerships.ec.europa.eu/system/files/2021-07/factsheet-global-europe-ndici-june-2021_en.pdf
- European Commission – International Partnerships. (2025). *Bangladesh*. https://international-partnerships.ec.europa.eu/countries/bangladesh_en
- European External Action Service. (2024). *Breach: Boosting resilience and adaptation to climate change in Somalia*. https://www.eeas.europa.eu/delegations/somalia/breach-boosting-resilience-and-adaptation-climate-change-somalia_en
- European External Action Service. (2025). *United Nations High Commissioner for Refugees and the European Union join forces to provide lasting solutions for Afghan refugees and returnees*. https://www.eeas.europa.eu/delegations/afghanistan/unhcr-and-european-union-join-forces-provide-lasting-solutions-afghan-refugees-and-returnees_en
- Eurostat. (2024). *Migration and asylum in Europe – 2024 edition*. European Commission. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/interactive-publications/migration-2024>
- Henriques, M. (2023, November 30). Climate change: The 1.5°C threshold explained. *BBC Future*. <https://www.bbc.com/future/article/20231130-climate-crisis-the-15c-global-warming-threshold-explained>
- Huq, S., Ahmed, A. U., & Koudstaal, R. (1996). Vulnerability of Bangladesh to climate change and sea level rise. In *Climate change and world food security* (pp. 347–379).
- International Organization for Migration. (2025, February). *Nine million people in Afghanistan impacted by climate hazards last year*. KabulNow. <https://kabulnow.com/2025/02/iom-nine-million-people-in-afghanistan-impacted-by-climate-hazards-last-year/>
- Institute for Economics & Peace. (2007). *About us*. <https://www.economicsandpeace.org/about>
- Killelea, S. (2020). *Ecological Threat Register 2020*. Institute for Economics & Peace. <https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2020/09/Ecological-Threat-Register-Press-Release-27.08-FINAL.pdf>
- Klimawandel, Konflikte. Studie: Lebensraum von einer Milliarde Menschen im Jahr 2050 bedroht. (2020). *Handelsblatt*. <https://www.handelsblatt.com/politik/international/klimawandel-konflikte-studie-lebensraum-von-einer-milliarde-menschen-im-jahr-2050-bedroht/26170494.html>

- Migration Policy Institute. (2024). *Bangladesh–India climate migration*. <https://www.migrationpolicy.org/article/bangladesh-india-climate-migration>
- Mixed Migration Centre. (2024). *Bangladesh: A complex migration landscape*. <https://mixedmigration.org/bangladesh-complex-migration-landscape/>
- Notre Dame Global Adaptation Initiative. (2023). *ND-GAIN Country Index rankings*. <https://gain-new.crc.nd.edu/ranking>
- Stockholm International Peace Research Institute. (2023). *Climate, peace and security fact sheet: Afghanistan 2023*. <https://www.sipri.org/publications/2023/partner-publications/climate-peace-and-security-fact-sheet-afghanistan-2023>
- United Nations Framework Convention on Climate Change. (2023). *Community-based adaptation to climate change through coastal afforestation (CBACC-CF project in Bangladesh)*. <https://unfccc.int/climate-action/momentum-for-change/activity-database/community-based-adaptation-to-climate-change-through-coastal-afforestation-cbacc-cf-project-in-bangladesh>
- United Nations. (n.d.). *What is climate change?* <https://www.un.org/en/climatechange/what-is-climate-change>
- United Nations General Assembly. (2018, December 19). *Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration (A/RES/73/195)*. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n18/452/02/pdf/n1845202.pdf>
- World Bank. (2021, September 13). *Climate change could force 216 million people to migrate within their own countries by 2050*. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2021/09/13/climate-change-could-force-216-million-people-to-migrate-within-their-own-countries-by-2050>
- World Risk Report authors. (2023). *World Risk Report 2023*. Bündnis Entwicklung Hilft. https://weltrisikobericht.de/wp-content/uploads/2024/01/WorldRiskReport_2023_english_online.pdf
- Bibikova, O. P. (2016). Migratsionnyi krizis 2015 g. v Evrope i ego posledstviya. *Aktual'nye problemy Evropy*, (4), 61–82.
- Voronin, N. (2019, June 24). «Ad nastupaet». Anomal'naya zhara v Evrope mozhet unesti tysyachi zhiznei. *BBC News Russian Service*. <https://www.bbc.com/russian/news-48774950>
- V 2050 godu zhiznennoe prostranstvo milliarda lyudei okazhetsya pod ugrozoi. (2020, September 10). <https://www.inopressa.ru/article/10sep2020/handelsblatt/bedrohung.html>
- Gracheva, M. (2020). *Global'noe i regional'noe izmerenie migratsionnykh protsessov*. <https://cyberleninka.ru/article/n/globalnoe-i-regionalnoe-izmerenie-migratsionnykh-protsessov>
- Organizatsiya Ob"edinennykh Natsii. (n.d.). *Global'nye voprosy povestki dnya: Izmeneniya klimata*. <https://www.un.org/ru/global-issues/climate-change>
- ES sozdal trastovyi fond dlya resheniya migratsionnykh problem v Afrike. (2015, November 12). <https://www.interfax.ru/world/478862>
- Pravo na dostatochnoe zhil'e. (2010). *Prava cheloveka: Izlozhenie faktov*, (21), 1–60. https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/FS21_rev_1_Housing_ru.pdf
- Pravyi povorot Evropy. Natsionalisty i evroskeptiki rvutsya v Evroparlament. (2014, April 8). *RBC*. <https://www.rbc.ru/newspaper/2014/04/08/56bfc869a7947299f72d2a2>
- United Nations General Assembly. (2018, December 19). *Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration (A/RES/73/195)*. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n18/452/02/pdf/n1845202.pdf>
- Rubinskii, Yu. I. (2013). *Tsennostnye orientiry Evropy = Main trends of the European values*. Institut Evropy Rossiiskoi akademii nauk.
- Tafuro, E. A. (2020). «Klimaticheskoe izmerenie» evropeiskoi vneshnei politiki i sosedi Evrosoyuza. <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/klimaticheskoe-izmerenie-vneshney-politiki/>
- Yarygin, G. O. (2020). *Mezhdunarodnyi rezhim po predotvrashcheniyu izmeneniya klimata*. <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/bez-grety-oon-i-klimaticheskaya-povestka/>

Авторлар туралы мәлімет:

Шонай Аскар Абаевич (корреспондент-автор) – «Халықаралық қатынастар» білім беру бағдарламасының докторанты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы қ., Қазақстан. e-mail: shonayaskar@gmail.com)

Моргунова Оксана Алексеевна – саяси ғылымдарының докторы, Ресей халықтар достығы университеті (РХДУ) (Мәскеу қ., Ресей, e-mail: o_morgunova@hotmail.com)

Information about the authors:

Shonay Askar (corresponding author) – PhD student in the Educational Program «International Relations», Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan; e-mail: shonayaskar@gmail.com).

Morgunova Oksana – Doctor of Political Sciences, Peoples' Friendship University of Russia (RUDN University) (Moscow, Russia; e-mail: o_morgunova@hotmail.com).

Сведения об авторах:

Шонай Аскар Абаевич (автор-корреспондент) – докторант образовательной программы «Международные отношения», Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан, e-mail: shonayaskar@gmail.com);

Моргунова Оксана Алексеевна – доктор политических наук, Российский университет дружбы народов (РУДН) (Москва, Россия, e-mail: o_morgunova@hotmail.com).

Жіберілді: 27 тамыз 2025 жыл

Қабылданды: 28 қараша 2025 жыл

3-бөлім
**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ
ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Section 3
**CURRENT ISSUES
OF INTERNATIONAL LAW**

Раздел 3
**АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ
МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА**

А.С. Иржанов*, Ш.А. Саймова, С.К. Панов

Институт парламентаризма, Астана, Казахстан

*e-mail: alimzhany@mail.ru

О НЕКОТОРЫХ ТЕНДЕНЦИЯХ РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА ПОСРЕДНИЧЕСТВА В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

Статья посвящена комплексному исследованию эволюции института посредничества в международном праве и современным тенденциям его трансформации. Рассматриваются причины перехода от классических дипломатических форм к смешанным (гибридным) моделям, объединяющим правовые, институциональные, гуманитарные и технологические элементы. Проанализированы международно-правовые основы посредничества, закрепленные в Гаагских конвенциях 1899 и 1907 годов и статье 33 Устава ООН, а также развитие посреднических практик на примере Резолюции ГА ООН № 65/283 и Концепции мирного посредничества Европейского союза 2020 года. Отдельное внимание уделено роли международных организаций, неправительственных акторов и частных лиц в формировании гибридных моделей посредничества, расширяющих традиционные рамки дипломатии. На конкретных примерах – Колумбийский мирный процесс, Брюссельский диалог между Сербией и Косово, Астанинский процесс – показаны практические результаты многоуровневого взаимодействия. В заключение обоснована идея создания международного медиационного хаба как институциональной платформы для обмена опытом, координации усилий государств и организаций, направленных на укрепление международного мира и безопасности. Основные результаты показали, что многоуровневый и межсекторный подход позволяет более гибко реагировать на вызовы глобальной политики, а смешение элементов дипломатии и гражданского участия повышает устойчивость и результативность миротворческих процессов. Вклад исследования заключается в обосновании необходимости институционализации современных форм посредничества, что может способствовать повышению эффективности мирного урегулирования международных споров и укреплению международной безопасности.

Ключевые слова: международное право, посредничество, медиация, спор, конфликт.

A.S. Irzhanov*, Sh.A. Saimova, S.K. Panov

Institute of Parliamentarism, Astana, Kazakhstan

*e-mail: alimzhany@mail.ru

On Some Trends in the Development of the Institute of Intermediary in International Law

The article is devoted to a comprehensive study of the evolution of the institution of intermediary in international law and modern trends in its transformation. The reasons for the transition from classical diplomatic forms to mixed (hybrid) models that combine legal, institutional, humanitarian and technological elements are considered. The article analyzes the international legal foundations of intermediary, enshrined in the Hague Conventions of 1899 and 1907 and Article 33 of the UN Charter, as well as the development of mediation practices using the example of UN General Assembly Resolution No. 65/283 and the 2020 European Union Peace Mediation Concept. Special attention is given to the role of international organizations, non-governmental actors, and individuals in developing hybrid intermediary models that expand the traditional framework of diplomacy. Specific examples – the Colombian Peace Process, the Brussels Dialogue between Serbia and Kosovo, and the Astana Process – demonstrate the practical results of multi-level interaction. Finally, the idea of creating an international mediation hub as an institutional platform for exchanging experiences and coordinating the efforts of states and organizations aimed at strengthening international peace and security is substantiated. The main results showed that a multi-level and cross-sectoral approach allows for a more flexible response to global policy challenges, while the combination of elements of diplomacy and civil participation increases the sustainability and effectiveness of peacekeeping processes. The contribution of the study is to substantiate the need for institutionalization of modern forms of intermediary, which can contribute to increasing the effectiveness of peaceful settlement of international disputes and strengthening international security.

Keywords: international law, intermediary, mediation, dispute, conflict.

А.С. Иржанов*, Ш.А. Саймова, С.К. Панов

Парламентаризм институты, Астана, Қазақстан

*e-mail: alimzhany@mail.ru

Халықаралық құқықтағы бітістірушілік институтының кейбір даму тенденциялары туралы

Мақала халықаралық құқықтағы бітістірушілік институтының эволюциясын және оның өзгеруінің қазіргі тенденциялары жан жақты зерттеуге арналған. Классикалық дипломатиялық формалардан құқықтық, институционалдық, гуманитарлық және технологиялық элементтерді біріктіретін аралас (гибридті) модельдерге көшу себептері қарастырылады. 1899 және 1907 жылдардағы Гаага конвенцияларында және БҰҰ Жарғысының 33-бабында бекітілген делдалдықтың халықаралық-құқықтық негіздері, сондай-ақ БҰҰ АА № 65/283 қарарының және Еуропалық Одақтың 2020 жылғы бейбіт бітістірушілік тұжырымдамасының мысалында делдалдық практиканы дамыту талданған. Дипломатияның дәстүрлі шеңберін кеңейтетін бітістірушіліктің гибриді модельдерін қалыптастырудағы халықаралық ұйымдардың, үкіметтік емес актерлердің және жеке тұлғалардың рөліне ерекше назар аударылды. Нақты мысалдарда – Колумбия бейбітшілік процесі, Сербия Мен Косово арасындағы Брюссель диалогы, Астана процесі-көп деңгейлі өзара іс-қимылдың практикалық нәтижелері көрсетілген. Қорытындылай келе, тәжірибе алмасу, мемлекеттер мен ұйымдардың халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікті нығайтуға бағытталған күш-жігерін үйлестіру үшін институционалдық платформа ретінде халықаралық медиациялық хаб құру идеясы негізделген. Негізгі нәтижелер көп деңгейлі және сектораралық тәсіл жаһандық саясаттың сын-қатерлеріне неғұрлым икемді жауап беруге мүмкіндік беретінін көрсетті, ал дипломатия мен азаматтық қатысу элементтерінің араласуы бітімгершілік процестердің тұрақтылығы мен тиімділігін арттырады. Зерттеудің үлесі халықаралық дауларды бейбіт жолмен шешудің тиімділігін арттыруға және халықаралық қауіпсіздікті нығайтуға ықпал ететін бітістірушіліктің қазіргі заманғы нысандарын институционализациялау қажеттілігін негіздеу болып табылады.

Түйін сөздер: халықаралық құқық, бітістірушілік, медиация, дау, жанжал.

Введение

Посредничество как способ мирного разрешения международных споров имеет длительную и насыщенную историю, уходящую корнями в эпоху классической дипломатии, когда посреднические функции выполнялись преимущественно государствами или монархами, выступающими в роли нейтральных третейских субъектов. В течение столетий посредничество развивалось в рамках межгосударственного взаимодействия и воспринималось как инструмент дипломатического урегулирования, основанный на добровольности участия сторон, конфиденциальности переговорного процесса и стремлении к взаимоприемлемым решениям без применения силы. Так, например, в период с 1918 по 2001 гг. из 434 международных кризисов в 128 прибегали к услугам посредника. Хотя цифра и составляет порядка 30%, однако из них благодаря посредничеству 46% были разрешены с успехом (Лебедева М.М. и др., 2024).

Однако в современных условиях институт посредничества претерпевает существенные изменения, выходящие за рамки традиционного дипломатического инструментария. Современные международные конфликты характеризуются

высокой степенью сложности, межсекторальностью, вовлечением негосударственных акторов, трансграничной природой угроз и политико-экономической взаимозависимостью. Эти обстоятельства требуют переосмысления самих основ посредничества и стимулируют развитие его смешанных/гибридных моделей, сочетающих правовые, институциональные, гуманитарные, технические и политические элементы.

Традиционные модели посредничества, ориентированные на двухсторонний формат переговоров между государствами, все чаще уступают место многосторонним форматам, в которых участвуют международные и региональные организации, неправительственные структуры, авторитетные индивидуальные посредники, а также специализированные центры конфликтологии и миротворчества. Такая институционализация посреднической деятельности отражает тенденцию к формализации процедур, выработке стандартов, механизмов мониторинга и постконфликтного сопровождения соглашений. Одновременно с этим сохраняется и усиливается роль неформальных, доверительных методов взаимодействия, что позволяет адаптировать посредничество к конкретному конфликтному контексту. Медиация часто сосуществует с та-

кими подходами, как фасилитация, добрые услуги и диалоговые инициативы. Однако медиация имеет собственную логику и подход, отдельные элементы которого могут быть применимы и в других способах мирного урегулирования споров (United Nations, 2012).

Таким образом, посредничество в современном международном праве приобретает черты смешанного/гибридного механизма, способного интегрировать различные подходы – от классических переговорных практик до участия в создании условий для устойчивого мира, включая вопросы переходного правосудия, восстановления прав человека, постконфликтной реконструкции и устойчивого развития. Эта трансформация обусловлена как изменением характера международных конфликтов, так и эволюцией международной системы.

Обзор литературы

Институт посредничества в международном праве прошел значительную эволюцию: от инструментов, характерных для классической дипломатии, до современных смешанных/гибридных форм, сочетающих элементы как правового, так и политико-процедурного характера. Если на ранних этапах он представлял собой преимущественно дипломатическую практику, основанную на личных контактах, то в дальнейшем, с развитием международных отношений и усложнением структуры мирового сообщества, посредничество стало приобретать институциональные черты, закрепляясь в международных договорах и многосторонних конвенциях как признанный правовой инструмент. Современный этап характеризуется переходом к смешанным, или гибридным, формам посредничества, которые сочетают правовые, дипломатические и процедурные элементы, включая участие международных организаций, региональных объединений и специализированных посреднических платформ. Такая трансформация обусловлена, с одной стороны, изменением природы международных конфликтов, а с другой – развитием международных правовых механизмов, ориентированных на обеспечение стабильности международного порядка и укрепление системы мирного разрешения споров, закрепленной в Уставе ООН и других международно-правовых актах.

Классическое понимание посредничества исходит из норм Гаагских конвенций 1899 и 1907

гг. и Устава ООН (ст. 33), которые закрепили посредничество как одно из мирных средств разрешения международных конфликтов. Анализ классической модели посредничества содержится в работах Л. А. Камаровского, А. П. Мовчана, Э. А. Пушмина и др.

Анализ современной юридической литературы показывает значительное количество публикаций по теме медиации. Вместе с тем следует отметить, что большинство исследований посвящено изучению медиации в рамках национального права или международного частного и коммерческого права. Например, работа Момышевой Ф.С., Оспановой Ж.Б. рассматривают сущность медиации, указывают виды и тенденции развития медиации, однако автор сосредотачивает свое внимание на медиации в международных частноправовых и национальных отношениях. (Момышева Ф.С., Оспанова Ж.Б., 2024). В других исследованиях, например, работе Вежновец В. Н., Рыбак С. В. подробно рассматриваются аспекты медиации в международных конфликтах, но акцент делается на изучение порядка проведения медиации, но не на современных тенденциях развития, а также конкретных примерах (Вежновец В. Н., Рыбак С. В., 2020).

Между тем в работе Какома И. и Маркус Е. отмечается, что «гибридные» конфликты создают потребность в привлечении неофициальных акторов, а также в сочетании различных методов. В связи с этим в их работе при исследовании основных тенденции развития посредничества основной акцент делается на изучение вопроса смешения посредничества с мерами миростроительства и интеграцией с другими институтами международного права, но не рассматривается его правовая природа (Kakoma I. and Marques E., 2020).

Кроме того, в литературе в связи с проявлением новых тенденций акцент внимания переходит к практике посредничества негосударственных акторов, а также конкретной методике их осуществления. Так, в публикациях Лебедевой М.М. указывается на усиление роли международных организаций и активизацию негосударственных акторов, влияние которых значительным образом сказываются на посредничестве (Лебедева М.М., 2024). В другом своем исследовании данный автор рассматривает опыт посредничества негосударственных акторов мировой политики, а также изучаются технологии посредничества (Лебедева М.М. и др., 2024).

Таким образом, исследования показывают, что современное посредничество в международном праве развивается и имеется тенденция к более гибким, многоуровневым и институционально насыщенным формам.

Методология

При подготовке статьи применялся комплексный подход, ориентированный на изучение института посредничества в системе международного публичного права с фокусом на его эволюцию от традиционных к смешанным/гибридным формам медиации международных споров. В ходе проведения исследования изучались работы ученых в области международного права, в которых рассматриваются правовая природа посредничества, особенности его применения в международной практике, а также роль данного института в поддержании международного мира и безопасности. Особое внимание в исследовании уделено трансформации классических форм посредничества в более сложные и адаптивные модели, отражающие современную многоуровневую структуру международных отношений и необходимость гибкого реагирования на возникающие конфликты.

Методологическая база исследования включала как общенаучные, так и частно-научные методы познания. Так, историко-правовой метод позволил проследить развитие института посредничества в международном праве, рассмотреть некоторые этапы его трансформации, обусловившие переход к более сложным, многоуровневым формам медиации. Сравнительно-правовой анализ был применен для сопоставления традиционных и современных моделей посредничества, а также для исследования различий в подходах международных организаций, государств и негосударственных акторов к посреднической деятельности. Системный подход обеспечил рассмотрение посредничества как элемента общей системы средств мирного разрешения международных споров, закрепленной в статье 33 Устава ООН, что позволило выявить его взаимосвязь с переговорами, арбитражем, судебным разбирательством и другими процедурами.

Таким образом, методология исследования направлена на всестороннее осмысление процесса усложнения посредничества как правового инструмента, его адаптацию к новым вызовам и формирование смешанных/гибридных моде-

лей, способных более эффективно обеспечивать устойчивое мирное разрешение международных споров.

Результаты и обсуждение

Исторически посредничество как способ урегулирования международных споров носило исключительно дипломатический характер и применялось в рамках классической системы международных отношений. Оно осуществлялось преимущественно через официальные межгосударственные каналы, без участия неправительственных акторов или иных внешних структур. Круг субъектов посредничества в тот период был крайне ограничен: посредниками выступали, как правило, главы государств, монархи, министры иностранных дел или специально уполномоченные дипломатические представители, действовавшие на основе персонального авторитета и политического влияния. Такие случаи стали основой классической практики посредничества, характерной для XIX – начала XX века. Они отличались высокой степенью конфиденциальности, отсутствием строгой правовой регламентации и значительной зависимостью от политической воли сторон конфликта. Целью посредника нередко было не столько достижение справедливого и устойчивого решения, сколько восстановление баланса сил или предотвращение нарушения статус-кво в международной системе. Показательным историческим примером является посредничество 26-го президента США Теодора Рузвельта при заключении Портсмутского мирного договора, завершившего русско-японскую войну 1904-1905 гг. Посредническая миссия Рузвельта стала знаковым событием в истории международной дипломатии: она продемонстрировала возможности государственного посредничества как инструмента урегулирования вооруженных конфликтов (Мирхусеева С. Д., 2014).

Общеизвестно, что посредничество первоначально сформировалось как элемент дипломатической практики, поэтому оно рассматривалось не как юридически обязательный механизм, а как проявление доброй воли государств, ориентированных на предотвращение вооруженных конфликтов и поиск взаимоприемлемых решений спорных вопросов. Одним из первых международно-правовых документов, закрепивших посредничество на договорной основе, стали Гаагские конвенции 1899 и 1907 годов о мир-

ном решении международных столкновений. В статье 2 данных конвенций прямо указывается: «Договаривающиеся Державы соглашаются, в случае серьезных разногласий или столкновений, прежде чем прибегнуть к оружию, обращаться, насколько позволят обстоятельства, к добрым услугам или посредничеству одной или нескольких Держав» (Конвенция, 1907). Данная норма имеет фундаментальное значение, так как впервые в истории международных отношений закрепила посредничество как предпочтительный и цивилизованный способ предотвращения войны. Включение института посредничества в текст Гаагских конвенций свидетельствовало о признании международным сообществом значимости переговорных процедур и мирных средств разрешения споров. Сущность посредничества заключалась в участии третьей, нейтральной стороны, способствующей достижению договоренностей без применения силы. Такие формы посредничества были распространены в эпоху классического международного права, когда акцент делался преимущественно на государственный суверенитет и межгосударственные отношения. Посредник, как правило, выступал в роли доброжелательного посредника, обеспечивающего каналы коммуникации, но не навязывающего сторонам решения.

Важным этапом стало закрепление посредничества в Уставе ООН как одного из способов мирного разрешения споров. Согласно статье 33 Устава ООН, посредничество входит в перечень мирных средств разрешения международных споров наряду с переговорами, добрыми услугами, арбитражем, судебным разбирательством и другими способами. Согласно данной норме, посредничество подразумевает участие третьей стороны, оказывающей содействие спорящим государствам в нахождении приемлемого решения, не навязывая его силой. Закрепление посредничества в Уставе ООН стало ключевым моментом его международно-правовой эволюции и обусловило дальнейшее развитие многосторонней посреднической практики. На основе положений статьи 33 Устава ООН сформировался широкий спектр посреднических инструментов, в том числе специальные миссии Генерального секретаря ООН и посредническая деятельность региональных организаций, таких как ОБСЕ, Африканский союз и Лига арабских государств.

В целях активизации и усиления роли посредничества 22 июня 2011 года Генеральной Ассамблеей ООН была принята Резолюция №

65/283 «Укрепление роли посредничества в мирном урегулировании споров, предотвращении и разрешении конфликтов», в которой одной из мер повышения эффективности посредничества предлагается оптимизация использования посредничества и других инструментов, упоминаемых в главе VI Устава, для мирного урегулирования споров, предотвращения и разрешения конфликтов (Резолюция ГА ООН, 2011). Этот документ стал важным этапом в эволюции международно-правового института посредничества, поскольку впервые на универсальном уровне была признана необходимость системного подхода к развитию посреднических практик. В резолюции подчеркивается, что посредничество является эффективным и экономически менее затратным инструментом предотвращения эскалации конфликтов, по сравнению с операциями по поддержанию мира или постконфликтным восстановлением. Генеральная Ассамблея призвала государства-члены, региональные организации, а также структуры системы ООН активнее использовать посредничество как превентивную меру и основное средство мирного урегулирования споров, предусмотренное главой VI Устава ООН. Особое внимание уделено профессионализации посредничества, в том числе подготовке квалифицированных посредников, развитию институциональных способностей и обмену передовыми практиками.

Традиционно посредником выступало государство или глава государства, обладающий достаточным международным авторитетом. Так, африканские государственные деятели, как Джулиус Ньерере (бывший президент Танзании), Даниэль арап Мои (бывший президент Кении), Нельсон Мандела (бывший президент Южной Африки), Самора Машел (бывший президент Мозамбика) и Олусегун Обасанджо (бывший президент Нигерии) – являются примерами тех, кто способствовал разрешению конфликтов в Африке (Doreen Phiri M., 2023). Кроме того, возможно участие в посредничестве и международных организаций, в частности, Генеральный секретарь ООН Хавьер Перес де Куэльяр предложил свои услуги по медиации и добрым услугам в конфликте между Великобританией и Аргентиной по поводу Фолклендских (Мальвинских) островов в 1982 г. и др. (Зайцева Л. И., 2013).

В условиях глобализации и роста числа негосударственных субъектов (международные организации, региональные объединения, НПО)

изменилась и процедура разрешения международных споров. В связи с этим на современном этапе развития института посредничества характеризуется тенденцией использования так называемой «дипломатии второго трека», представляющую собой посредничество негосударственных акторов. В посредничестве негосударственных акторов наметилось два направления: посредничество неправительственных организаций и посредничество, организованное академическими структурами. В частности, неправительственные структуры, безусловно, и ранее подключались к урегулированию конфликтов, примерами чему служили и гуманитарная деятельность Международного Комитета Красного Креста, и посредническая деятельность Святого Престола по урегулированию ряда конфликтов в начале XX столетия в Латинской Америке. Примерами посредничества негосударственных акторов стали академические семинары (workshops), организованные представителями различных университетов по урегулированию конфликтов на Кипре (Burton 1969), на Ближнем Востоке (Cohen et al. 1977), в районе Африканского Рога (Doob, Foltz, Stevens 1969). (Лебедева М.М., 2024: С.11-12). В отличие от традиционной дипломатии, ориентированной на официальные межгосударственные переговоры, посредничество негосударственных акторов отличается большей гибкостью, неформальностью и способностью устанавливать доверие между сторонами, находящимися в остром противостоянии, что делает «дипломатию второго трека» важным инструментом современной системы мирного урегулирования международных и внутрисосударственных конфликтов.

Именно в этом контексте, из-за усложняющейся природы международных конфликтов и расширения инструментов их урегулирования все большую актуальность приобретает тенденция по распространению форматов смешанного/гибридного посредничества. Такая модель представляет собой синтез различных подходов: от классической дипломатии до элементов международного правосудия, консультативной поддержки, миростроительства, гуманитарного реагирования и других направлений, сопряженных с достижением и поддержанием мира. Такая модель возникает как практический ответ на вызовы, связанные с этнополитическими, территориальными, религиозными, социальными и гуманитарными конфликтами, где простого переговорного процесса уже недостаточно. В отли-

чие от классической посреднической практики, ориентированной преимущественно на прекращение военных действий и заключение мирных соглашений, гибридный формат охватывает весь цикл урегулирования конфликта – от его предотвращения и деэскалации до постконфликтного восстановления и устойчивого миростроительства. Он часто включает параллельную и координированную работу различных субъектов: государств, международных организаций, региональных структур, неправительственных организаций, экспертных групп и частных посредников. Гибридное посредничество предполагает взаимодействие юридических и политико-консультативных механизмов: достижение соглашений может сопровождаться созданием переходных институтов правосудия, гарантиями прав человека, международным мониторингом, мерами по разоружению, демобилизации и реинтеграции, а также посредническими усилиями по согласованию конституционных реформ, территориального урегулирования или организации выборов. Это делает его гибким и адаптивным инструментом международного права, способным учитывать сложность современных конфликтов, их социальные и гуманитарные аспекты, а также долгосрочные задачи поддержания мира и стабильности.

Подобный подход нашел отражение в международных документах, в частности, в Руководстве ООН по эффективной медиации, где подчеркивается, что медиация – это не просто серия разрозненных дипломатических действий, а гибкий, но структурированный процесс. Он начинается с момента, когда медиатор начинает взаимодействие со сторонами конфликта и другими заинтересованными сторонами в подготовке к процессу – включая неформальные «переговоры о переговорах» – и может продолжаться и после подписания соглашений, даже если фактическое содействие их реализации может эффективнее осуществляться другими участниками (United Nations, 2012: P. 4). Такое расширение рамок посредничества за пределы традиционных форматов и его тесная связь с другими мерами по достижению согласия и постконфликтному восстановлению придают медиации именно тот смешанный/гибридный характер, который отражает современные реалии международных отношений. На практике это может проявляться в совмещении формальных и неформальных методов, в активном участии международных организаций, неправительственных структур и гражд-

данского общества, а также в использовании цифровых технологий и аналитических данных для мониторинга обстановки и предупреждения эскалации конфликтов.

Таким образом, модель смешанного/гибридного посредничества – это совокупность форм, сочетающих традиционные элементы дипломатического вмешательства с инструментами международного права, арбитража, правосудия, элементами миростроительства и т.д. Такие формы основаны на комплексном подходе, где посредник может одновременно выполнять консультативную, правовую, гуманитарную, техническую и иные функции. Следует также подчеркнуть, что смешение или гибридизация посредничества означает не отказ от традиционных форм, а их расширение, адаптацию и взаимодополнение другими правовыми механизмами. При этом эффективность смешанных/гибридных форматов посредничества зависит от добровольности, прозрачности процедур, доверия к посреднику, соблюдения основополагающих принципов международного права и т.д.

Одним из ярких примеров смешанного/гибридного посредничества является колумбийский мирный процесс (2012–2016), где правительство и повстанческая группировка FARC достигли соглашения при посредничестве Норвегии и Кубы, при активной поддержке ООН и международных НПО. Этот случай показывает применение посредничества в сочетании с мерами миростроительства, такими как доступ и использование земли, регулированием права собственности, принятием программы территориального развития, инфраструктуры и другими (Segura R. and Mechoulam D., 2017). Другой пример, это посредничество Европейского союза между Сербией и Косово в рамках Брюссельского диалога (с 2011 г.), когда оно включает политические переговоры, экономические стимулы, правовые гарантии, техническую помощь и др. (Щербак И.Н., 2023), что придает посредничеству ЕС многоуровневый и смешанный/гибридный характер.

В рамках ЕС развитие посреднической политики ЕС нашло отражение в Концепции мирного посредничества Европейского союза 2020 года, утвержденной Заключениями Совета ЕС по вопросам мирного посредничества в декабре 2020 года, во время председательства Германии в Совете ЕС. Данный документ подтвердил неизменность приверженности Европейского союза использованию посредничества в качестве

приоритетного инструмента предотвращения и урегулирования конфликтов. В то же время Концепция ЕС 2020 г. отражает адаптацию политики Союза к новым геополитическим реалиям и многообразию современных конфликтов – гибридных, асимметричных, межэтнических, региональных и внутригосударственных. Концепция ЕС 2020 г. формулирует стратегические принципы и подходы Европейского союза к посредничеству, среди которых – уважение международного права, инклюзивность переговорных процессов, учет гендерного измерения конфликтов, координация с международными и региональными организациями, а также опора на экспертно-аналитический потенциал. Особый акцент сделан на усилении роли Европейского союза в «все более насыщенном поле международного посредничества», где наряду с государствами и организациями ООН активно действуют субъекты частной дипломатии, неправительственные посреднические структуры и отдельные государства-члены ЕС с собственными посредническими инициативами. Политика ЕС подчеркивает необходимость повышения согласованности действий внутри ЕС, чтобы избежать дублирования усилий и конкуренции между различными посредническими каналами (Шевчук Н.В., Сачик А.А., 2021).

В настоящее время также наблюдается устойчивая тенденция к институционализации мирных методов разрешения международных споров, что отражает возрастающую роль дипломатии и мирных средств в поддержании мира и международной безопасности. В этом контексте Казахстан активно поддерживает инициативы по мирному разрешению международных споров. Подтверждением этого служит внешнеполитический курс страны, ориентированный на конструктивный диалог, посредничество и миротворчество. Одним из наиболее значимых примеров является Астанинский процесс по Сирии, начатый в 2017 году при посредничестве России, Турции и Ирана. Переговорная площадка в Астане для промежуточного этапа мирного урегулирования, получает возможность зафиксировать свою роль в качестве альтернативного механизма для переговоров по наиболее важным и чувствительным международным проблемам (Курятов В., 2017).

Другим примером является его активное участие в глобальных инициативах, направленных на укрепление режимов разоружения, нераспространения оружия массового унич-

тожения и создание безъядерных зон. Эта деятельность представляет собой важный вклад в развитие архитектуры международной безопасности и свидетельствует о последовательной политике Казахстана, основанной на доверии, диалоге и соблюдении международного права. На фоне этих усилий особую актуальность приобретает развитие и правовое закрепление процедур медиации в международных конфликтах как эффективного инструмента предупреждения и мирного разрешения споров.

В этой связи представляется целесообразным рассмотреть вопрос о создании специализированной международной платформы, которая могла бы объединить усилия государств и международных структур для решения задач по мирному урегулированию конфликтов и продвижению инициатив в сфере ядерного разоружения. В этой связи следует отметить идею о создании международного медиационного хаба, специально ориентированного на комплексный подход к разрешению межгосударственных споров, в том числе и в области разоружения. Особенностью такого хаба стало бы сочетание механизмов классической дипломатии, международного права, экспертного посредничества и превентивной дипломатии. Предполагается, что деятельность этой структуры охватывала бы широкий спектр задач: от предотвращения эскалации политических кризисов и проведения переговорных процессов до сопровождения постконфликтного восстановления и укрепления доверия между сторонами конфликта. Особое значение подобный хаб мог бы иметь в сфере международной безопасности и, в частности, ядерного разоружения, где традиционные дипломатические инструменты нередко сталкиваются с ограниченной эффективностью. Размещение в рамках хаба специализированного направления по вопросам ядерного разоружения позволило бы объединить усилия государств, международных организаций (таких как ООН, МАГАТЭ, ОБСЕ), а также независимых экспертных центров для разработки доверительных мер, организации переговорных форматов и выработки совместных инициатив. Создание международного медиационного хаба открыло бы перспективу формирования нового формата многостороннего взаимодействия, основанного на принципах нейтральности, инклюзивности и транспарентности. Такая платформа могла бы служить не только посредником между конфликтующими сторонами, но и интегратором

международных усилий, повышая согласованность действий различных акторов и уменьшая дублирование инициатив. В перспективе хаб мог бы стать эффективным инструментом как для урегулирования региональных разногласий, так и для продвижения глобальных инициатив в области недопущения войны и укрепления международного мира.

Заключение

Сегодня институт посредничества сохраняет свою ключевую роль в системе мирного разрешения международных споров, показывая способности адаптироваться к меняющимся условиям международных отношений. Современные вызовы требуют от посредничества большей правовой, дипломатической и институциональной гибкости, а также опоры на международно-правовые механизмы, способные обеспечить его результативность. В этих условиях особое значение приобретает развитие международного правового регулирования, способного поддерживать эффективность посреднических усилий и способствовать устойчивому миру на основе диалога и согласия. Перспективы развития посредничества связаны с его большей институализацией, технологической поддержкой, расширением субъектного состава и др.

Проведенный анализ позволяет отметить следующее:

- развитие института посредничества в международном праве показывает переход от традиционных подходов к более комплексным, гибким и многосторонним механизмам, т.е. смешанным форматам, отличающимся от классического посредничества. Учитывая это, модели смешанного/гибридного посредничества – это совокупность форм, сочетающих традиционные элементы дипломатического вмешательства с инструментами международного права, арбитража, правосудия, элементами миростроительства, мониторинга и т.д. Такие формы основаны на индивидуальном подходе, зависящем от особенностей международного конфликта/спора, а также на комплексном подходе, где посредник может одновременно выполнять консультативную, правовую, гуманитарную, техническую и иные функции;

- в контексте дальнейшего развития медиации полагаем целесообразным рассмотреть вопрос о создании специализированной международной платформы, в форме международного

медиационного хаба, специально ориентированного на комплексный подход к разрешению межгосударственных споров, в том числе и в области ядерного разоружения.

Таким образом, перспективы развития посредничества связаны с дальнейшей его адаптацией к новым вызовам, усилением институциональных механизмов поддержки, тех-

нологической модернизацией и укреплением его правовой основы в международном праве.

Статья подготовлена в рамках финансирования проекта «AP26100031 – Международный медиационный хаб как инструмент мирного разрешения конфликтов и ядерного разоружения: опыт Казахстана и зарубежных стран»

Литература

- Phiri, M. D. (2023). *Leadership in mediation processes in conflict scenarios: The African context* (Doctoral dissertation). Selinus University. <https://www.uniselinus.edu/sites/default/files/2024-05/MARY%20DOREEN%20PHIRI.pdf>
- Kakoma, I., & Marques, E. (2020). *The future of mediation in the post-COVID world* (Issue 12). Geneva Center for Security Policy. <https://dam.gcsp.ch/files/images/the-future-of-mediation-in-the-post-covid-world>
- Segura, R., & Mechoulam, D. (2017). *Made in Havana: How Colombia and the FARC decided to end the war*. International Peace Institute. <https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/2017/02/IPI-Rpt-Made-in-Havana.pdf>
- United Nations. (2012). *Guidance for effective mediation*. United Nations. <https://digitallibrary.un.org/record/4026222/files/1387704EN.pdf>
- Вежновец, В. Н., & Рыбак, С. В. (2020). Медиация как способ разрешения международных споров. *Актуальные проблемы гражданского права*, (1), 129–139. <http://elib.mtsu.by/handle/edoc/1095>
- Зайцева, Л. И. (2013). Медиация как альтернативный способ разрешения споров в международном публичном праве. *Известия ИГЭА*, (5), 89–96. <https://cyberleninka.ru/article/n/mediatsiya-kak-alternativnyy-sposob-razresheniya-sporov-v-mezhdunarodnom-publichnom-prave>
- Convention for the Pacific Settlement of International Disputes. (1907, October 18). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1010689
- Курятов, В. (2017, 22 января). Астанинский процесс: важная часть политического диалога. *Казахстанская правда*. <https://kazpravda.kz/n/astaninskiy-protsess-vazhnaya-chast-politicheskogo-dialoga-fv/>
- Лебедева, М. М. (2024). Эволюция посредничества в международных конфликтах. *Вестник МГИМО-Университета*, 17(4), 7–26. <https://doi.org/10.24833/2071-8160-2024-4-97-7-26>
- Лебедева, М. М., Морозов, В. М., Райнхардт, Р. О., & Шебалина, Е. О. (2024). *Технологии международного посредничества: аналитический доклад*. МГИМО-Университет.
- Мирхусеева, С. Д. (2014). Средства мирного разрешения международных споров: опыт истории России, Китая и Японии. *Пролог: журнал о праве*, (1), 57–61. <https://cyberleninka.ru/article/n/sredstva-mirnogo-razresheniya-mezhdunarodnyh-sporov-opyt-istorii-rossii-kitaya-i-yaponii>
- Момышева, Ф. С., & Оспанова, Ж. Б. (2024). [Название статьи не указано в исходных данных]. *Вестник Карагандинского университета. Серия «Право»*, 2(114), 110–121. <https://doi.org/10.31489/2024L2/110-121>
- United Nations General Assembly. (2011, June 22). *Strengthening the role of mediation in the peaceful settlement of disputes, conflict prevention and resolution* (Resolution No. 65/283). <https://docs.un.org/r/A/RES/65/283>
- Шевчук, Н. В., & Сачик, А. А. (2021). Посредничество ЕС: эволюция подходов в контексте урегулирования современных конфликтов. *Постсоветские исследования*, 4(6), 479–487. <https://cyberleninka.ru/article/n/posrednichestvo-es-evolyutsiya-podhodov-v-kontekste-uregulirovaniya-sovremennykh-konfliktov>
- Щербак, И. Н. (2023). Евросоюз – Западные Балканы: проблемы интеграции. *Научно-аналитический вестник Института Европы РАН*, (1), 17–25. <https://doi.org/10.15211/vestnikieran120231725>

References

- Phiri, M. D. (2023). *Leadership in mediation processes in conflict scenarios: The African context* (Doctoral dissertation). Selinus University. <https://www.uniselinus.edu/sites/default/files/2024-05/MARY%20DOREEN%20PHIRI.pdf>
- Kakoma, I., & Marques, E. (2020). *The future of mediation in the post-COVID world* (Issue 12). Geneva Centre for Security Policy. <https://dam.gcsp.ch/files/images/the-future-of-mediation-in-the-post-covid-world>
- Segura, R., & Mechoulam, D. (2017). *Made in Havana: How Colombia and the FARC decided to end the war*. International Peace Institute. <https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/2017/02/IPI-Rpt-Made-in-Havana.pdf>
- United Nations. (2012). *Guidance for effective mediation*. United Nations. <https://digitallibrary.un.org/record/4026222/files/1387704EN.pdf>
- Vezhnovets, V. N., & Rybak, S. V. (2020). Mediatsiya kak sposob razresheniya mezhdunarodnykh sporov. *Aktual'nye problemy grazhdanskogo prava*, (1), 129–139. <http://elib.mtsu.by/handle/edoc/1095>

Zaitseva, L. I. (2013). Mediatsiya kak al'ternativnyi sposob razresheniya sporov v mezhdunarodnom publichnom prave. *Izvestiya Irkutskoi gosudarstvennoi ekonomicheskoi akademii*, (5), 89–96. <https://cyberleninka.ru/article/n/mediatsiya-kak-alternativnyy-sposob-razresheniya-sporov-v-mezhdunarodnom-publichnom-prave>

Convention for the Pacific Settlement of International Disputes. (1907, October 18). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1010689

Kuryatov, V. (2017, January 22). Astaninskii protsess: vazhnaya chast' politicheskogo dialoga. *Kazakhstanskaya pravda*. <https://kazpravda.kz/n/astaninskii-protsess-vazhnaya-chast-politicheskogo-dialoga-fv/>

Lebedeva, M. M. (2024). Evolyutsiya posrednichestva v mezhdunarodnykh konfliktakh. *Vestnik MGIMO-Universiteta*, 17(4), 7–26. <https://doi.org/10.24833/2071-8160-2024-4-97-7-26>

Lebedeva, M. M., Morozov, V. M., Rainkhardt, R. O., & Shebalina, E. O. (2024). *Tekhnologii mezhdunarodnogo posrednichestva: Analiticheskii doklad*. MGIMO-University.

Mirkhuseeva, S. D. (2014). Sredstva mirnogo razresheniya mezhdunarodnykh sporov: Opyt istorii Rossii, Kitaya i Yaponii. *Prolog: Zhurnal o prave*, (1), 57–61. <https://cyberleninka.ru/article/n/sredstva-mirnogo-razresheniya-mezhdunarodnyh-sporov-opyt-istorii-rossii-kitaya-i-yaponii>

Momyshева, F. S., & Ospanova, Zh. B. (2024). [Article title not provided]. *Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya "Pravo"*, 2(114), 110–121. <https://doi.org/10.31489/2024L2/110-121>

United Nations General Assembly. (2011, June 22). *Strengthening the role of mediation in the peaceful settlement of disputes, conflict prevention and resolution* (Resolution No. 65/283). <https://docs.un.org/ru/A/RES/65/283>

Shevchuk, N. V., & Sachik, A. A. (2021). Posrednichestvo Evropeiskogo soyuza: evolyutsiya podkhodov v kontekste uregulirovaniya sovremennykh konfliktov. *Postsovetskie issledovaniya*, 4(6), 479–487. <https://cyberleninka.ru/article/n/posrednichestvo-es-evolyutsiya-podkhodov-v-kontekste-uregulirovaniya-sovremennykh-konfliktov>

Shcherbak, I. N. (2023). Evropeiskii soyuz – Zapadnye Balkany: problemy integratsii. *Nauchno-analiticheskii vestnik Instituta Evropy Rossiiskoi akademii nauk*, (1), 17–25. <https://doi.org/10.15211/vestnikieran120231725>

Сведения об авторах:

Иржанов Алимжан Самигуллаевич (автор-корреспондент) – к. ю. н., главный специалист Центра публичного законодательства и государственного управления, РГП на ПХВ «Институт парламентаризма» УМТО (Астана, Казахстан, e-mail: alimzhany@mail.ru);

Саймова Шолпан Алтынбековна – PhD, начальник Центра публичного законодательства и государственного управления, РГП на ПХВ «Институт парламентаризма» УМТО (Астана, Казахстан, e-mail: saimova85@gmail.com);

Панов Султан Куангалиулы – магистр права, главный специалист Центра публичного законодательства и государственного управления, РГП на ПХВ «Институт парламентаризма» УМТО (Астана, Казахстан, e-mail: sultan.panov.04@gmail.com).

Information about the authors:

Irzhanov Alimzhan Samigullaevich (corresponding author) – Candidate of Law, Chief Specialist of the Center for Public Legislation and Public Administration, RSE on REM «Institute of Parliamentarism» of the Department of Material and Technical Support (Astana, Kazakhstan, e-mail: alimzhany@mail.ru);

Saimova Sholpan Altynbekovna – PhD, Head of the Center for Public Legislation and Public Administration, RSE on REM «Institute of Parliamentarism» of the Department of Material and Technical Support (Astana, Kazakhstan, e-mail: saimova85@gmail.com);

Panov Sultan Kuangaliuly – Master of Laws, Chief Specialist of the Center for Public Legislation and Public Administration RSE on REM «Institute of Parliamentarism» of the Department of Material and Technical Support (Astana, Kazakhstan, e-mail: sultan.panov.04@gmail.com).

Авторлар туралы мәлімет:

Алимжан Самигуллаевич Иржанов (корреспондент-автор) – з.ғ.к., Жария заңнама және мемлекеттік басқару орталығының бас маманы, МТҚБ «Парламентаризм институты» ШЖҚ РМК (Астана, Қазақстан, e-mail: alimzhany@mail.ru);

Шолпан Алтынбековна Саймова – PhD, Жария заңнама және мемлекеттік басқару орталығының бастығы, МТҚБ «Парламентаризм институты» ШЖҚ РМК (Астана, Қазақстан, e-mail: saimova85@gmail.com);

Султан Куангалиулы Панов – құқық магистрі, Жария заңнама және мемлекеттік басқару орталығының бас маманы, МТҚБ «Парламентаризм институты» ШЖҚ РМК, (Астана қ., Қазақстан, e-mail: sultan.panov.04@gmail.com).

Поступила 12 августа 2025 г.

Принята 10 декабря 2025 г.

АВТОРЛАРҒА АРНАЛҒАН АҚПАРАТ

«ҚазҰУ. Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясында» материалдарды жариялау Open Journal System арқылы, онлайн жіберу жүйесі және сараптамалық бағалауды қолдану арқылы жүзеге асырылады.

Мақалаға қойылатын талаптар

- Редакциялық коллегия журналдың ғылыми бағыттары бойынша бұрын жарияланбаған мақалаларды қабылдайды. Мақала журналдың функционал сайтына жүктеу арқылы ҒАНА (Open Journal System) электронды форматта (doc, .docx, .rtf форматында) қабылданады.
- Шрифт кеглі – 12 (андатпа, кілт сөздер, әдебиеттер тізімі – 10, кесте мәтіні – 9–11), шрифт – Times New Roman, мәтін беттің ені бойынша тегістеу арқылы теріледі, аралығы – бір, абзац бойынша шегініс – 0,8 см, шеттері: үстіңгі және астыңғы – 2 см, сол және оң жақ – 2 см.
- Сурет, кесте, графика, диаграмма және т.б. мәтін ішінде нөмір және атаумен белгіленеді. (Мысалы, 1-сурет – Сурет атауы). Суреттердің, таблица, графика мен диаграммалардың саны мақала көлемінің 20% -нан (кейбір жағдайда 30%) артық болмауы керек.
- Мақала көлемі (атауы, авторлар бойынша ақпарат, андатпа, түйін сөз, әдебиеттер тізімін қоспағанда) әлеуметтік және гуманитарлық бағытта 3 000 сөзден кем, 7 000 сөзден артық емес болуы шарт.
- Авторлар жіберіліп отырған мақаланың/қолжазбаның бұрын соңды еш жерде жарияланбағаны, мақалада/қолжазбада басқа жұмыстардың мәтіндеріне сілтемесіз алынған кірме фрагменттердің жоқ екендігі туралы Open Journal System жүйесіндегі ілеспе хатта МІНДЕТТІ түрде жазу керек.

Мақала құрылымы:

Бірінші бет:

- Бірінші жол – FTAMP нөмірі (ерекше жағдайда ЭОЖ), мәтін беттің сол жақ шетімен тегістеледі, қаралау шрифт.
- Мақала атауы (Тақырып) мақаланың мәні мен мазмұнын көрсетіп, оқырманның назарын аудару керек. Тақырып қысқа әрі ақпараттық, жаргондар мен аббревиатурасыз жазылуы тиіс. Тақырыптың орташа ұзындығы 5-7 сөз (кей жағдайда 10-12 сөз). Мақаланың тақырыбы орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде берілуі керек. Тақырып қаралау шрифтті кіші әріптермен, беттің ортасымен тегістеледі.
- Мақала автор(лар)ы – аты-жөнінің бірінші әріптері және тегі, жұмыс істейтін орны (аффилиация), қала, мемлекет, e-mail – орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде жазылады. Авторлар туралы ақпарат қалыпты шрифтті кіші әріптермен жазылып, беттің ортасында тегістеледі.
- Андатпа көлемі 150 сөз орыс, қазақ, ағылшын тілдерінде жазылады.
- Түйін сөздер/сөз тіркестері – орыс, қазақ, ағылшын тілдерінде 3–5 сөз аралығында.

Келесі бет (жаңа бет):

- Кіріспе келесіде берілген негізгі элементтерден тұрады:
- Таңдалған тақырыптың негіздемесі; тақырып өзектілігі мен зерттеу проблемалары. Таңдалған тақырыптың негіздемесінде алдыңғы зерттеушілердің тәжірибелері негізінде проблемалық жағдайдың (зерттеу жұмыстарының жоқтығы, жаңа зерттеу нысанының пайда болғаны және т.б.) бар екендігі айтылады. Тақырыптың өзектілігі аталған зерттеу нысанының қойылған сұрақтарға толық жауаптардың болмаған жағдайда, тақырыптың теориялық және практикалық маңыздылығы арқылы дәлелденіп жалпыға ортақ мүдде арқылы анықталады.
- Жұмыстың нысанын, пәнін, мақсаттарын, міндеттерін, тәсілдерін, әдістер, гипотезасын анықтау. Зерттеудің мақсаты тезисті дәлелдеумен, яғни зерттеу тақырыбын автор таңдаған аспектімен көрсетумен байланысты.
- Материал мен әдістер - материалдар мен жұмыс барысының сипаттамасынан, сондай-ақ қолданылатын әдістердің толық сипаттамасынан тұруы керек
- Әдебиеттерге шолу жасау бөлімінде - зерттеу тақырыбы бойынша ағылшын тілінде шетелдік авторлардың іргелі және жаңа еңбектер (кемінде 15 жұмыс), оларды ғылыми үлесі тұрғысынан талдау, сондай-ақ сіздің мақалаңызда толықтырылған зерттеу кемшіліктері беріледі.

- Жұмысқа қатысы жоқ көптеген сілтемелердің болуы немесе сіздің жетістіктеріңіз туралы, алдыңғы жұмыстарыңызды көрсететін сілтемелерді қосуға БОЛМАЙДЫ.

- Нәтижелер мен Талқылау бөлімінде сіздің зерттеу нәтижелеріңізді талдауы және талқылауы беріледі. Зерттеу барысында алынған нәтижелер туралы қорытынды беру арқылы негізгі мәні айқындалады. Бұл мақаланың маңызды бөлімдерінің бірі болып саналады. Онда жұмысыңыздың нәтижелерінің талдауы және алдыңғы жұмыстармен, талдаулармен және тұжырымдамаларымен салыстыру арқылы сәйкес нәтижелерді талқылау беріледі.

- Қорытынды, тұжырымдама – жұмыстың осы кезеңдегі нәтижелерін жалпылау және қорытындылау; автор алға қойған тұжырымның растығын және алынған нәтижелерді ескере отырып, ғылыми білімнің өзгеруі туралы автордың қорытындысын растау. Қорытынды абстрактілі болмауы керек, оларды ұсыныстарды немесе одан әрі жасалатын жұмысты сипаттай отырып белгілі бір ғылыми саладағы зерттеу нәтижелерін жалпылау үшін қолдану керек.

- Пайдаланылған әдебиеттер тізімі немесе библиографиялық тізім кем дегенде әлеуметтік және гуманитарлық бағыттарға 15 атаулардан тұрады, ал ағылшын тіліндегі жалпы атаулар саны 50%-дан кем болмауы керек. Егер сілтемелер тізімінде кириллицада берілген еңбектер болса, сілтемелер тізімін екі нұсқада ұсыну қажет: біріншісі – түпнұсқада, екіншісі – романизацияланған алфавитте (транслитерация). Әлеуметтік және гуманитарлық бағытта романизацияланған әдебиеттер тізімін, ағылшын тіліндегі (басқа шет тіліндегі) дереккөздер рәсімдеу стилі – American Psychological Association (<http://www.apastyle.org/>).

INFORMATION FOR AUTHORS

Submissions to the International Relations and International Law Journal are made using Open Journal System, the online submission and peer review system.

MANUSCRIPT REQUIREMENTS:

- The Editorial Board accepts previously unpublished articles in research areas of the journal. The paper should be submitted in electronic format (in .doc, .docx, .rtf) ONLY by submitting it through the function (Open Journal System) at the journal's website
- Font size -12 (abstract, keywords, references - 10, table text - 9-11), font -Times New Roman, alignment - text width, spacing - single, paragraph indentation - 0.8 cm, margins: top and bottom – 2 cm, left and right – 2 cm.
- Figures, tables, graphs, diagrams, etc. are presented directly in the text, indicating the number and title (for example, Figure 1 – The name of the figure). The number of figures, tables, graphs and diagrams should not exceed 20% of total volume of the article (in some cases up to 30%).
- The volume of the article (excluding title, information about authors, abstract, keywords, references) should be at least 3,000 words and not exceed 7,000 words for social and humanitarian areas, and 1,500-7,000 words for natural science and technical areas.
- Authors must indicate in the cover letter in the Open Journal System that the submitted article/manuscript has not been published anywhere before, and that the article does not contain borrowed text fragments from other papers without referencing them.

The structure of the article:

First page:

- The first line is the IRSTI (Interstate rubricator of scientific and technical information number) (in exceptional cases, UDC), alignment is left, the font is bold.
- The title of the article (Title) should reflect the essence and content of the article and attract the reader's attention. The name should be short, informative and not contain any jargon or abbreviations. The optimal length of the title is 5-7 words (in some cases 10-12 words). The title of the article should be presented in Russian, Kazakh and English. The title of the article is presented in bold, lowercase letters, and alignment is centered.
- Author (s) of the article – Initials and surname, place of work (affiliation), city, country, email – in Russian, Kazakh and English. Information about authors is presented in an ordinary font in lowercase letters, alignment is centered.
- Abstract of at least 150 words in Russian, Kazakh and English
- Keywords are words/collocations - 3-5 words in Russian, Kazakh and English.

Next page (new):

- Introduction consists of the following main elements:
- Justification for the topic chosen; relevance of topic or problem. The chosen topics should be based on the description of our predecessors' experience and report a problem to solve (lack of any research, the emergence of a new object, etc.). The relevance of the topic is due to general interest to the research object with a lack of comprehensive answers on relevant questions, which is proved by the theoretical or practical importance of the topic.
- Defining the object, subject, goals, objectives, methods, approaches, hypothesis, and meaning of your work. The purpose of the study is related to proof of thesis, that is presentation of the research subject in the aspect chosen by the author.
- Materials and Methods should consist of a description of materials and progress of work, as well as a full description of methods used.
- The literature review section should cover fundamental and new papers on the subject under study by foreign authors in English (at least 15 references), analysis of these works from the point of view of their scientific contribution, as well as gaps in research that authors supplement in their article.
- It is UNACCEPTABLE to have a lot of links that are not related to research, or inappropriate judgments about your own achievements, links to your previous work.
- In the Results and Discussion section, authors can analyze and discuss the results of their research. Conclusions on results obtained in the course of study are presented, the main essence is revealed. In addition, this is one of the most important sections of the article. It is necessary to analyze the results of research and discuss relevant results in comparison with previous work, analyses and conclusions.
- The conclusions section covers the generalization and summing up of work at this stage; truth confirmation of statements put forward, expressed by the author, and the author's conclusion about change in scientific knowledge, taking into account the results obtained. Conclusions should not be abstract, they should be used to summarize the results of research in a particular research area, with a description of proposals or opportunities for further work.
- The list of references consists of at least 15 titles for socio-humanitarian areas. A total number of titles in English should be at least 50%. If there are references presented in Cyrillic in the list of references, it is necessary to present the list of references in two versions: first - in the original language, second – in the Romanized alphabet (transliteration).
- Style of the Romanized list of references, as well as sources in English (another foreign language) for social and humanitarian areas - American Psychological Association (<http://www.apastyle.org/>).

МАЗМҰНЫ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім Халықаралық қатынастардың өзекті мәселелері	Section 1 Contemporary problems of international relations	Раздел 1 Актуальные проблемы международных отношений
Aydin G.Ş. The Israeli-Palestinian conflict through an integrated framework of neorealism and neoclassical realism.....		
Жумаш Г.Т., Ауган М.А. Образовательные программы как инструмент политики мягкой силы США в Казахстане.....		
Шарыпқазы Н., Нуржаева А.М., Маулит Б. Қазақстан мен Қытай арасындағы азық-түлік қауіпсіздігі және тұрақты даму үдерісі.....		
Ömer Kul Belt and road initiative: risk or opportunity?.....		
2-бөлім Аймақтанудың өзекті мәселелері	Section 2 Current issues of regional studies	Раздел 2 Актуальные вопросы регионоведения
Шонай А.А., Моргунова О.А. Климаттық өзгерістердің Еуропалық Одақтың көші-кон саясатына әсері		
3-бөлім Халықаралық құқықтың өзекті мәселелері	Section 3 Current issues of International Law	Раздел 3 Актуальные вопросы международного права
Иржанов А.С., Саймова Ш.А., Панов С.К. О некоторых тенденциях развития института посредничества в международном праве.....		
Авторларға арналған ақпарат..... 79		